

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gorm Benzon

Gamle danske gulve

*Kreditforeningen Danmarks
skriftserie om bygningskultur*

Gamle danske gulve

Gorm Benzon

Gamle danske gulve

K

KØBENHAVNS KOMMUNES
HOVEDBIBLIOTEK
FAGSAL C
Kultorget 2
1175 København K
Tlf. 01 93 60 60

ex. 2

**KREDITFORENINGEN
DANMARK**

Gamle danske gulve
Copyright © Kreditforeningen Danmark
København 1988

Tekst og tegninger: Gorm Benzon
Farveplancher og øvrige fotos: Benzon Foto
Tilrettelæggelse: Aalborg Stiftsbogtrykkeri A/S
Bogen er sat med Times og trykt hos
Aalborg Stiftsbogtrykkeri A/S

ISBN 87-88419-185

Indhold

Forord.....	7
Gulve af ler og jord.....	9
Stenpikning og brolægning.....	30
Gulvfliser af naturmaterialer.....	48
Mosaik, granito og terrazzo.....	73
Kirkens gulve.....	92
Murstensgulve.....	107
Teglstensfliser.....	113
Trægulve.....	135
Malede gulve.....	152
Ordlister.....	159

Forord

Gulvene er for det meste det i et hus, som der er størst slid på og derfor er gulvene i gamle bygninger også for det meste blevet skiftet ud flere gange. Det er selvfølgelig rummene, hvor folk mest færdes, der har fået den hårdeste medfart. Skal vi derfor søge efter gamle gulve i et hus, må vi se på steder, hvor trafikken har været beskedent, - i afsides liggende værelser, eller - som i Veng kirke - over det nordre kor godt dækket bag en lang række hvælvkupper, som det er en hel bjergbestigning at forcere.

Denne utilgængelighed har frelst et gulv fra det tidlige 1500-tal, men det er også nok det ældste fjælegulv, vi kan opvise, og det er tydeligvis mæt af dage.

Gulves levetid er højest forskellig: Lerstampede gulve blev sjældent så forfærdelig gamle, førend de var slidt ned, - en snes år var nok ganske godt klaret, selvom nogle dog nåede at blive skelligt ældre, og i en del tilfælde byggede man blot en ny gulvflade ovenpå, når den gamle var blevet for medtaget. en del stenpikninger har ligget siden middelalderen, det samme gælder nogle flisegulve og gulve af teglsten. For det meste er det dog kun beskedne stykker, der endnu består, men de giver dog et udmærket indblik i, hvordan man indrettede sig i hine dage.

Brolægning er udendørs gulve, og de hører med til en bog som denne. Mosaiker er godtnok noget fremmedartede, men de har dog sat en del igang også her på lav.

Gulvmæssigt hører Danmark ikke til de rigeste lande, hvilket utvivlsomt har sin forklaring deri, at vi har et ualmindelig ondsindt klima, der kræver svært fodtøj, som belaster sartere gulve alt for meget.

Gulvene er i mere end én forstand blevet trådt på. De er næsten ganske overset i de fleste bøger om ældre arkitektur. Bortset fra nogle få specialartikler af overinspektør ved Nationalmuseet, Elna Møller, arkitekt Morten Aaman Sørensen og museumsassistent Birgit Als Hansen, begge Nationalmuseet, hvori bl.a. middelalderlige gulvfliser af tegl omtales, findes der næsten intet på tryk om det store emne.

Det er synd, for gulvene er ikke det mindst spændende ved et hus, og forhåbentlig vil denne bog i nogen grad kunne afhjælpe mangelen på informationer vedrørende dette område.

Mange institutioner og private mennesker har velvilligt åbnet dørene for fotograferinger til denne bog, og fotograf Stig Benzon og jeg vil gerne udtrykke vor hjerteligste tak til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II. Desuden til Axel greve Ahlefeldt-Laurvig-Lehn, Hvidkilde. Jørgen greve Ahlefeldt-Laurvig, Eriksholm, Kammerherrer Henrik Berner, Clausholm, direktør Poul la Cour, Trudsholm, Knud Johan Ludvig lensgreve Holstein Ledreborg, museumsinspektør Niels Jessen, Rosenborg, museumsinspektør Erik Kjersgaard, Den gamle By, slotsforvalter W. Møller Gertsen marquis de Caligny, Woergaard, Karin lensbaronesse Rosenkrantz, Rosenholm, godsejer Marie Louise Sørensen, Flintholm, og Erling Glensdorff.

De Danske Kongers Kronologiske Samling, Rosenborg, Den fynske Landsby, Fri-landsmuseet i Sorgenfri, Hjerl Hede, Hærens Officersskole, Frederiksberg slot, Koldinghus slot, Købstadmuseet Den gamle By, Aarhus, Melstedgården, Born-

holm, Nationalmuseets 2. og 3. afdeling samt Antiksamlingen, Sandbjerg under Aarhus Universitet, Sønderborg Slot og Øm Kloster, hvortil kommer de mange kirker, hvor vi har gjort ulejlighed.

En ganske særlig tak til arkitekt Morten Aaman Sørensen, Nationalmuseet og arkitekt M.A.A. Torben Olesen, Det særlige Bygningssyn, der har været faggranskere på

bogen, samt til museumsassistent Birgit Als Hansen, der har været så venlig at stille nogle fotografier af teglstensfliser og gulve, som ikke ellers lod sig fotografere, til rådighed.

Endelig en hjertelig tak til Kreditforeningen Danmark og dens direktør Erik Haunstrup Clemmensen, uden hvis velvilje og store interesse denne bog aldrig havde set dagens lys.

Gorm Benzon.

Gulve af ler og jord

Lerstampede gulv, hvor med skjorte på, jeg lærte krybe, jeg lærte gå, nu kedes jeg plat ved så stakket gang, og stuen bliver mig alt for trang. Jeg må løbe min vej.

Sådan lyder et af versene i Poul Martin Møllers vise: »Farvel min velsignede fødeby«, og indtil et godt stykke op i forrige århundrede var gulvene de fleste steder på landet endnu lerstampede. Bræddegulve var en sjældenhed, og det var der flere grunde til:

Medens man havde åbent ildsted eller en ovn af lertøjskakler i stuen, kunne et trægulv overhovedet ikke komme på tale, da det var alt for brandfarligt. Der kunne let springe en glød fra ildstedet ned på trægulvet, og man havde ikke sjældent set, hvordan en lertøjskakkelovn, der, uden at man havde opdaget det, var blevet løs i kliningen, pludselig revnede, så alle gløderne væltede ud på gulvet.

Men selv efter, at køkkenet var flyttet ud af stuen, og man havde fået mere stabile ovne af støbejern, tøvede mange med at lægge fjælegulv: Brædder var trods alt ret dyre, og de holdt sjældent længe, for det bruges ikke meget med kælder under bøndernes huse, så fugt fra grunden trængte op og satte råd i gulvbrædderne.

I de andre skandinaviske lande, hvor der ofte måtte bygges på ujævn klippegrund, holdt bræddegulvene deres indtog tidligere end her, hvor man let kunne skaffe sig et fladt, tåleligt godt gulv af stampet ler. Billigt var det — kostede vel sjældent andet end arbejdet med at lægge det — og vedligeholdelsen af det var ej heller noget problem. Fik det

nogle revner, udfyldtes disse blot med friskt ler, så gulvet atter blev helt.

I bønderbygningerne var lergulvene stampe, og de skulle ifølge gammel tro altid lægges ved aftagende måne, for ellers fik man en gudsvelsignelse af fårekylinger og andet spillevende, generende kræ i huset.

Konsistensen af leret til gulvet var ikke som det, der brugtes til klining af vægtavlene i et bindingsværkshus. Der klaskedes det på, men hvis der anvendtes så blødt materiale til gulvet, kunne der ikke stemples, fordi leret blot ville glide ud til siderne, når stampestokken — jomfruen eller gulvdriveren — blev drevet ned mod det, og siden ville det tage en evig tid at få fugten ud af huset igen. Alligevel måtte leret ej heller være så tørt, at kornene ikke kunne kitte sig sammen, så det gjaldt om at finde en passende balance.

Stampningen var gerne mændenes arbejde, og der stampedes på livet løs, indtil lyden af jomfruens slag mod gulvet blev dumpe. Så vidste man, at leret bandt, og kunne gå videre til et nyt sted.

Iøvrigt skal man på flere lokaliteter have lagt et forsvarligt lag knastør kogødning på grunden, inden leret føjedes til, og det var nok ingen helt dårlig idé, for kogødning er fortræffelig til at opsuge og binde fugt, hvorfor det også brugtes til at blande i kalk til vægge eller blev påført disse i et passende lag, inden kalken kostedes på.

At blande leret op med hakket halm, sådan som det brugtes til væggenes tavl, lod sig gøre, og ligesom halmstråene gav en vis ventilation i materialet, bandt de det også sammen. Dog var denne hakkelse ikke så påkræ-

Et lerstampet gulv arbejder og får revner. Der hvor revnerne er, bliver der ekstra slid, og derfor fures det efterhånden igennem af dybe sprækker. Så må der klines mellem sprækkerne eller stemples et helt nyt gulv oven på det gamle. Hjerl Hede.

vet i et gulv, der skulle stemples, fordi man under stampningen uvægerligt trykkede stråene sammen, og i de øvre lag skulle der ialtfald ingen strå være, for det var ikke muligt at holde et gulv, hvorfra der alle steder opstak stråender, ordentlig rent.

Det var konstateret, at hvis leret var for fedt, hvilket vil sige for rent, blev gulvet ikke godt, men knækkede ustandselig. Derfor blandedes der – alt efter lereforskomstens naturlige beskaffenhed – en vis mængde grus i. Leret magredes, som man siger. Endnu bedre end grus var bakkesand med skarpe korn. Det gav nogen porøsitet i massen, og samtidig kittede leret sig fast omkring de skarpe sandkorn, der således kom til at binde massen bedre sammen.

Iøvrigt lagde fornuftige folk ikke samme slags lergulv overalt i huset: I køkkenet og an-

dre steder, hvor der uundgåeligt spildtes en del væde, blandedes der gerne ekstra meget grus og dertil en mængde trækulsstumper i, fordi gulvet hermed blev særlig porøst, og fordi trækullet takket være dets store overflade er meget vandsugende.

Det gjaldt om at få overfladen glat og jævn, og når mændene havde stampet færdig, lå der et glittearbejde tilbage til kvinderne. Til formålet kunne bruges et glittebræt, som består af en mådeligt bred træplade med to håndknopper, – en i hver ende. I Skåne var det ikke usædvanligt, at glittebrætter tjente som kærestegaver, og derfor er nogle af dem med prægtigt udskåret og måske dertil malet overside med rosetter, blomster, hjerter og hvad man nu ellers kunne finde på.

I begyndelsen var det stampede lergulv ret

blødt, men allerede efter ugers forløb, når det meste af vandindholdet var fordampet, antog det en konsistens som blød sandsten eller kridtsten, og inden det blev alt for hårdt, måtte man hellere se at få givet det en sidste afpudsning.

Det skete som regel ved, at der blev indbudt til et vældigt stampegilde, hvor der var rundelig beværtning til egnens unge folk og hvem, der ellers havde lyst til en rask svingom. Gode spillemænd var der selvsagt også sørget for, og de kilede på med polka, hopsa og hvad det ellers kunne blive til. Der dansedes til den lyse morgen: Træskoene stampede løs på leret og stødte ujævnheder af, og pigernes store kjoler fejede gulvet, når de hvirvlede rundt under dansen. Når morgenen gryede, og danserne dødtrætte traskede hjem til det normale arbejde, var gulvet i orden. Man behøvede blot at bære det aftrampede ud.

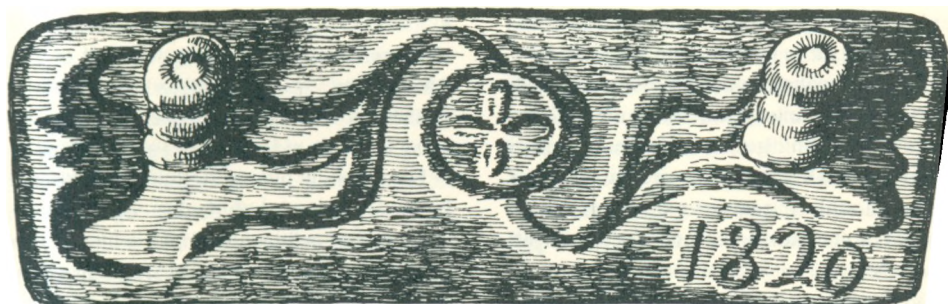
Det stampede lergulv var afløser for jordgulvet, som man de fleste steder var gået bort fra, fordi det, når det var blevet rigtig tørt, hele tiden smuldrede, og fejes kunne det ikke. Der var dog steder, hvor folk var så fattige og adgangen til ler så beskednen, at man fortsatte med jordgulve til helt op imod dette århundrede. Det var bl.a. tilfældet i nogle af de nørrejydske egne.

Et vellagt lergulv smuldrede ikke meget og

kunne udmærket fejes. Dertil havde lergulvet den fordel, at det var forholdsvis vandtæt, hvilket fattige bønder i strenge vintre kunne have megen glæde af: De hulede en lille dam ned i midten af det, kom vand i og bar så ellers gårdens frysende ænder og gæs inden for i varmen, hvor de kunne pjaske rundt i dammen lige til foråret kom. Ænder og gæs var kostbare fugle, så man kunne skam ikke have, at de frøs ihjel uden døre. Hønsene faldt lidt uden for denne kategori. De gik i stuen hele året, som det passede dem, og klattede alle vegne.

I det hele taget var det almindeligt brugt at tage småfæet såsom får, geder, kalve og smågrise ind i stuen, hvis det satte ind med rigtig hård vinter. Nogle steder havde man stenpikning til formålet i en krog af rummet, hvor dyrene kunne stå i nød og betryk. Andre steder fik de lov til at gå så nogenlunde frit omkring, hvilket sandelig satte sit præg på såvel stuens udseende som på dens atmosfære, og lergulvet blev så sølet og glat, at det næsten var livsfarligt at gå omkring på det, men det affandt folk sig smukt med, og danskerne var viden om kendt for, at det var så som så med renligheden hos dem. Der var langt mere sirligt i svenske og norske hjem.

Når det sneede og sjaskede udenfor, var det ikke rigtig rart med lergulve inde, for når der kommer vand til, bliver leret så fedtet

Skånsk glitebræt fra 1820. Kulturen, Lund.

Hvor menneskene færdedes, var det behageligst med et stampet lergulv, som er jævnt at gå på. Til dyrene holdt lerstampning ikke, og der måtte i stedet brolægges. Ostenfeldergården, Frilandsmuseet i Sorgenfri.

som grøn sæbe. Det kliner sig fast til fodtøjet, og man skrider rundt i æltet. På den anden side kunne ingen forlange, at folk skulle tage træsko og støvler af og gå på hosesokker på et sådant gulv. Derfor var det ikke sjældent, at man inden for hoveddøren havde en stor, flad sten eller nogle stykker liggende i gulvet, så man kunne trampe sneen og den værste væde af på dem, inden man begav sig ind på lergulvet. Det hjalp lidt på sagerne.

Hvis der var kommet revner eller huller i et lerstampet gulv, kunne de naturligvis fyldes op ved, at man stampe lidt frisk ler i. Eller måske valgte man at kline i stedet, fordi det meget bløde ler bandt bedre til det hærdede gulvler. Imidlertid var der mange, der i stedet foretrak at lægge en græstørv i, eller hente en »sål« af gammel gødning fra møddingen og stampe den ned, for det var noget, der holdt.

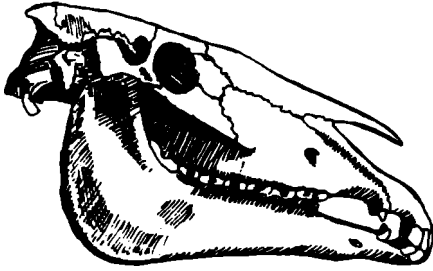
Ved gentagne reparationer kunne et gammelt lergulv efterhånden opnå en ganske be-

tydelig tykkelse, — men så lunede det også bedre.

Der fortælles meget om, at man lige under stampe lergulve i loen og i storstuen nedsatte kranier af heste, som man hentede i rakkerkulen. Det skulle være sket, for at det færdige gulv kunne få en klingende lyd, når der, som i loen, tærskedes på det, eller så det ordentlig kunne runge, når man dansede på storstuegulvet.

Sagn er det ikke, for ved nedrivning eller modernisering af gamle huse har man fundet sådanne hestepander i grunden. Det er dog ikke sikkert, at forklaringen om rungeriet holder stik. Der kan meget vel ligge en anden årsag bag, som siden er gået i glemmebogen:

Hesten trak ploven og harven, hvormed jorden beredes til dyrkning, og den trak vognen med avlingen hjem. Den blev derfor anset for at være bringer af frugtbarhed og opfattedes følgelig som helligdyr. Det var ikke tilfældigt, at håndgrebet på bøndernes

Hestehoveder begravedes ofte under det lerstampede gulv for at gøre det klingert, sagdes der. Antagelig har hestepanden dog en anden og langt mere spændende historie som frugtbarhedsbringer.

manglebræt, der brugtes som kærestegave, så ofte var udskåret som en hest, eller at sengehesten, der skulle forhindre, at folk trillede ud af sengen om natten, gerne var udskåret med hestehoved i den ene ende og hale i den anden. Den havde en dobbelt funktion.

Odins ottebenede hest, Sleipnir, er den himmelske frugtbarhedsbringer, og når man hængte en hestesko over døren med buen vendende nedad, var det for at lokke Sleipnir til at slå et smut gennem huset og velsigne det med frugtbarhed og velstand. — En hestesko med buen vendende opad formener Sleipnir adgang til huset, og med den holder også lykken sig borte.

På tyske bondegårde ser man endnu mange steder toppen af tagenes vindskeder udskåret som krydsende hestehoveder på halse. Noget tilsvarende har vi førhen kendt i flere danske egne, men skikken er stort set gået i glemmebogen på dansk område. Måske har disse hoveder skullet tilkalde Sleipnir, og de er muligt tegn på, at der i dette hus er nedgravet hestepander.

Der kan være god grund til at antage, at hestepanden, selvom den kan hænde også har givet en smule resonans ved slag og stamp, primært har tjent som frugtbarhedsamulet. Derfor var det nærliggende at have den netop under logulvet, hvor kornet opbe-

varedes og tærskedes, for at den kunne bringe velsignelse og forslag til det. Gamle tærskere mente da også at have konstateret, at kærnerne faldt bedre af strået, hvor der tærskedes på en hestepande.

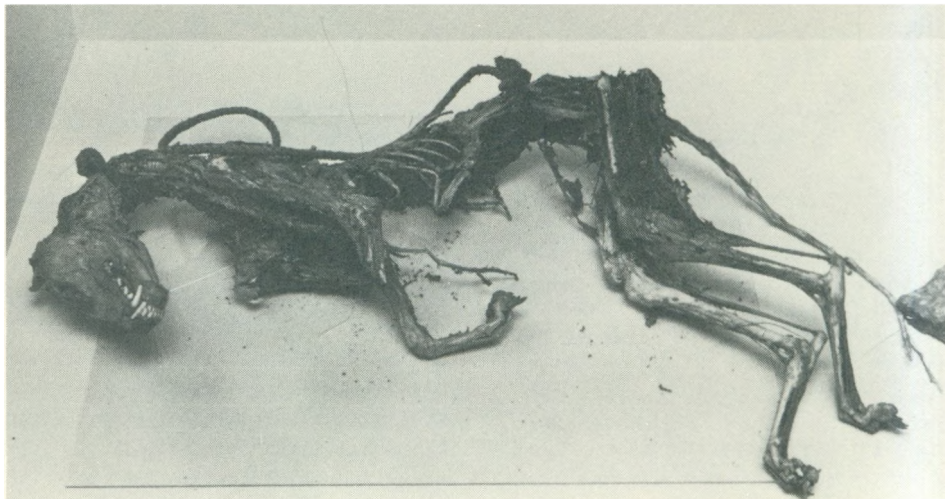
Lige så hensigtsmæssigt var det med en hestepande underorstuegulvet, hvor høstgilder og familiefester såsom bryllup og barnedåb holdtes. Netop dér havde man jo i høj grad brug for velsignelse med frugtbarhed og trivsel.

Ifølge de gamle religioner og folketroen er frugtbarhed dog ikke noget, der findes i uendede mængder: Liv må hentes ét sted, før det kan gives et andet. Det er grunden til, at så mange frugtbarhedsguder også har et stik modsat aspekt, i hvilket de er tagere af liv. Hesten adskiller sig ikke herfra. Det var den, der trak ligvognen til kirkegården, og den er i dens negative aspekt tilknyttet dødsriget. man mindes Steen Steensen Blichers dystre vers:

På trej bien humper e hælhæjst astej,
få de te han hær ikke flier,
men hvem dæ ska møhd ham epo sin vej,
humper snær i e kjerrgor nier.

Det var da også i loen eller storstuen, man hensatte liget, når nogen på gården var død, og med hestekraniet under gulvet havde man også givet hesten som dødsbringer en passende cadeau. Det var måske ikke så rart at tænke på, men det hørte uomgængeligt med til tilværelsens orden og balance.

Dødningshoveder hentet på kirkegården graves stundom ned under lergulvet, hvis man i et hus havde mange uheld og med føje kunne formode, at det var hekse, som drev deres spil. Mod spøgeri var det snarere hovedet af en stor tyr eller orne, der begravedes. Det er for det første krasbørstige krabater, som nok kan drive de fleste på flugt, når de er i det humør. Derudover disponerer netop disse dyr over store frugtbarhedskræfter og

Ræv, der har hængt i en fynsk kostald til værn mod kalvekastningsfeber hos kreaturerne. Ofiære blev sådanne dyr dog gravet ned under gulvet, når de blev udset til ofre eller gjordes til værnere.

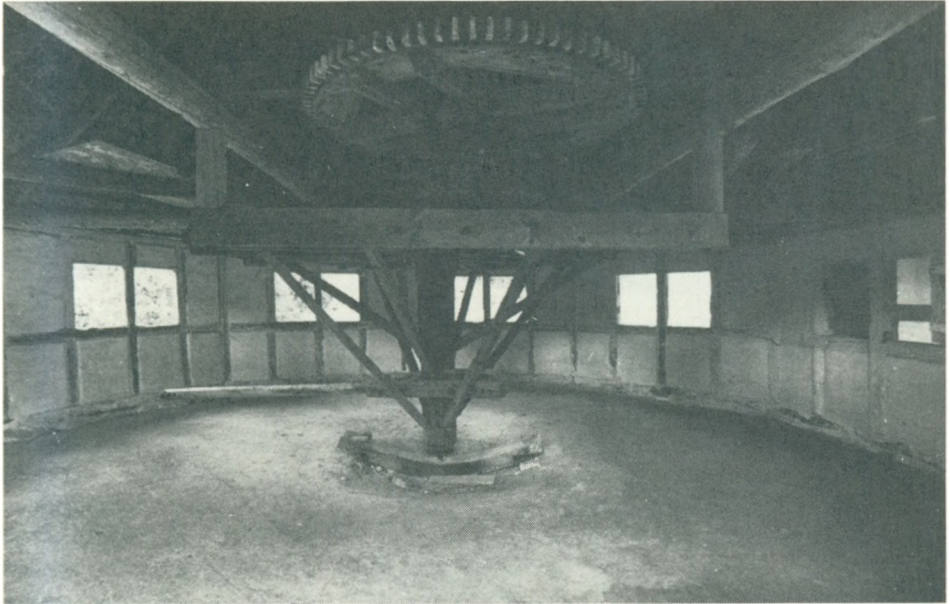
kan blive ophav til mangfoldige liv, og en sådan omgangskreds ynder spøgelse, der jo netop er repræsentanter for dødens håbløshed, bestemt ikke.

Levende begravelse af dyr under gulvene hørte desværre ikke til sjældenhederne. Man har præsteret at nedgrave levende køer, svin og kalve, ræve, katte og hugorme enten for at standse grasserende sygdomme blandt dyrene eller for at bringe frugtbarhed til gården. Katten var gudinden Frejas dyr, og den stod for frugtbarhed, så det var ikke helt sjældent, at en stakkels mis måtte lade livet på en så grusom måde på grund af menneskers overtro. I Nationalmuseets tredje afdeling kan man se de mumificerede rester af en ræv, der har været ophængt i en kostald mod kalvekastning, og på museet i Esbjerg opbevarer man en potte med låg. Den blev fundet i en hustomt, og da man lindede på låget, fandt man i potten benraden af en hugorm. Det var en almindeligt udbredt forestilling, at man i en halv snes år efter en sådan hugormebegravelse kunne høre ormen »syng«

under gulvet, så man gik altså ikke ud fra, at den var rigtig død.

Teorien med det klingre gulv kan sådan set meget vel have noget på sig, for det var nemlig også brugeligt at nedgrave en omvendt gryde eller en gryde med flintesten, og skulle det være rigtig flot, nedsattes der en sådan gryde i hvert af storstuens fire hjørner.

Selvom leret ikke smuldrer meget, kan det støve en god del, og blandet med det smusk, der kom på gulvet, når folk smed alt det overflødige fra spisebordet såsom skræller, knogler og kerner, derved, blev gulvets overflade snart mindre delikat. I ordentlige hjem søgte man at holde sig den slags fra livet ved at strø og feje gulvet hele to gange om dagen, nemlig efter morgenmaden og efter middagsmaden. Mange vil huske, hvordan det i gammeldags slagterforretninger var almindeligt at strø gulvet med savsmuld for at binde blod, neddryppende saft fra kødet etc. Hos bønderne var det nu gerne i stedet sand, der kom på tale som strøelse. Det vil dog sige: I det midtjydske område, hvor der ellers var sand i

Lerstampet gulv i en hestomgang i Den fynske Landsby.

brede baner til rådighed, anså man tørvestrøelse for at være langt det bedste. Når man brugte det, kunne fejningen nemlig indskrænkes til en enkelt gang om dagen eller hver anden dag – vel at mærke når det drejede sig om propre hjem. Ellers gik det ikke på så ofte.

Det værste var næsten, at alle spyttede rigeligt og lod overskudet af mundvæde komme gulvet til gode. Selv kvinder spyttede det bedste, de havde lært, og da snus, skrå og gåhenpiber med stærk tobak blev almindelig udbredt, blev det langt være, end det nogen tid tilforn havde været, eftersom samme nydelsesmidler nemlig forårsager en overvættes rigelig spyttsekretion. Det endte med, at man måtte ty til spyttbakker. Næppe af sundhedshensyn, som mange vel vil tro, men ganske enkelt fordi spytteriet gjorde gulvene ubehageligt glatte.

Med spyttet kom sygdomskim ned i ler-

stampningen, og hver gang der fejedes, hvirvledes udtørrede rester op i luften og indåndedes af de tilstedeværende. Resultatet var, at mange sygdomme – ikke mindst tuberkulosen – kunne brede sig som en steppebrand. – Som en læge, der engang tilså en gammel jydsk patient, udbød, da han så denne spytte på stuegulvet den ene gang efter den anden: – »Af hygiejniske grunde bør man ikke spytte på gulvet!«

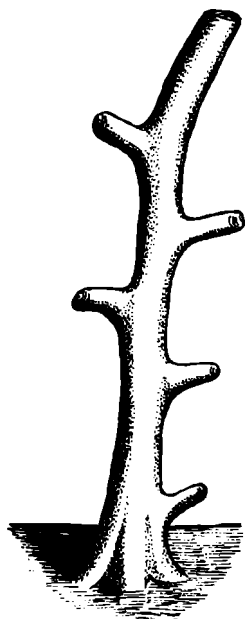
– »A sputter é a hygiejniske grunde, men få de te a æ syk!« Lød svaret.

Ligeledes var sprækkerne i gulvet ideelle opholdssteder for væggetøj og lopper, når disse ikke var aktive på dyrs og menneskers kroppe. Mod dette krapyl hjalp strøning og fejning ikke alverden, så når plagen blev for slem, måtte pigerne ud for at hente hyldeblade og grøn hyldebark. Med det lagde de sig på gulvet og gnubbede det igennem, til saften drev ud af remedierne og blandede sig

med leret. Det kunne utøjet bestemt ikke lide, og efter sigende fortrak det, så man fik fred en tid.

Det meget utøj, der kunne holde til i et stampet lergulv, nødvendiggjorde iøvrigt undertiden et stykke inventar, der kunne have en vis lighed med en moderne skulptur: Det bestod af en kraftig gren med mange sidegrene i forskellig højde. Den var smukt afbarket og gravet ned i gulvet, så den stod urokkeligt fast. Sidegrenene var savet af i forskellige længder og omhyggeligt afrundede i enden.

Det var et kløtræ, og med dets hjælp kunne også ældre, knapt så rørige mennesker ved at gnubbe sig frem og tilbage eller op og ned, finde lindring for noget af den kløe, som de små emsige dyrs bid påførte

Gnubbetræ fra distriktet Krakau i Polen. Her har man været så fornuftig at lade et gammelt frugttræ blive stående, da man byggede huset, og efter at være afbarket og glattet til, er det blevet menneskets bedste ven imod utøj.

dem, også på steder, hvor hænderne ikke så let når hen. Det synes somom sådanne gnubbetræer har været ganske almindelige. Hvorfor ser man dem aldrig i bondestuerne på vore museer?

Det var ikke små mængder sand, der gik til mellem år og dag, når gulvene skulle holdes ordentligt ved magt, og sine steder kunne det nok knibe at skaffe tilstrækkeligt af det. Der var kræmmere, som levede af at køre rundt og sælge gulvsand. Det var dog for det meste i byerne, de fandt deres marked. Bønderne klarede oftest at skaffe sig det selv.

Bedst sand fik man på bestemte kyststrækninger, når der var lavvande. Så kunne man nemlig køre et stykke til havs og grave i de rene sandbanker uden for kystlinjen. Oftest var disse sandbanker kun tør lagte nogle få gange om året, når der var »sandvind«, og så var der trængsel af bønders og handelsmænds vogne derude. Det hændte da også, at en vogn gik fast og måtte efterlades som et andet vrage, hvis vandet lidt pludseligt vendte tilbage, ligesom det undertiden gik hårdt ud over hestene, når de skulle trække de tungt lastede vogne tilbage over den bløde havbund.

Det er klart, at en så kostbar vare de fleste steder blev opbevaret under tilpas sikre forhold. På Ærø har man endnu mange af de såkaldte sandhuse, selvom der nu sjældent er sand i dem mere. Det drejer sig om små udbygninger ved en gavl eller helt fritstående huse, hvori sandet blev gemt bag lås og slå. Lod man det ligge frit, gik hunde og katte i det, og så var det en blandet fornøjelse at få det strøet på gulvene. Det udfejede sand blev gerne hældt på møddingen, hvor det hindrede, at den gærende gødning brændte sammen.

Der skulle strøs sand med rund hånd, og det var ikke så ligetil at lære. Mange piger, som manglede håndlaget, kom simpelthen aldrig rigtig efter det, og for at føje spot til

Brolægningen foran Rosenholm slot på Djursland.

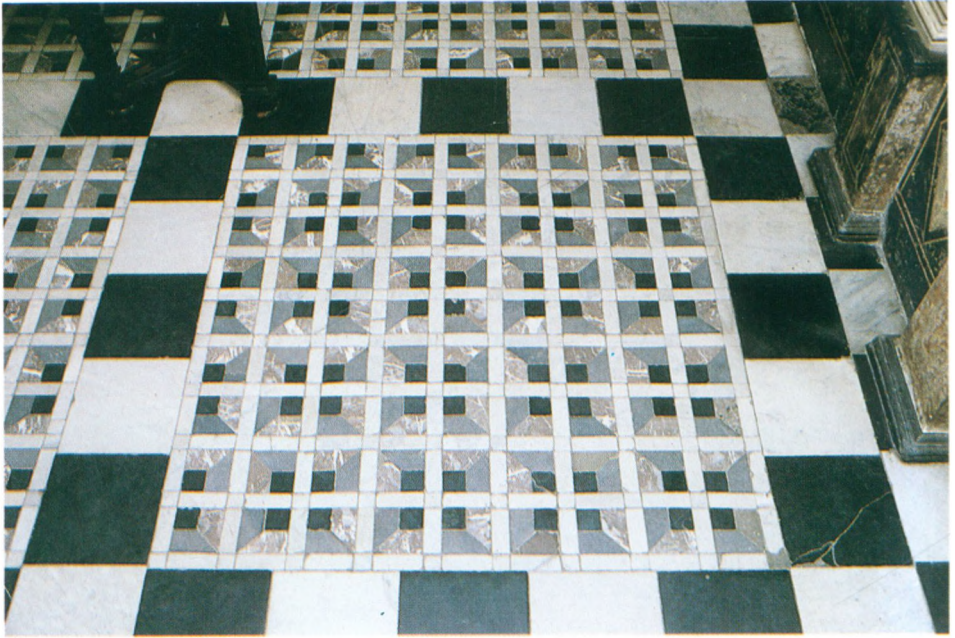
Selv op til den prægtige Woergaard i Vendsyssel er vejen af utilhuggede brosten.

Den brolagte gårdsplads med hesteomgangen i Den fynske Landsbys vandmølle.

nddelt gårdsplads med afsnit til hovbønder. Herregården Trudsholm ved Mariager fjord.

Det smukke marmorgulv i Fr. III's sal på Rosenborg.

Gulv af sorte, hvide og røde marmorfliser i Vinterstuen på Rosenborg.

Det grønne og grå marmorgulv, der engang lå foran det mirakuløse alter i Frederiksberg slotskirke, ligger nu foran en kamin på Rosenborg.

Ølandsflisegulv i koret i Aalsø kirke på Djursland. Det er lagt sådan, at fliserne i nogle af felterne danner korsformer.

Stengangen med ölandsfliser i frisebrætter. Trudsholm.

Byzantinsk mosaik med hjort. 4.-5. årh. e.Kr. Nationalmuseets Antiksamling.

Det festlige »prinsessernes pandekagekøkken« på Frederiksborg slot har sort-hvidtettet marmorgulv.

På grund af dens prægtige fjerdragt var påfuglen et yndet motiv i mosaiker. Byzantinsk gulvmosaik, 5.-6. årh. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

skade sagde man, at så kom de heller aldrig til at danse ordentligt. Måske var betragtningen dog ikke helt ved siden af, for kan hænde at begge dele har noget med rytmesans at skaffe.

Når sandet var kastet i små, korte kast, skulle det ligge på gulvet i en hel masse bitte-små toppe, og den virkelig ferme pige kunne endda strø, så toppene dannede mønstre. For at dette kunne ske, måtte sandet ikke være knastørt, det skulle akkurat være så fugtigt, at der var en vis sammenhængsevne i det. — Så bandt det også støvet bedst.

Strandsand var absolut at foretrække, for det har runde korn og slider ikke nævneværdigt på et gulv. Det gjorde derimod det skarpkantede bakkesand, som man fandt inde i landet. Ved et lergulv, hvor skaderne hurtigt kunne udbedres, havde det ikke den helt store betydning, men strøsand anvendtes lige så meget til træ-, og stengulve, og her måtte bakkesandet ubetinget undgås.

Bønder, der boede langt fra stranden, måtte kønt tage til takke med, hvad der bød sig, og ofte var det sand, de kunne finde på egen jord, rødbrunt af jern og anden forurening. Det blev så skyllet igennem nogle gange, så det værste af farven gik af, eller man lagde det først ud i en bæk eller å i læn-gere tid for at få det ordentligt udvasket.

Det var imidlertid altid husmoderens drøm med hvidt sand på gulvet, og om ikke andet skulle der i hvert fald hvidt sand på gulvet i julen og til de andre store højtidere. Så måtte husbond spænde for vognen og age til nærmeste søkøbstad efter en spand rigtig hvidt gulvsand. Den slags tog skipperne nemlig med hjem i ballast, når de havde fragter til f.eks. Holland eller Rhinegnene, og flodsand var det allerbedste, fordi det var så rent.

At strø sand på gulvet var et rent kvinde-arbejde, som ingen mand burde befatte sig med, og det hed sig endda, at hvis en karl op-

holdt sig i stuen, medens pigen strøede sand, og hun ramte ham med noget af det, så ville han i hvert fald for en tid miste sin potens.

Denne frygtelige trussel holdt megen fadersladder mellem karle og piger under sidstnævntes arbejde i ave, og det gav tillige pigerne et godt våben i hænde over for de undertiden ret påtrængende karle. Tanken bag fænomenet synes imidlertid at være, at karlen med sandet blev ramt af en lille »jord-påkastelse«, hvorved noget af hans livskraft gik fløjten.

Megen af pigernes tid gik med at strø sand og feje gulve. Efter morgenmaden måtte de igang, og igen efter middag, når det hele var trampet godt rundt. Fejningen af lerstampede gulve fandt fortrinsvis sted med koste af revlingeris, som herhjemme fandtes bedst egnet til formålet, og for at undgå, at det støvede for meget, stænkedes der inden fejningen med vand. Det rene sand bar pigen ind i et lille, smalt trug, som hun holdt fastklemt mellem venstre arm og kroppen. Så havde hun højre hånd fri til at strø med. Udbæringen af det sammenfejede sand kunne også finde sted i truget, men oftere fejedes det op i forklædet, for at truget ikke skulle blive gri-st til.

Men var kunsten at strø med sand end ganske smukt udviklet i Danmark, så var det intet imod, hvad man så i Nederlandene eller Rhinegnene, hvor unge piger lærte at strø sandet, så det dannede formfuldendte snirkler og andre figurer. Og omend de kun udførtes i een farve sand, kunne de kunstnerisk tåle sammenligning med Navahoindeanernes polykrome sandmalerier. De mønstre, som de lagdes i, var ofte anset for at være lykkebringende eller ondtafværgende — og et utaknemmeligt arbejde var det, for få timer efter, at kunstværkerne var udført, var hele redeligheden trampet sammen igen.

Ved gæstebud blev sand også strøet uden for døre og porte.

Mange steder havde man for at skåne det lerstampede gulv en stor sten liggende på tærskelen eller lige inden for. På den trampede man støvler eller træskoene af for den værste væde, inden man gik ind. Den vestjydske gård, Hjerl Hede.

Medens vi herhjemme fortrinsvis holdt fast ved tørvestrøelse og sand, brugtes det mange andre steder i Europa – f.eks. i vore gamle lande øst for Øresund: Skåne, Halland og Blekinge, at strø blomster på gulvet i stedet. Det lod sig bedre gøre på den hårde klippegrund, man dér havde til gulv, og hver sommer indsamledes der bunkevis af vilde blomsters hoveder, som tørredes, opbevarede i et særligt rum og hentedes til stuen i en spand, som gerne stod nær ildstedet eller i en særlig niche i ildstedsmuren, og kneb det med at skaffe blomster, suppleredes der med opklippede kvisteender af ene og fyr.

Det gav en behagelig, aromatisk duft i stuen og dækkede fortrinligt over den noget påtrængende atmosfære, der ellers udmærket kunne opstå i et rum, hvor mange menne-

sker og dyr holdt til, og hvor der ikke var vinduer, som kunne åbnes. I Jylland strøede enkelte med afhuggede lyngtoppe eller porsekviste, hvilke sidste især bød på en herlig duft.

Herhjemme var det almindeligt at strø med blomster på kirkegulvene, og det skete for at mildne dunsterne fra de afdøde under kirken. Det vender vi tilbage til i afsnittet om kirkegulvene.

Løvrigt hævdes det, at netop den smukke skik med at strø blomsterhoveder på gulvet skal være anledningen til de småblomstrede motiver, som findes i en mængde vævede og knyttede tæpper fra såvel Orienten som Europa.

Et tørt lergulv var ikke særlig glat at færdes på, hvilket til daglig var en stor fordel, men det var knapt så fortræffeligt, når der blev indbudt til bal, for det kneb en smule rigtig at svinge rundt på det. Derfor dryssedes det ved slige lejligheder gerne med halm eller hakkelse, for så gik dansen som en leg. I det hele taget kunne et lag halm nok være ganske rart på gulvet i den koldeste tid, fordi det isolerede godt og dertil var blødt at gå på. De såkaldte lysesiv plukkedes også til sådanne formål og var med deres stængler fyldt med luftig marv meget isolerende samt bløde og behagelige at træde på. De anvendtes for den sags skyld til alle slags gulve, og i England mere end noget andet sted. Dér bragtes de til bys i store vognlæs og solgtes til formålet.

De fleste huskede at strø. Nogle glemte imidlertid at feje ud igen. Det næede sig vel altsammen, mente man, og det gjorde det dog langt fra altid, for i nogle hjem blev afstanden mellem gulv og loft, efterhånden som gulvet voksede, alt for ringe, ganske som det kunne knibe svært med at få dørene lukket op og i. Så tog man vel omsider et ordentligt tag med greb, spade og skovl og arbejdede sig gennem »dybstrøelsen« ned til det

Tved præstegård, hvor jordgulvet gemte forbløffende hemmeligheder.

oprindelige gulvniveau, men sine steder nåede man aldrig så vidt:

I den dejlige bindingsværks-præstegård i Tved på Djursland boede Anders Bjørn Marcussen, der var præst i Tved fra 1818 til 37. Han var særdeles rig, men tillige overmåde nærig samt der ud over – i lighed med sin kone – ikke så lidt af en gris.

Da hans efterfølger i embedet, Folkmar Holm, flyttede ind på præstegården, var den så forfalden, at han var ved at fortvivle, og han undrede sig iøvrigt såre over, at en så stor og tilsyneladende velbygget præstegård havde stuer så lavloftede, at man måtte bøje hovedet for at komme neden om loftsbjælkerne, og – hvad der var allermest forunderligt – at der kun havde været råd til ganske simple jordgulve.

Da han en dag gik over jordgulvet, snublede han over noget, som stak frem fra det. Han mente, at det kunne være en gren og trak i den, for at få den væk. Den sad imidlertid fast, og for at ingen skulle komme til skade ved at falde over den, hentede han sin spade og gav sig til at løsne jorden rundt om den. Det viste sig da, at det ikke var nogen gren, men en mumificeret fårekølle. Under gravningen nåede han ret dybt ned i gulvet,

og med et bumsede spaden mod noget, der lød hult.

Pastoren var vis på, at det måtte være en skattekiste, han var kommet i kontakt med, så han gravede febrilsk videre. Det var dog ingen skattekiste, men et fortrinligt fjælgulv!

Tved præstegård blev nu efter nogle ugers energisk arbejde, hvorunder Holm fik assistance af gårdens karle, udgravet helt indvendig, og man kunne herefter glæde sig over normal loftshøjde.

Der er ikke bevaret ret mange oprindelige lerstampede gulve i Danmark, og måske er der ikke noget at sige dertil, for de var hverken renlige eller rigtig praktiske. Der var også det kedelige ved dem, at forskellige dyr havde ondt ved at skelne dem fra den jord, som de normalt bevægede sig på. Mus og rotter kunne let grave huller og gange i det mådeligt hårde materiale, og det hørte bestemt ikke til undtagelserne, at en hugorm eller snog kom glidende ind i stuen. Især i Østjylland, hvor der var en gudsvelsignelse af snoge, søgte disse ofte ind i husene om vinteren, og det hændte ikke sjældent, at de blev lige så tamme som hunde og katte og kom til at fungere som legekammerater for børnene.

I vore dage ville de fleste nok betakke sig for at have snoge boende i stuen, men hos vore forfædre nød snogen en vis anseelse som hussslange, og man stillede gerne mælk til den, som man påstod, at den drak. Hugorme var man knapt så begejstrede for.

Det var ikke alene i bøndergårdene, man havde lerstampede gulve. De fandtes også i mange købstadshuse, i de sekundære rum på herregårdene og i mange af vore kirker. Romanske kirker havde i stor udstrækning gulve af stampet ler, og i nogle fattige jyske egne holdt sådanne stand helt op i forrige århundrede. Alle disse steder er leret imidlertid forlængst vejet for mere velegnede materialer, men under senere kirkegulve kan der ikke sjældent findes en rest af den oprindelige lerstampning.

På Bornholm havde man lergulve af en særlig kvalitet. De kaldes også bornholmsk cement eller betongulve, og man har frem-

bragt dem af en slags mørtel brændt af silurkalk, som blandedes i leret. Sådanne gulve har vist sig at være meget resistente, og i Ny-lars kirkes mellemstokværk findes der endnu dele af et sådant gulv lagt i romansk tid.

Ellers anvendtes ler megt som brandhæmmende lag i etageadskillelsen i gamle flereetagers huse. Man kunne her komme ud for det ganske løjerlige tilfælde, at gulvbrædderne, som ellers havde været ganske rare at gå på, lå nederst, og leret øverst som et råt gulv uden hverken brædder eller fliselag. Grunden til fænomenet var, at der ikke var råd til en beklædning af lerlaget, men det var sandelig nødvendigt i tilfælde af ildløs for at hindre ilden i at brede sig for hurtigt fra etage til etage. At stampe et sådant lergulv var ikke sagen, for det havde brædderne under det ikke godt af. Derfor blev det som regel i stedet klinet.

Under talrige senere opfyldningslag lå det oprindelige gamle egetræsgulv på Oregaard, det dannede bund for et lergulv.

Da vi i årene omkring 1978 udførte store restaureringsarbejder på Oregaard, som er fra ca. 1585, fandt vi i den østre ende af huset, som ikke tidligere havde været rørt, et klinet lergulv liggende på et underlag af meget svære, men ikke særlig lange egeplanker. De var pløkket fast til de bærende bjælker med tykke dyvler eller propper af eg, og på plankerne var leret lagt. Det var sket lagvis, kunne man se, og åbenbart på den måde, at et forholdsvis tyndt lag havde fået lov til at tørre, inden det næste kom på. Således havde man fortsat, indtil der lå et lag af ca. 15 cm's tykkelse. Der var så pålagt et afretningslag, i hvilket man kunne se, at der havde ligget fliser, men af disse var der nu ikke mange stumper tilbage. Derimod var der gennem årene kørt det ene lag grus på efter det andet, og på hvert lag havde der ligget et fjælegulv. Den store vægt af ler og grus, havde fået punktfunderingen inde i husmidten til at sætte sig, og gulvet var kommet til at skråne uønsket, hvad der havde ført til, at brædderne var taget op, og gulvet rettet af med et nyt lag grus. Og sådan havde man fortsat fem gange.

Nu afgiver ler en del overfladestøv, når det tørrer, og dette kunne give drys ned gennem sprækker mellem brædderne til en underliggende etage. For at undgå denne gene, kunne lofterne betrækkes med lærred eller beslås med lister, så alle revner var dækkede. I kælderen på Oregaard er endnu et lille stykke af det oprindelige loft bevaret, og der ser man

nogle ganske tarvelige lister, der er slået på. I stuerne er listerne langt fornemmere med profilerede kanter. Ligeledes af en lærreds-dækning blev der fundet rester.

I København var det lovbefalet, at der skulle være et brandlag af ler i flere etagers huse, og man var såmænd ganske fornøjet dermed, for det bød nemlig også på en ganske god isolering mod kulde. Problemet var blot, at konstruktionen var alt for tung, og at såvel loftsbrædder som bjælker kunne komme til at »hænge« under vægten, når træet med årene var blevet træt.

Det siger næsten sig selv, at det ikke kunne komme på tale at ælte strå etc. ind i et sådant lerlag, da det jo ville gøre den ildbremsende virkning ret problematisk.

I apoteket i Tønder, som opførtes i 1670-erne og 80-erne, løste man brandproblemet ved mellem bjælkerne at lægge ganske lave teglstens – tøndehvælv, som så bærer gulvet i etagen ovenover. Så undgik man størsteparten af det brandfarlige træ.

Hist og her i en gammel udbygning kan der måske endnu findes rester af et lerstampet gulv. Ellers må man på museum for at opleve dem. Det er også stærkt begrænset, hvad man véd om disse gulve, – de hørte nemlig til det, der ansås for at være så simpelt, at man glemte at skrive noget ned om dem og at få undersøgt tilstrækkeligt mange af dem, medens tid var.

Stenpikning og brolægning

Lergulve går tilbage til oldtiden, det gør stenpikning også: Man har således fundet brolægning i tomterne af et hus ved Troldebjerg på Langeland, og det har kunnet dateres til 2900 f.Kr., ligesom man i tomter ved Ørnekul på Nekselø har fundet lergulve med stenlægning, der stammer fra 1900 f.Kr. – og det er blot et par eksempler blandt mange.

Brolægning eller stenpikning var udmærket til gulve, hvorpå der var så stort slid, at hverken jord eller stampet ler rigtig gjorde fyldest. Og man kan ikke sige, at der er sket nogen synderlig udvikling med hensyn til den teknik, som tages i anvendelse, når en stenpikning skal lægges, for den synes at være den samme i dag, som den var i oldtiden.

For det meste er der brugt nævestore sten sat i grus eller – sjældnere – ler, og begge dele har sine fordele og ulemper: Ler er ret vandtæt, og lå gulvet et sted, hvor der spildtes meget vand, kunne det vare lange tider, før dette trak væk. Så blev leret mellem stenene blødt med det resultat, at stenene kunne glide rundt. Var det derimod et tørt sted, lå stenene sikrest i ler. Når stenene lagdes i grus, kunne væden trænge ned i gulvet og forsvinde, men til gengæld havde stenene det med at presse sig stadig dybere ned, så gulvet efterhånden blev meget ujævnt, især på steder hvor der blev gået meget, hvorfor det med mellemrum måtte lægges om.

For det meste disponerede man således, at der lagdes stenpikning dér i husene, hvor trafikken var livligst, og der kom mest væde til, hvilket vil sige i forstuer, ved yderdøre, i gange, stalde, køkken og bryggers, hvorimod

man i stuerne foretrak anden belægning – for det meste stampet ler, teglsten eller guldbrædder. Stenpikning i stuerne kunne dog også forekomme, men den adskilte sig da ofte noget fra den anden ved at være finere og måske dertil smukkere sat.

I middelalderen sparede man på brolægning: Man anvendte den faktisk kun foran døre og andre steder, hvor færdslen var særdeles livlig. Undertiden var der blot lagt sten og grus i en uregelmæssig blanding, og først efter 1500 gør man sig umage for at lægge en

På steder i huset, hvor der kom megen fugt til, f.eks. i bryggerset, var det udmærket med en stenpikning, som måske endda kunne have en afløbsrende. Præstegården fra Nr. Aarslev ved Randers. Hjerl Hede.

regelmæssig, fast stenbro på gårdspladser og uden for på gaden. Sådan var i det mindste forholdene i landsbyen Pebringe på Sjælland og i Store Valby sammesteds.

Øjensynligt var det ikke, fordi man manglede færdighed i at arbejde med sten, for på andre områder præsteredes der udmærkede stensætninger – f.eks. omkring brønde og som gærder. Blot på gårdspladser og i huse havde man ikke lyst til at have brolægning.

Måske er det ikke så underligt endda: Middelalderens mennesker bar i stor udstrækning ganske let fodtøj med tynde, bløde såler, og det har været en blandet fornøjelse at træde på en ujævn, knubret brolægning. Efterhånden som sværere fodtøj bliver almindeligt, er interessen for stenpikning også tydeligvis vokset.

Indtil omkring 1500 var det almindeligt, at man i byernes gader havde brolægning af træ, hvad vi siden skal vende tilbage til i beskrivelsen af trægulve. Derefter vinder stenbro udbredelse i byerne. Mange har ment, at det skyldtes den livlige handelsforbindelse med Holland og andre sydligere lande, hvor anvendelse af stenbro forlængst havde slået igennem, men det er nu ikke helt sikkert, at det virkelig forholder sig således. Vi havde nemlig allerede længe forinden været istand til at lægge en aldeles fortrinlig stenbro, der ikke gav de romerske veje noget efter. I 1949 fandt man således en oldtidsvej og en middelalderlig vej ved Broskov lidt nord for Præstø, og det er siden lykkedes at datere oldtidsvejen til tiden mellem 160 og 360 e.Kr., medens middelaldervejen, der på et stykke dækker oldtidsvejen, er fra omkring 1300.

Der er stor forskel i måden, som vejene er bygget på, og den ældste model er uden tvivl den bedste – et ganske fremragende arbejde med omhyggeligt udvalgte, ret store, flade sten, der er lagt lige så omhyggeligt, så der er fremkommet en jævn vejbane. Mellem de

store stene er der nedkilet mindre, så det hele ligger ganske fast og tæt. Siderne kantes af en række større sten, der skyder op i forhold til de øvrige og således flankerer vejbanen. Ingen af stenene er tilhuggede, men de er sat så hensigtsmæssigt, at man ved en overfladisk betragtning måtte tro, at de var tildannede.

Vejstykket er, hvad man kalder en vase. Det er ført over et fugtigt område, der engang krydsedes af en å, og under brolægningen er der anvendt et grenlag, der sine steder er ganske tyndt, men enkelte steder så kraftigt, at der har været tale om faskiner, – grenebundter. På sådanne faskiner eller rafter var man nødt til at bygge vejbane, hvor terrænet var blødt, for ellers sank stenene. Man har også undertiden valgt at fylde store mængder grus og stene ned under en sådan vejbane, for at få den til at ligge fast. Vi har flere veje fra den keltiske jernalder, således i Tibirke og i Borremose i Himmerland. De var begge fortræffelige veje, men på ingen måde på højde med den ved Broskov, hvis kvalitet kan sidestilles med de byveje, man kender fra romerriget, f.eks. fra omegnen af Rom og fra Pompei.

Hvordan der er kommet til at ligge en middelaldervej oven på noget af oldtidsvejen ved Broskov, er ikke let at sige: Måske er vandet i området steget, så oldtidsvejen er kommet til at ligge for lavt. Hvorom alting er, så har middelaldervejen måske nok befaringsmæssigt været lige så god, men dens håndværksmæssige kvalitet når ikke tilnærmelsesvis oldtidsvejen.

Det var kun, hvor der virkelig var behov derfor, at man anlagde sådanne veje. På de mere tilgængelige stykker klarede man sig med de sædvanlige hjulspor.

Der findes også bevaret andre vejstykker fra middelalderen, således over drejet ud til Kalø slotsruin, og de viser, at vi ingenlunde var ukendte med brolægning, selvom den

I århundreder har denne brolagte vej muliggjort færdsel over drejet mellem fastlandet og Kalø slotsruin.

ikke som i forrige og dette århundrede fandt sted med tilhuggede sten. Selv i alleer op til slotte og herregårde tog man til takke med en vej med grus eller brolagt med marksten. For det meste holdtes der en fornuftig profil, så vejbanen var højest på midten og buede ned mod siderne, så vandet kunne løbe af i render i kanten af det brolagte stykke, og udadtil afsluttedes der så med en række tæt sammensatte større kantsten, som i modsætning til de øvrige kunne være kløvninger. Nu giver mindre, knobrede sten en meget ujævn kørsel, så det traf sig, at der i hjulafstand midt på vejen blev lagt større flade sten eller – hvor det skulle være særlig flot – måske endog tilhuggede kvadre. Dem var det også bekvemt at gå på, når vejen var fri for vogne.

Inde i husene adskilte brolægningen sig ikke alverden fra, hvad man fandt uden døre, bortset fra, at stenene, der var anvendt inde, måske var lidt mindre. Det var mest behageligt at gå på og gav de færreste forstuede

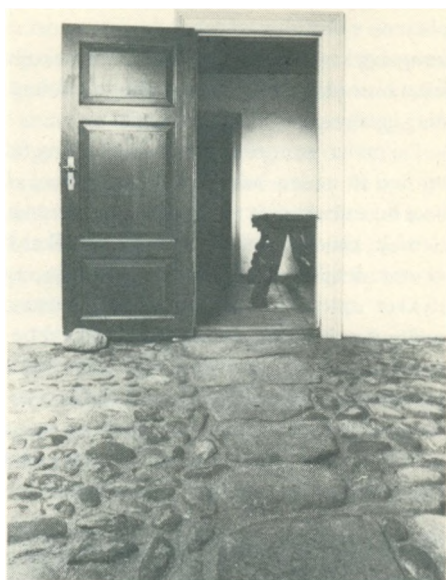
På mange gamle brolagte veje er der i midten en række lidt større sten, som man kan træde på. Hjerl Hede.

Det er ikke behageligt med alt for meget rumleri i huset. Derfor lagde man undertiden – som her på Rosenholm – en række kvadre på hver side, så vognhjulene ikke skumplede over den ujævne stenkikning.

ankler, hvis der i ganglinjerne var lagt større, flade trædesten, hvorpå man kunne færdes lidt hurtigere end på den ujævne pikning af håndsten. Man skulle imidlertid tage sig iagt for store, flade sten, der havde ligget på samme sted i lange tider, for de var ofte slidt så glatte, at det var vanskeligt at stå fast på dem, især hvis de var blevet lidt våde.

Når man taler om, at danskerne førhen ikke var synderligt propre, så gjaldt dette nu langt fra i alle hjem. Nogle var så overmåde renlige, at alt i hjemmet skinnede, og selvom det bestemt ikke var let at holde en stenkikning ren og tiltalende, blev det dog gjort. Hver dag fejedes der mellem stenene, og det

Ideen med store trædesten i ganglinjerne praktiseredes også inden døre. Præstegården fra Nr. Aarslev. Hjerl Hede.

nyttede ikke stort, at de under sådanne forhold var lagt i grus, for så rev man det op med kosten. Der var i stedet stampet ler ned mellem dem, og på det lå nys udstroet hvidt sand og opsugede fugten, så den ikke nåede ned til lerstampningen mellem stenene og skadede den. Stenkikningen fremtrådte da mørk mod kridhvid grund.

Brolæggerlauget opstår tidligt i 1100-årene og er således et af vore ældste håndværkerlaug, men i meget lang tid efter dets stiftelse var der nu ikke synderlig gang i brolægningen i vore byer. Det skal såmænd have været hollænderken, Sigbrit Willumsdatter, mor til Chr. II's elskerinde, Dyveke, og en tidlang hvad man kaldte Danmarks onde ånd, der sørgede for brolægning i de danske og norske byer. Hun var, som alle hollændere, særdeles renlig og ville ikke se på det svineri, der var i de to landes gader. Derfor tog hun radikalt fat, først vist i Bergen, hvor-

efter turen kom til en række andre byer, og allerede ved midten af århundredet var det et kongeligt krav, at alle købstæder i riget skulle have en ordentlig, vel vedligeholdt brolægning i gaderne.

De gader, som man havde på Sigbrits tid og ned til anden halvdel af 1600-årene, så ikke ud som de gader, vi kender nu: Husenes område skød sig ud på gaden i en såkaldt »fortå«, hvilket senere blev til »fortov«, og stykket optoges af trapper, *bislag*, træer, småboder og meget andet, så fortovet var bestemt ikke stedet på gaden, hvor man skulle gå. Slet ikke i regnvejr, fordi man da fik dryppet fra de stærkt udkragende gavle og tage i hovedet. At gå ude i siden af vejbanen med den knubrede brolægning, var ejheller be-

De store trædesten midt i middelalderens og renessancens gader kaldtes »borgmestersten«, urvivlsomt fordi de blev lagt af øvrigheden, medens det var de enkelte lodsejeres pligt at sørge for resten af brolægningen. Selv når den passes, var den ofte lagt i forskellige niveauer alt efter smag og behag, hvilket ved regnvejr gav sær på gaden. Stykket foran husene med boder etc. kaldtes »Fortå«. Den gamle By.

Gaden, der var højest i midten, satte let vand ind i husene ved siderne, hvilket nok var en af grundene til, at man i stedet gik over til en rendesten i midten. Den gamle By.

kvemt. Bedre var det at søge ud på vejbanens midte. Her lå nemlig nogle store, flade trædesten, som kaldtes »borgmesterstenene«. På dem kunne man til og med færdes nogenlunde i fred, for kørende trafik var der dengang ikke meget af.

Efterhånden som trafikken blev mere livlig, måtte gaderne udnyttes bedre end før, og i 1683 blev det i København forbudt at bygge karnapper og andet, der ragede ud og tog plads op på gaden foran husene. De ophøjede borgmestersten midt på gaden sænkedes ved samme lejlighed og kom nu til at danne bunden i en rendesten, mod hvilken vejbanens halvdele skrånede ned. Fodgængernes plads blev så inde på fortovene på hver side af gaden.

Helt op til midten af forrige århundrede var enkelte sådanne gadestrækninger bevaret i bl.a. København, men ellers blev deres

Ofte gik afløbet fra gaden ud gennem en port og ned til en bybæk eller å. Den gamle By.

tid ca. 100 år. Så veg konstruktionen lidt efter lidt for den model, som vi stort set kender i dag. Den opstod forøvrigt i Frankrig. I begyndelsen var fortovene med afvisere af sten eller metal på gadehjørnerne, for at ingen skulle føle sig fristede til at køre ind på fortovet med et hestekøretøj. Var de først kommet ind i gaden, blev de nok nede på vejbanen, for rendestenene på hver side af kørebanen var dybe, og kantstenene høje.

Brolægningen på datidens gader var ikke altid lige smuk. Den blev udført på forlangende af kronen og staden af de enkelte lodsejere, og det var synd at sige, at disse var for ivrige efter at holde deres gadeafsnit i orden. Følgelig manglede der ofte sten, og det førte til en udvaskning på stedet, så der efterhånden opstod dybe huller i vejbanen. Samtidig var gaden stedet, hvor allehånde uhumskheder blev kastet ud, og noget af det værste var den gamle sengehalm, som havnede på ga-

den, når der gjordes hovedrengøring og frisk halm kom i sengene, for den hang sammen og dannede snart et uadskilleligt filterværk. Resultatet var, at når det regnede, kunne vandet umuligt løbe fra. Det steg og steg, indtil gaden samt dens brolægning og huller var oversvømmet. Så var det eneste fornuftige, man kunne foretage sig, at blive inde, for ellers risikerede man at forsvinde ned i et af de vanddækkede gadehuller og brække ben eller få anden skade.

Når man ville have en stabil brolægning, kunne man ikke altid klare sig med stenene, som de var i naturen, men måtte kløve dem igennem, f.eks. for at få dem til at ligge stabilt når der kørte store karosser over dem. Det var ej heller sagen at have dem med spids i den nedadvendende ende, for så var de tilbøjelige til at bore sig stadig længere ned i

Som afløb fra husene for tagdryp etc., brugte man ofte render udhugget i ølandssten. I dag er disse huggede afløbsrender store sjældenheder, men kunne så de ud i den knubrede brolægning. Gårdspladsen på Koldinghus har ligget uændret siden Chr. III's dage.

I 1700-årene fik man den gadeopbygning, der i princippet er bevaret op til vor egen tid, med kørebane i midten, rendesten ved siderne og flankerende fortøve. Ud for hvert hus lå der et rendestensbræt af træ, som iøvrigt ofte svømmede væk, når det »regnede skomagerdrengene«. Den gamle By.

dybet, når tunglastede vogne kørte over. Der måtte lægges et godt lag grus eller sand under stenene, og det skulle pakkes forsvarligt ind under alle uregelmæssigheder, ligesom stenene derefter stampedes fast i grunden. Ydermere måtte der altid brolægges sådan, at stenene støttede mod hinanden, så de ikke vippede.

Med den »moderne« type gader, som endnu bruges, blev kravet til brolægningmaterialet større, og man fik de tilhuggede brosten med kvadratisk eller rektangulær overside og de øvrige sider gerne skrånende lidt indad mod undersiden.

Kirkerne havde i romansk tid ofte lerstampet gulv eller mørtelgulv, der kunne lægges på et afretningslag af ler og på 10-15 cm's tykkelse, sådan som det f.eks. var tilfældet i

Stenløse kirke på Sjælland. Mørtellaget var mestendels 4-6 cm. tykt, og det holdt som regel ganske godt, men det var ikke så modstandsdygtigt over for slid, som man kunne ønske, og i Blistrup kirke – ligeledes på Sjælland – valgte man derfor at armere det med piksten på de mest udsatte steder. I Jørlunde kirke blandede man kampesten og frådstensbrokker med mørtel og lagde et gulv på 10-15 cm's tykkelse deraf.

Som nævnt var stenpikning ikke behagelig at betræde med tyndsålet fodtøj. I Farum kirke lagde man håndstore marksten i kalk, og for oven spartledes kalkmørtel på og glittedes, så stenene kun kom til at danne skikkelige buler i overfladen, men dog gennem deres tilstedeværelse bidrog til at øge slidstyrken betydeligt.

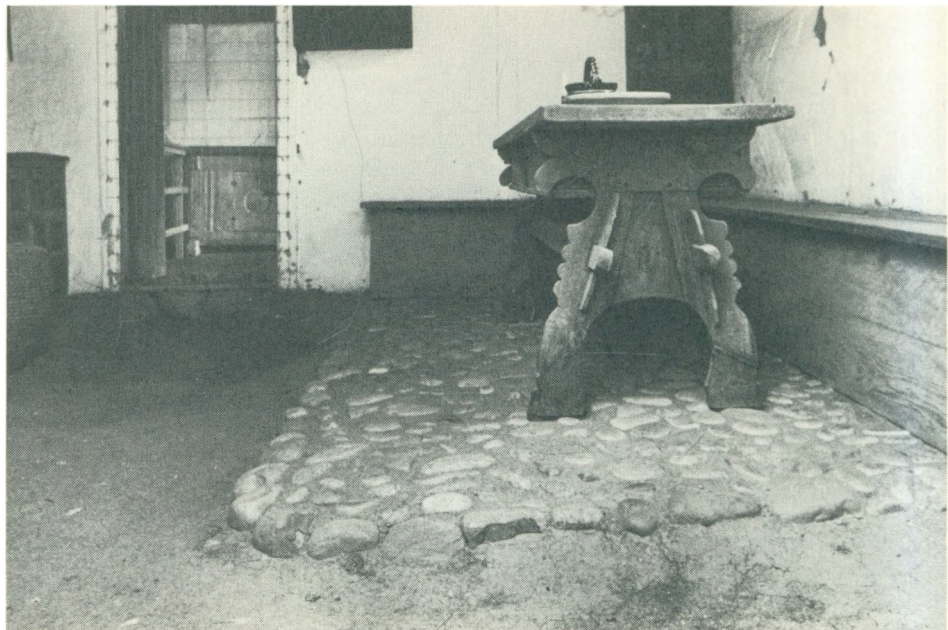

Brolægning i den gammeldags manér med knubrede brosten ved siderne og kørebane af tilhuggede sten på midten, kan ses i Ebeltoft.

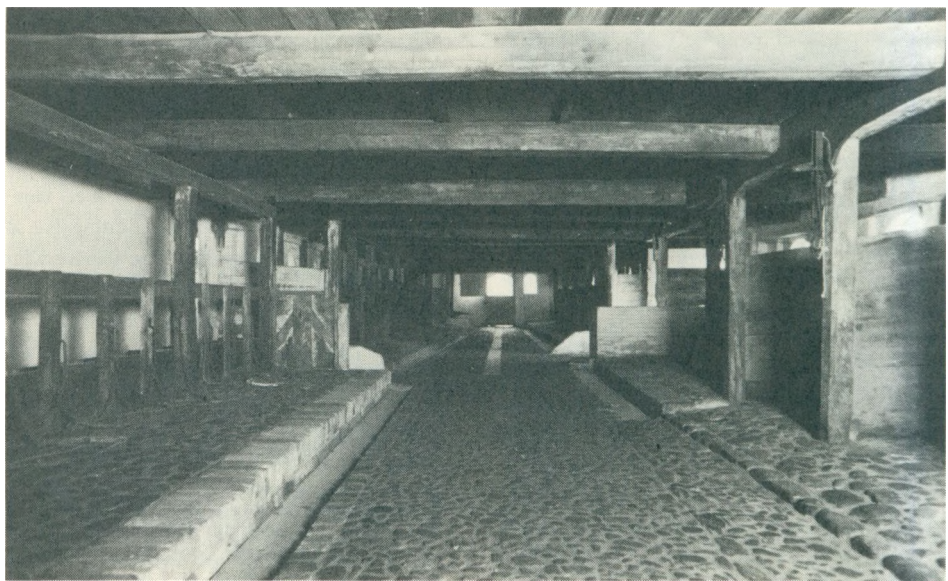

Lidt familiært med kirkegulvene, hvor der lå stenpikning på de mest udsatte steder, er gulvet i gården fra Vinkel i frilandsmuseet på Hjerl Hede. Her er stuegulvet af stampet ler, men i bænkehjørnet, hvor langbordet står, og hvor man sad og spiste, er gulvet med stenpikning. Dette beroede på den iagttagelse, at selvom man havde stampet sine støvler eller træsko af for sne og væde, inden man kom ind i stuen, så sad der alligevel ofte noget tilbage på underdelen af bukseben og skorter, og det løb eller smeltede sagtelig ned på gulvet. Leret havde bestemt ikke godt af sådant, men stenpikningen skadede det ikke, så man

Sådan så gulvet ud mange steder i vore romanske kirker med rå stenpikning. I stedet for protestantismens stolestader var der bænkepladser langs murene. Hjerl Hedes kirke, der er en rekonstruktion udført med udgangspunkt i den lille Tjørring kirke.

I Vinkel-gårdens stue på frilandsmuseet «Hjerl Hede», har man genskabt spisekrogen med stenpikning i det ellers lerstampede gulv:

På de store vestjydske gårde havde man mange dyr, og der blev gjort meget ud af staldene og deres bro-lægning som her i gården fra Sdr. Sejerslev på Frilandsmuseet i Sorgenfri.

undgik på den måde at måtte lægge nyt gulv i utide.

Staldene havde ofte stenpikning i gamle dage, førend man kendte til portland cement, og gulvet dér var gerne ganske nydeligt udført, for stalden var jo husbondes arbejdsplads. I Vestjylland havde man godtnok ikke meget træ, men noget kunne der dog i ny og næ hentes hjem fra strandede skibe, og det kunne sammen med stenpikning og tegl danne de skønneste gulve:

På Frilandsmuseet i Sorgenfri har man en prægtig grundmuret vestjydsk gård, der stammer fra Lønnestak syd for Ringkøbing fjord. I den er den gamle stald bevaret, og her er gulvet i midten af dyrenes båse med stenpikning, ligesom midtergangen er stenpikket. Det var imidlertid ikke den rene spøg at skulle køre afsted med en hjulbør fyldt med møg på en sådan stenpikning, for dels gik træhjulet let fast mod en sten, der stak lidt for højt op og dels hoppede og skumplede den stive bør, så gødningen skvalpede over og gjorde alting fedtet. Derfor er der gennem hele gangen lagt en række brede planker — sikkert dæksplanker — i forlængelse af hinanden, så man fik et roligt underlag at køre møg på.

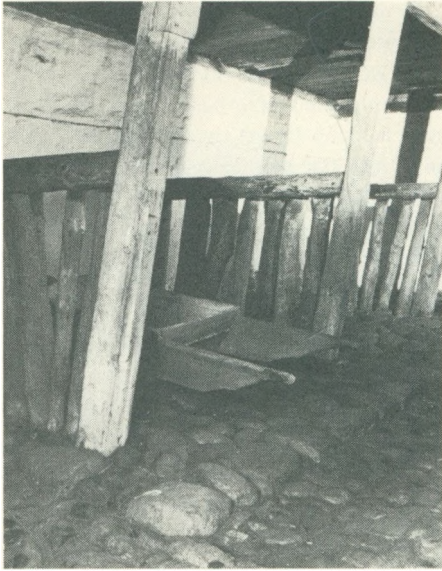
Grebningen bag køerne er ind mod midtergangen kantet med højkantstillede klægsten — hjemmebrændte teglsten — således, at langsiden af stenene står vinkelret på midtergangen. Grebningens bund er ligeledes af klægsten, hvorimod kanten ind mod båsene begrænses af en svær bjælke.

Dette var meget vel gennemtænkt, fordi den jævne bund gjorde det let at føre en træskovl, som man dengang brugte, hen over bunden af grebningen, og den rette bjælke kunne man følge hele vejen hen uden at få slået splinter af skovlens kant, ligesom det i den rette vinkel mellem bjælkens side og grebningens bund var let at få lempet møget op på skovlbladet.

Dermed var det imidlertid ingeniørlunde slut med genialiteten: Betragter man stenpikningen i gangen og i båsene, vil man se, at der det første sted er arbejdet med knubrede sten, medens der det andet er lagt flade sten, så dyrene har kunnet ligge nogenlunde bekvemt. Båsens gulv skråner let nedad mod grebningen — eller groben, som den også kaldes, så væden fra dyrene af sig selv løb ned i den.

I Frilandsmuseets statelige gård fra Sdr. Sejerslev i Vestjylland, er systemet med stenpikning og køreplanker det samme, men her er klægstenene brugt til kanten mellem båse og grebning. Andre steder — f.eks. i gården fra Vemb, valgte man at lægge planker i bunden af grebningen i stedet for sten, og det var på en måde en fordel, fordi plankerne var lettere at skovle på. Der skete nemlig ikke sjældent det, at når en klægstensbund havde ligget i nogle år, sank nogle af stenene en smule, medens andre skød lidt op. Derved dannedes der kanter, som skovlen naturligvis gik mod, når der muggedes, og den slags undgik man med en plankebund, forudsat man vel at mærke brugte træskovl, for en jernskovl var for hård ved træet. Plankerne holdt sig ganske godt på stedet, for ajle og gødning præserverer i nogen grad træet, men naturligvis blev der hurtigere slidt hul gennem et plankelag end gennem et stengulv.

Fra huset bredte stenpikningen sig ud på gårdspladsen — ofte lidt forsigtigt: I middelalderen nøjedes man ofte med et lille brolagt parti eller blot nogle store flade sten foran dørene, men efterhånden bredte brolægningen sig, så den dækkede store dele af gårdspladsen, og undertiden den hele, for det var ikke rart at få kørt jorden op i dybe vognspor dér. Af sten tog man, hvad der kunne findes, blot burde der aldrig lægges flint, hvor heste skulle gå, for flint har det med at flække, når den udsættes for hårde slag, og når en hest ramte en flintesten med skoen, spaltede den

I de fattige midtjydske egne var der ikke råd til andet end stenpikning i staldene, og selvom den var lagt omhyggeligt, var den dog vanskelig at arbejde på. Kvostedhuset, Hjerl Hede.

måske op, så nogle skarpe og spidse kanter stak i vejret, og de var ikke gode at træde på for hverken dyr eller mennesker.

I Danmark kan der næsten overalt findes ler, så det var sjældent noget større problem at skaffe ler til klining af vægge eller til stampe-gulve, men i andre landsdele, f.eks. Halland, var ler de fleste steder en sjældnere vare, som der måtte spares mest muligt på, hvorimod der var rigeligt af sten. Og medens man inden for grænserne af det nuværende Danmark, foretrak stenpikning i staldene – også i båsene, hvor man fandt stampet ler upraktisk – havde hallænderne stampet ler i båsene, så dyrene kunne ligge ganske jævnt, lunt og blødt. Det gik dog aldrig så langt ned i båsen, at der blev problemer med gennemvædning af ajle eller gødning.

Måske havde man også den bagtanke dermed, at det var lettere at få den trebenede malleskammel til at stå fast på et lergulv end på et stenpikket underlag. Uden for stamp-

I vognporte og på gårdspladser var det ønskeligt med en god brolægning, så der ikke kom dybe vognspor, der vanskeliggjorde manøvreringen. Den vestjydske gård, Hjerl Hede.

En virkelig smuk stenpikning ser man i den nyligt genopførte herregårdsstald fra Fjellerup på Frilandsmuseet i Sorgenfri.

ningen lagdes der store, flade trædesten med en grebningsrende.

Skal man nævne nogle smukke staldinteriører med brolægning, må det være den kongelige staldetats stalde på Christiansborg slot fra Chr. VI's tid, hvor der er en perfekt brolægning med fint tilhuggede sten. Også Frilandsmuseets herregård fra Fjellerup har prægtige staldgulve, dog utilhuggede.

Ikke helt sjældent kan der blandt brolægningsstenene forekomme kværnsten fra møller – en praksis, som begyndte i katolsk tid, hvor folk var slemme til at anlægge vandmøller på strækninger, hvor klostrene havde skaffet sig eneret på at drive mølleri. Den slags tåltes naturligvis ikke, for mølleri gav pæne indtægter, og man beslaglagde derfor smugmøllernes kværnsten og førte dem til klostrene, hvor de – ligesindede synderne til advarsel og skræk – blev nedlagt i brolægningen, hvor de iøvrigt gjorde udmærket fyl-

dest. Møllestenene er nemlig bildede på overfladen, hvilket vil sige tilhugget med riller, hvorfor de ikke bliver glatte at gå på. Det var også grunden til, at møllesten – hele eller halve – var meget efterspurgt til at lægge foran dørtærskelen.

Gravsten kunne folk undertiden skaffe sig, når der sløjfedes grave på kirkegården eller inde i kirken. Mange romanske gravsten er endt som tærskelsten, og relieffet burde naturligvis vende opad som skridsikring. De romanske var særlig gode, fordi de var af granit. Senere tiders kalkstensgravsten fik hurtigt relieffet slidt af, når der blev gået på dem til hverdag med tungt fodtøj.

I egne, hvor der var klipper, som egnede sig til flækning, var aflækkede stykker selvsagt fortræffelige til brolægning. Det brugtes f.eks. flere steder på Bornholm, og man kunne opnå den herligste glatte brolægning, som undertiden suppleredes med klippe-

Den bornholmske gård på Frilandsmuseet i Sorgenfri har en stor, vel brolagt gårdsplads, hvor der tildels er anvendt flækkede sten eller kløvninger.

grunden, hvor den nåede helt op til overfladen. Da det ikke uden videre lader sig gøre at hugge en klippe plan, ligger mange bornholmske gårde med gårdsplads i terrasseform. På disse gårde blev der oftest skelnet mellem en gårdsplads til mennesker og en til dyr. Møddingen, som altid var placeret på gårdspladsen — på dyrenes afdeling — var gerne omgivet af et gærde eller en mur. Afdelingen til menneskene var som regel mere omhyggeligt brolagt end den til dyrene, og foran bygningerne var der oftest skrånende fortøve, så tagdryppet blev bortledt. Det samlede sammen med møddingsvandet i render, som førtes ud via det lavest liggende hjørne af gårdspladsen, hvor det passerede mellem to længer.

Der blev brugt såvel flækkesten som almindelige marksten til brolægning på Bornholm, og der gjordes meget ud af gårdspladsen, hvor man endda neden for

stuevinduerne havde indhegnet en lille have til særlig kære vækster, der her fik både lunhed og læ.

Også vestjyderne var glade for deres gårdsplads, nok fordi den var et af de få steder, hvor man kunne gøre regning på læ for den evige vestenvind. Brolægningen synes at være påbegyndt foran hoveddøren og i porten, og i det vestlige Slesvig ser man undertiden figurer lagt på et firkantet stykke brolægning foran hoveddøren. Det drejer sig i almindelighed om en rude, og den repræsenterer det kvindelige princip. Den skal beskytte huset imod besøg af strandvaskere og andet af det meget spøgeri, der gik ude i vesteregnene ved natetid.

Så kom fortøvene til, — først foran stuehuset, siden gerne foran de andre længer med. Inde under tagdryppet brugtes der gerne ret store sten, men så gik det måske over i højkantstillede ovale sten, som hentedes i hav-

Melstedgården på Bornholm med den meget smukke gårdsplads. Her er mange af stenene flæksten. Foran stuehuset er der en lille have.

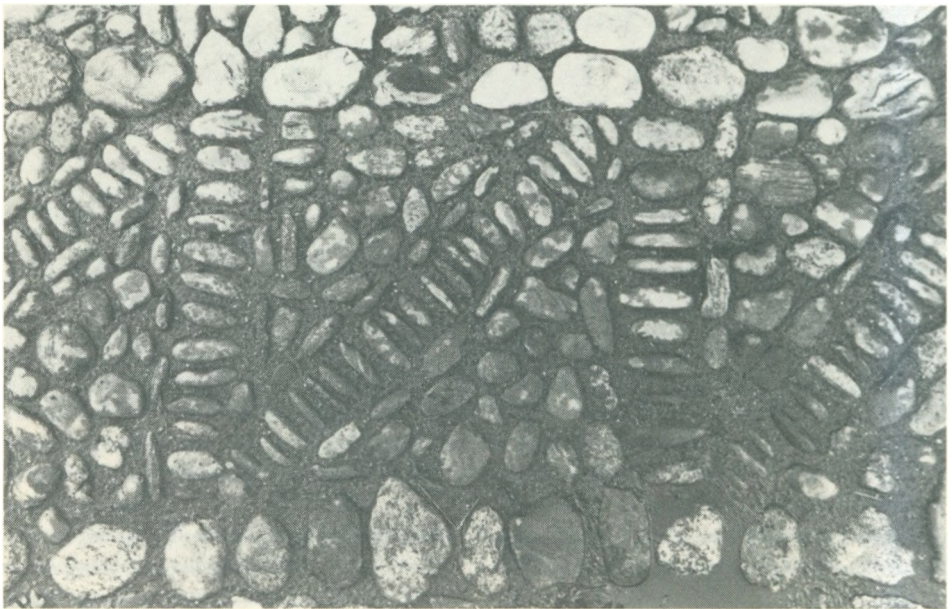
På Hjerl Hedes vestjydske gård er der reableret en gårdsplads efter bedste forbillede fra denne egn. Stenene er omhyggeligt lagt i felter, der opdeler den store flade i mere overskuelige stykker.

stokken, hvor bølgerne havde slebet dem flade. Man hentede dem gerne nogenlunde jævnstore, og så stilledes de ellers side om side fem-seks stykker på rad, hvorefter man

skiftede retning og stillede fem-seks på tværs af de første. På den måde kunne der opnås et prægtigt mønster i brolægningen, og efter et passende bredt stykke sluttedes der så af

Foran længerne på Hjerl Hedes vestjydske gård er der et fortov af små, flade, kantstillede sten, der afgrænses af kantsten af større flade natursten.

Nærbillede af stenpikning fra samme gård, hvori der også indgår flade kantstillede sten.

Større sten lagt på linjer som retningsvisere i brolægningen foran stuehuset på fynsk gård. Frilandsmuseet Den fynske Landsby.

Brolagt gade foran gård i Den fynske Landsby. Gården stammer fra Ærø. Brolægningen er meget omhyggeligt udført med kantning mellem »fortå« og vejbane af nogenlunde jævnstore sten. Den meget store højkantstillede sten er en dørstopper, og uvivlsomt landets største sådanne. Under brøndens vandingstrug er der også brolægning.

med en kantsten ud mod resten af gårdspladsen, der kunne være helt eller delvis brolagt med mere almindelige mark- eller strandsten.

Vestjyderne satte så stor pris på de kantsatte sten, at nogle af dem endog ville have dem på deres grav. Man kan træffe gravsteder i landsdelen, som er helt dækkede af sådanne kantsatte strandsten sat i mønstre og oftest stabiliseret med noget cement.

Brolægningen på gamle gårdspladser er ofte delt op af aflange sten, for det meste større end de øvrige, der er lagt i forlængelse af hinanden. Det kunne være retningsvisere, som blev lagt før der ellers brolagdes, og efter hvilke de andre sten placeredes. Det kunne tillige være en dekoration slet og ret, der skulle holde lidt skik på den ellers lidt sammenflydende brolægning, og endelig havde sådanne inddelinger stundom en nyttebetonet funktion: På herregårdenes gårdspladser – gerne på avlsgården, var brolægningen ofte inddelt i store rektangulære

felter. I dem stillede hovbønderne op, når de mødte til hove, og hver landsby under herregården havde sit bestemte felt.

Det var med gårdspladsens brolægning som med stuegulvene: Hvis man glemte at holde rent, groede den i vejret. Brolægningen var vanskelig at renholde. Der skød troligt år efter år kamille, græsser og andre herligheder op mellem stenene, og der var intet andet at stille op, end at luge væksterne bort, hvilket man kunne få megen tid til at gå med sommeren igennem. Mange steder, hvor man glemte det, dannedes der efterhånden et forsvareligt muldlag oven på brostenene, og det hændte, at man glemte, at der nogensinde havde været brolagt, hvorpå en ny brolægning måske kom til. På steder, der længe har været beboede, kan der således udmærket ligge to-tre gårdspladser oven på hinanden.

På den gamle sjællandske herregård, Ravnstrup, havde man meget spøgeri. Hver eneste nat kom en karet rumlende ind på gårdspladsen. Man så den nu ikke, hørte blot

Den sirligt brolagte gårdsplads med mødding i midten. Den fynske Landsby.

hestehovenes knalden mod brosten og hjule-
nes bumpen over dem. Adskillige mennesker
havde haft denne oplevelse, og man undrede
sig såre, ikke alene over spøgeriet, men også
over, at ekvipagen bevægede sig over sten-
bro, for der var ingen brolægning på gårds-
pladsen.

Engang i 1950-erne skulle der udføres
forskellige moderniseringer på gården, og
det krævede, at man gravede ned. Trekvart
meter under gårdspladsens overflade fandt
man den oprindelige brolægning, og det var
altså på den, spøgelseskareten insisterede på
at køre.

*Langs med Tommerup præstegårds lange røde
længe, uden for tagdryppet, går et lidt forsænket
fortov med ret små, omhyggeligt satte sten, som
det var behageligere at gå på end de store, ujævne
sten i resten af brolægningen.*

Gulvfliser af naturmaterialer

Fliser af sten er langt mere velegnede til belægning af gulve og gårdspladser, end de rå marksten. De er flade – i hvert fald så nogenlunde – på den ene side og derfor lettere at få til at ligge plant, hvilket giver såvel roligere kørsel som sikrere gang. De er imidlertid vanskeligere at skaffe sig, fordi de må tildannes gennem kløvning af forskellige bjergarter. Der er en del sten, som egner sig udmærket til fliser, således forskellige slags skifer, sandsten, marmor, kalksten og andre typer, der ret let spalter op i een bestemt retning og ikke er hårdere, end at der også kan hugges af på tværs af flækkeretningen.

Det vil dog nok være rigtigst først at se på nogle fliser, som slet ikke er af sten, men som alligevel i ældre tid i ret stor udstrækning brugtes til gulvbelægning i husene. Det drejer sig om tørv!

Nu er tørv højst forskellige rundt om i landet, men bl.a. i Jylland findes der tørveforekomster, hvoraf man udmærket kunne skære fliser. Tørven bliver ret hård, når den tørrer, og det rigelige fibermateriale i massen binder den særdeles godt sammen.

Man skar tørvene i tørvemoserne som sædvanlig, men mere omhyggeligt og i den rette bredde, længde og tykkelse. Ligeledes kom gulvtørvene til at tørre under pres af en fjæl og nogle store sten, så de ikke begyndte at vende enderne i vejret. For at modvirke sådanne tendenser, blev tørvene også vendt med jævne mellemrum. Først når man følte sig sikker på, at de ikke arbejdede mere, fik de lov til den sidste tid at lufttørre uden pres. Når de blev lagt i stuegulvet, – og det var øjensynligt mest dér, man brugte dem, kunne

der rettes lidt på skævheder ved at save noget af fliserne eller ved at stoppe tørvestumper ned i de revner, der måtte være i gulvet, og så stampe efter med en kæp.

Måske lyder det ikke af meget med et tørv gulv, men sådanne synes egentlig at have nydt højere estime end et lerstampet, hvilket vel også var grunden til, at det blev brugt i stuen.

Naturligvis var tørv gulvet brandfarligt, så omkring ildstedet måtte der suppleres med stenpikning eller stampet lergulv, men bortset herfra havde det sandelig også ubestridelige fordele: Det var dejligt lunt at gå på, fordi det meget organiske materiale isolerede. Dertil var det ret blødt at træde på, og det bandt en masse nedfaldende smuds, så man ikke behøvede at gøre det rent så ofte. At feje det med sand lod sig sagtens slet ikke gøre. Det eneste, der kunne bruges som rengøringsmiddel må have været tørvestrøelse. Tørv gulvet havde en meget stor sugeeffekt, og det blev ikke glat som et sten-, eller lergulv, når det fik væde.

Det var også ganske solidt, – knapt så holdbart som et lerstampet gulv måske, men til gengæld var det en smal sag at udskifte slidte eller flossede fliser med nye, blot man havde været betænkt på at skære et passende antal ud til at holde i reserve.

Det bedste var dog næsten, at når et sådant tørv gulv blev brækket op og udskiftet med et nyt, havde tørvene forbedret deres brændeevne ganske betydeligt i forhold til almindelige tørv, og når fliserne var hugget over i passende formater, endte de deres dage på ildstedet.

Der er næppe bevaret noget tørvegulv i eksisterende huse i Danmark, – det hørte til de fænomener, som forsvandt i forrige århundrede. Man har imidlertid fundet et i en gårdtomt fra før 1600 i Hunetorp i Vendsyssel, hvor det lå i storstuen, samt i soverummet i en middelalderlig gård fra Nørskov hede.

Græstørv brugtes iøvrigt også som en slags gulvbelægning: Hvis et lerstampet gulv havde fået et hul, klarede man undertiden sagen ved at stoppe en græstørv deri, men ellers egnede græstørv sig nu ikke til et gulv, der skulle stå for dagligt slid.

Derimod isolerer græstørv ganske udmærket, ligesom de kan opsuge megen fugt, og derfor skar man fliser af materialet, tørrede dem og lagde dem ned i bunden af alko-verne – sengestederne – ved væggen. Sine steder valgte man at lægge et lag rullesten underst af hensyn til jordfugten, som ikke kan krybe op mellem dem. Når så de tykke græstørvsfliser kom på med et lag lyngris over og til slut et forsvarligt lag langhalm af rug samt et par underdyner, ja, så lå man egentlig ganske udmærket i den alкове, og den holdt sig dejlig tør, fordi græstørvsfliserne opsugede kondensvand og hvad der ellers måtte komme af fugt fra oven. Når man derfor var igang med at skære græstørv, blev der gerne skåret et forsvarligt ekstra forråd. Sådanne »fliser« blev lagt i bunden af børnenes vugger.

Udlændinge, der har skildret rejseliv i vore forfædres Danmark, klager sjældent over, at de frøs om natten. Til gengæld kunne der nok være en del ubudne gæster i sengen såsom lus, lopper samt mus og rotter.

I Slesvig havde man ofte en »kartoffelkælder« under sengestederne. Det vil sige: Betegnelsen »kælder« var nok rigelig flot, eftersom det sjældent drejede sig om andet og mere end en grube i jorden, hvori det par tønder kartofler, som man rådede over, var

anbragt sammen med andre sarte rodfrugter, der ikke tålte frost. Over denne jordens fedme var der så lagt et lag græstørvsfliser og den øvrige del af sengeindholdet.

Det skal have været en frygtelig redelighed at måtte tømme sengen og derpå bringe det hele på plads igen, hver gang der skulle bruges et parti kartofler.

Efterhånden som vinteren gik, og det svandt i beholdningerne af kartofler m.m. blev sengen derefter. Man begyndte højt til vejrs, men lejet sank lige så stille ned, og til sidst kunne det være drøjt at få benene svunget ud over kanten af alkovent, fordi man lå for lavt.

Primitivt tilhuggede store stenfliser kaldes stenheller. De er af forskelligt omfang og tykkelse, og der kan være nogle knaster hist og her i overfladen, men de er dog langt behageligere at gå på end stenkikning, og en gårdsplads med dem er også lettere at vedligeholde. Gulve og gårdspladsbelæggninger med heller forekommer almindeligt i Skåne, Halland og Blekinge, på Bornholm, ja, i alle de skandinaviske klippeegne, og man har også haft kirkegulve af heller. I Danmark øst for Bornholm har man dog ikke set stort til den slags. Nu er imidlertid noget, der minder me-

Stenheller i portgennemkørslen og på gårdspladsen i hallandsgården på Frilandsmuseet i Sorgenfri.

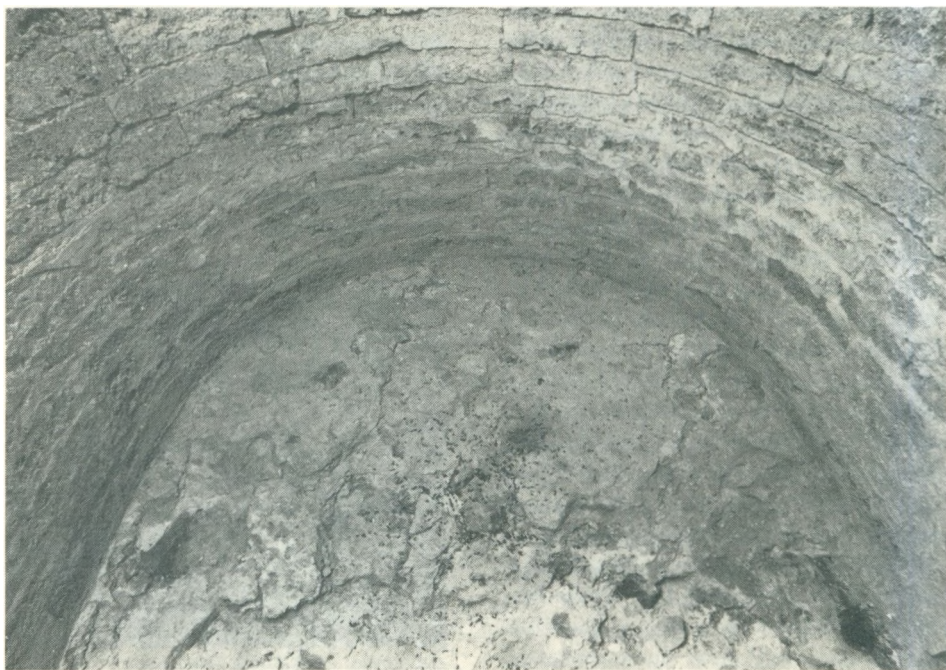
get om stenheller rykket ind i den moderne arkitektur: Det er de lidt rå fliser, som importeres fra bl.a. Island og som er uens af størrelse samt med ujævn overflade.

Det var ikke let at lægge stenhellerne smukt på grund af deres uregelmæssighed, men når man vendte den pæneste side opad og fyldte varierende grusmængder under, gik det alligevel an, og resultatet er ofte overmåde tiltalende og dekorativt. Et godt stykke op i middelalderen godtog man da også, at naturstensfliser kunne have varierende form og størrelse. Selv i stormandshjem og kongelige boliger kunne der ligge sådanne uregelmæssigt opbyggede gulve. Det væsentligste var, at de anvendte heller sluttede tæt op mod hinanden, så der ikke blev huller i gulvet.

Inden for nudansk område er det ikke

mange steder, undergrunden af klippe, kridt og kalk når op til overfladen. Bornholm er en undtagelse fra regelen, hvad angår klipper, Kalk og kridt finder vi på Stevns og Møns klint. Ved Faxe når kalken også så tæt op mod overfladen, at den kan brydes uden alt for stort besvær. Man har således på det østlige Sjælland brugt kalksten og kridtsten som byggematerialer til f.eks. kirker, men det er ikke mange steder, der ligger kalkstensgulve. Først i nyere tid er gulvfliser af »Faxe marmor« blevet almindeligt brugt. Ud over Bornholm er Nexø-sandsten ikke blevet brugt som gulvmateriale i gammel tid, selvom den i dag er meget populær som brudstensfliser, der dog mest finder anvendelse udendørs.

Nogle steder blev frådsten brugt som gulvbelægning, det kan bl.a. ses enkelte ste-

Lille gulvstykke belagt med stykker af frådsten. Loftet over nordre kor, Veng kirke. Der er her tale om et middelalderligt gulv.

Gulv af store kalkstensfliser i forstuen i Eidersted-gården på Frilandsmuseet i Sorgenfri.

der i Veng kirke, men ikke nede i kirkerummet. Der har man det derimod i Tveje-Merløse kirke. Godtnok er dette gulv ikke fra middelalderen, men det er udført på grundlag af rester af et middelalderligt frådstensgulv som blev fundet ved den store restaurering af kirken, og det virker nogenlunde, som gulvet må have taget sig ud, da kirken var ny.

Disse frådsten, som er bløde, når de skæres ud af forekomster ved kalkholdige kilder, har let kunnet formes som fliser, og de besidder den gode egenskab, at materialet ikke bliver glat, hvorfor man går ret sikkert på et sådant gulv. De har utvivlsomt været ret almindelige. Der er bl.a. under udgravninger fundet rester af et frådstensgulv i Slangerup klosterkirkes tomt. Kirken og klosteret, som forlængst er forsvundet, blev opført af Erik Ejegod omkring 1100. Den slags gulve var vel det nærmeste, vi kunne komme til de italienske og sydeuropæiske marmorgulve i de dage.

Ved slutningen af middelalderen blev mulighederne for at skaffe udsøgte sten til gulvfliser bedre. Vi hentede gullandssten, som sejledes hertil, og da Gulland betyder Gotland, skulle man naturligvis tro, at materialet også hentedes på denne ø. Det gjorde det imidlertid sjældent: Det kom fra den lidt sydligere beliggende Öland, hvor der findes vældige formationer af kalksten. Den brydes i nuancerne rødbrun og grå, og den rødbrune kan veksle fra en ret lys tone – nærmest rødgrå – til tung aubergine, medens den grå ofte løber over i en grønlig tone.

Selvom stenen ofte benævnes »ölands-marmor«, har den intet med marmor at gøre. Den er en amorf kalksten uden marmorrets krystallinske struktur. Ser man imidlertid bort herfra, er det sandelig et smukt materiale: Ölands stenen er gamle havbundsaflejringer af kalkskaller og ler, og den opviser en året struktur, der dog sjældent er så dominant som i mange marmor, hvilket gør, at

stenen virker spændende og samtidig ret diskret. Det dramatiske fremkommer gennem stenens mange indlejringer af fossiler, – i alt overvejende grad ortoceratitter, som er en slags forlængst uddøde blæksprutter, hvis spidse, kegleformede skaller med mange tværgående skillerum tegner sig mod stenens struktur. Som regel er de hvide, men de kan også fremtræde mørkere end selve stenen.

Som med vættelys mente man, at ortoceratitter var ondtafværgende, og at de især var virksomme imod lynnedslag og hekseri, hvorfor det var gavnligt, hvis der lå fliser med sådanne magiske spyd nær dørene og med spidserne pegende mod disse, så heksene holdt sig på afstand. Ligeledes tiltroedes disse fossiler samme frugtbarhedsbefordrende kraft som vættelys, så det var gavnligt

at have fliser med mange af dem nedlagt i gulvet under sengestedet.

Iøvrigt har disse mange fossilers tilstedeværelse i ölandsstenen givet den det mere videnskabelige navn, »ortoceratitkalk«.

Ölandsstenen og andre med den beslægtede kalksten, som findes forskellige steder i Sverige, fandt anvendelse i hele østersøområdet, og naturligvis ikke mindst i selve Sverige, hvor den ligger i utallige gulve. Man havde sine steder den dekorative skik, at fliserne yderst ved væggen og forresten også trappetrinnene, blev udsmykket med enkle motiver i hvid oliemaling. Det kan være en skråtstillet stribe med to eller flere ligeledes skråtstillede små ovaler på hver side. Antagelig er det et stiliseret bladmønster. Den slags har været almindeligt i den sene renæs-

Gammelt gulv af ölandsfliser i Borgmestergården i Den gamle By. Man ser, hvordan nogle af fliserne er dekomponerede på overfladen, meget muligt på grund af ætsning. Den spidse skygge i en af fliserne er spor efter en ortoceratit.

sance og den tidlige barok, men Engsö slot i Sverige er vist et af de meget få steder, hvor disse malerier holdes i hævd. Dér har man også spærrefliser foran dørene: I dem er der indslidt skrå andreskors, der går fra hjørne til hjørne, og det er sket ved, at slottets oldfrue hver eneste aften, inden man gik til ro, bevægede sig gennem hele slottet og med et stykke kridt tegnede et sådant kors foran døre og på andre strategisk vigtige steder. Dermed mente man at have spærret for gennemgangen af de spøgelse, som Engsö er så rigeligt forsynet med.

Den rigtige gotlandske sten er dels sandsten af udmærket kvalitet, som er blevet brugt til bygningsmateriale, fliser, gravmæler etc. dels hoburgmarmor fra øens sydligste spids. Det er en livligt flammende sten spillende i rødlige og gullige farver, og den står marmoret nærmere end ölandsstenen, fordi den er delvis krystallinsk. Mærkeligt nok har den ikke i særlig høj grad fundet anvendelse til gulve. — Måske har man holdt den for for nem dertil.

I gammel tid indskrænkede slibningen af fliser til et minimum, nemlig til den flade, der skulle vende opad. Bagsiden blev blot ret rå tilhugget, så den skråner let ind mod midten. Når fliserne ikke ligger i et gulv, virker denne behandling lidt pauver, men dels var slibningen en omstændelig og bekostelig affære, som der burde spares mest muligt på, dels var det netop den rustikke bagside, der fik fliserne til at ligge virkelig stabilt i mørtellaget eller i det sandlag, hvor de kunne ligge løst, og det spillede ingen rolle, at nogle var tykkere end andre. Det kompenserede håndværkerne for ved nedlægningen, og det hed sig endda, at de forskellige tykkelser bidrog til, at stenene lå bedre fast. Man forsøgte ikke at give ölandsgulvet politur og højglans, for så blev det for glat at gå på. Det blev kun slebet og poleret let. Når gulvet var lagt, vaskedes det gentagne gange i mælk, som fik lov til

at stå og trække ned i stenen, og ellers behandlede det med olie og voks, så farver og enkeltheder trådte rigtig smukt frem. Et gammelt, velholdt gulv af ölandsfliser er virkelig en af de mest tiltalende gulvbelægninger, man kender.

Stenenes mørkere og lysere partier er af forskellig hårdhed, så i tidens løb slides visse partier af overfladen mere end andre, så den får et beskedent relief, hvad der ikke gør den mindre behagelig at se på. Især på steder, hvor fliserne har været i forbindelse med syreholdige stoffer, f.eks. i køkkener, vil de være ætsede på overfladen, fordi der er tale om kalksten, der reagerer basisk, og det har gerne fået relieffet til at markere sig særlig kraftigt.

I gammel tid blev gulvene ikke altid lagt i noget særligt system, ligesom materialet kunne være højest uensartet, som her i brevkammeret på Rosenholm. Det siges, at de aflange fliser var typiske for renæssancen.

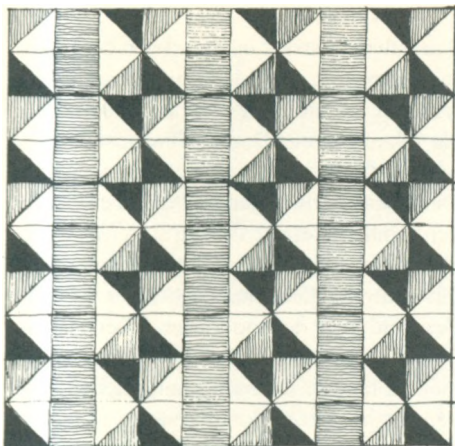
De store ölandsfliser i trappestuen fra 1700-årene på Flintholm på Sydfyn vedligeholdes med hvid voks.

Man kan ikke give faste regler for, hvordan gulvenes stenfliser så ud i middelalder, renæssance og barok. Godtnok hedder det sig, at de ældste fliser – indtil efter 1600 – var rektangulære, men man havde dem også kvadratiske, selvom dette var sjældnere. Derimod var de næsten altid ret store. Det var nemlig lettere at slibe få store fliser end mange små, og dertil ligger de store mere stabilt i gulvet. Man kender moderne fliser fra de gamle på, at de moderne er slebet på både for-, og bagside, og at de alt i alt er mere homogent tildannede også i kanterne. Og medens man senere i 1600-årene og fremefter betjente sig af mindre fliser, ofte på 30×30 cm eller helt ned til 20×20, var de tidligere gerne på mindst 45×45 cm. Rektangulære fliser var naturligvis i en længde harmonerende med bredden.

Datidens store problem var altid transporten: Skibene var små og sejlede langsomt.

Ölandsfliser lagt med kantninger af kantstillede teglsten. Sct. Knuds kirke i Odense.

Der gives ikke nogen faste regler for udformningen af fliser i de forskellige epoker. Tegningen viser et gulv af sort, hvid, rødlig og gråblå marmor lagt i et italiensk palads i 1400-årene.

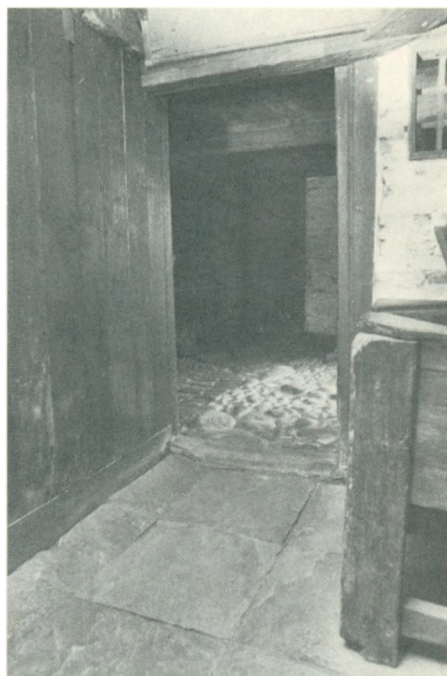
De var helt igennem afhængige af vind, vejr og strøm. Vognene var ligeledes meget små og oftest ret skrøbelige. Heste og stude var den trækraft, man kendte på land, og det var små spinkle dyr, så det var yderst begrænset, hvad der kunne være på vognen. Det siger lidt om forholdene, når man erfarer, at et vognlæs teglsten dengang bestod af 60 sten. Nok var det de store munkesten, men alligevel.

Derfor var stenene altid meget dyre på leveringsstedet, selvom de på fabrikationsstedet kunne erhverves for små penge. Det var således også hovedsageligt på steder, hvortil man kunne sejle, ölandssten og andre udenlandske sten kom i anvendelse. Så sparede man i det mindste den sidste besværlige tur pr. vogn. De rige borgere i købstæderne havde dem i underretagen i deres bolig, – sjældnere på andet stokværk. Herregårdene har dem i forstuer og korridorer samt undertiden i en sal. I købstadskirkerne har de været almindelige og er det stadig. Blandt bønderne var det de rige folk fra Amager og Slesvig, der tillod sig en sådan luksus. Hvis

man fik fat i dem andre steder, var det gerne på grund af en stranding eller som følge af nedrivning af en ældre, fornem bygning, hvori sådanne sten havde ligget. På den måde har mange renæssancefliser cirkuleret fra hus til hus lige til i dag.

Ikke mindst i Vestslesvig og i marskegnene havde mange bønder et eller flere sådanne gulve. Kalkstensfliser af forskellig farve og gulve af bremersandstensfliser. Det var kaptajnerne, der tog dem med hjem som ballast på deres skuder.

Kalksten består gerne af kalkholdigt slam, – skaller af plankton og andre småorganismer, der er sunket til bunds i urhavet og er blevet blandet med udvasket ler, der så alt sammen, efterhånden som nye aflejringer har fundet sted, og gletchere siden har skub-

De efterhånden noget hulslidte sandstensfliser af rødbrun farve i Rønmøgården på Frilandsmuseet i Sorgenfri.

bet sig hen over stedet, er blevet komprimeret til en fast sten. Sandstenen har en lidt anden historie.

Her drejer det sig om sammenkittede sandskorn, og det kan meget vel være et stykke gammel havbund. Man kan endog undertiden se de for sandbund karakteristiske riller på sandsten. Sandstenen kan dog lige så godt være dannet på land, hvor f.eks. jernholdigt vand og humusstoffer er trængt ned og har kittet kornene i et sandlag sammen til en fast sten. Den jyske hedes ahl er en sandsten, og den har sine steder været så tyk og hård, at den har kunnet bruges som bygningssten. Den sidder endnu i nogle jyske kirker bygget i romansk tid.

For det meste smuldrer ahlen dog, når den i nogen tid har været udsat for iltning, og det er nok tvivlsomt, om den nogensinde har fundet anvendelse til gulvfliser. Dens bestanddele er kvartssand, og bindemidlet, der i forbindelse med sandsten kaldes cement, består af humussyre, humusstoffer og humussur jernilte, hvilket giver ahlen en brun eller mørkebrun farve.

Det er karakteren af sandstenens cement, der bestemmer dens bestandighed, altså om stenen forvitrer eller ikke gør det. Hvis cementen f.eks. består af kalkpat eller glaukonit, forvitrer stenen, hvorimod den med kvarts som cement ikke let forvitrer. Lagdelingen som er karakteristisk for sandstenen gør imidlertid, at den altid vil være sårbar, fordi der uundgåeligt mellem lagene vil være fine sprækker, hvor vand kan trænge ind. Hvis stenen så bliver udsat for frost, udvider det indtrukne vand sig, samtidig med det fryser, hvilket let kan sprænge lag af stenen, og det samme gælder, når jordfugt med opløste salte trækker op nedefra. Efterhånden som vandet fordampes, bliver saltkoncentrationen i stenen stadig større, og på et tidspunkt krystalliserer saltet, hvilket ligeledes sprænger stenen. Sandsten fra Gotland og Bremen

regnes for at være gode sandsten, bremer-sandstenen absolut bedst, og den slags sandsten benyttedes også i nogen udstrækning til gulvfliser. Man kan imidlertid ofte se, hvordan der er spaltet flager af sådanne fliser, så overfladen er blevet noget uregelmæssig. Levitetiden for sandstensfliser er da ejheller så lang som for kalkstensfliser.

Mange kalksten kaldes for marmor uden at være det, bl.a. den sorte namursten fra Belgien. Den brugtes meget sammen med hvid marmor til gulvfliser rundt om i Europa. Sådanne gulve forekommer her i Danmark, bl.a. på Valdemarsslot og på Sandbjerg, hvor fliserne ligger skiftevis sort-hvid, og på Eremitageslottet, hvor de er anbragt båndvis. Rosenborg har dem ligeledes, og de skal endog gå tilbage til slottets opførelsestid, dog er de her lagt om. Særlig almindelige blev de ikke i vort fattige land. Dertil var de alt for dyre. Dog skriver Vedel Simonsen i »Biedrag

Gulv i Rosenkrantz-kapellet i Radsted kirke af kvadratiske grålige og sorte fliser samt med frise.

Mandsfigur. Byzantinsk gulvmosaik fra det 4.-5. århundrede. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

Frederik II's tumba i Roskilde domkirke af Cornelis Floris. – Samme konge forbød adelen at sætte sig prangende gravmæler.

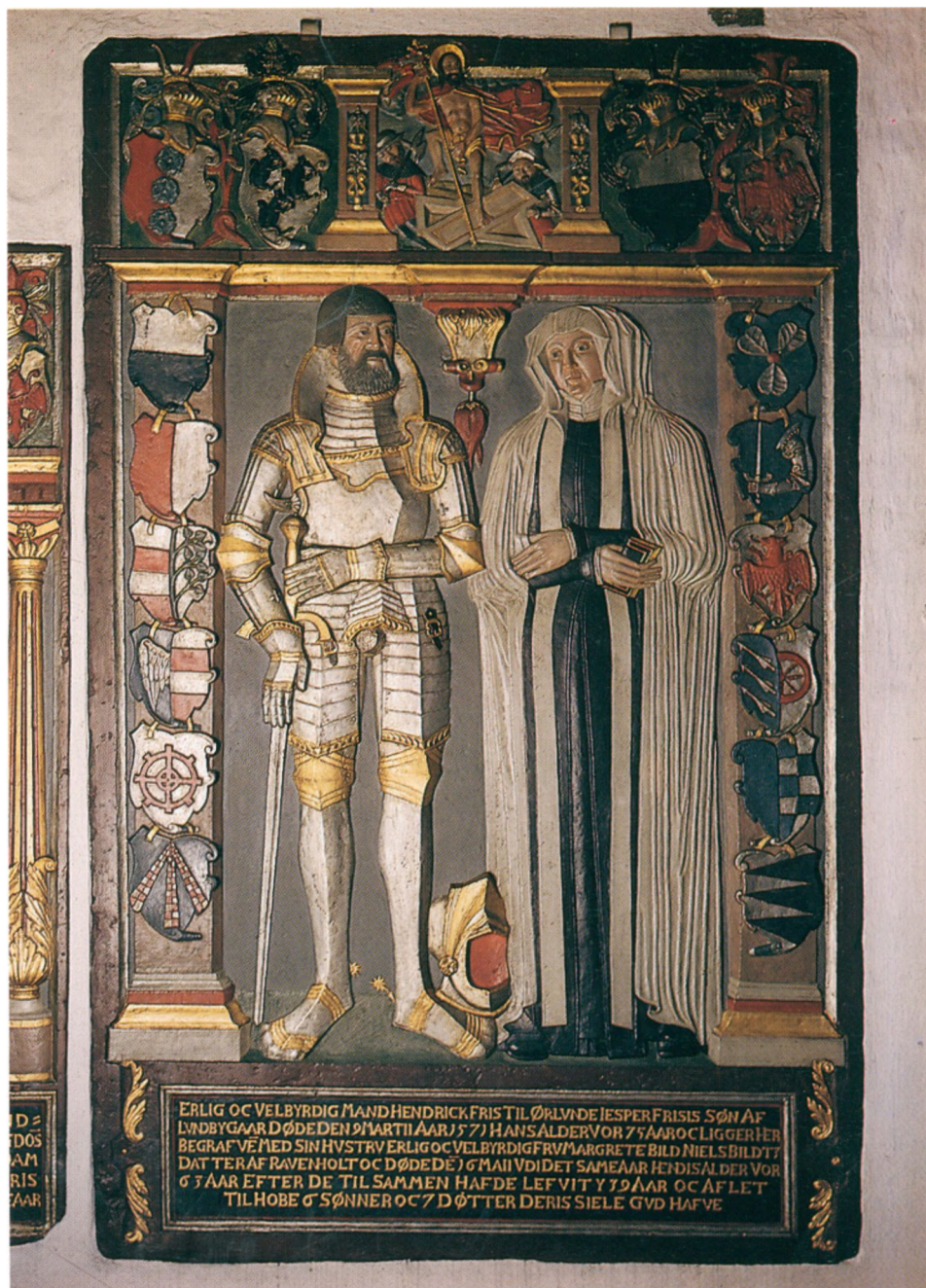
Jomfru Margretha Skovgaard's bemalede ligsten i Sct. Knuds kirke i Odense.

Slotskapellet i Sønderborg, som det så ud, førend det gamle gulv for nogle år siden lagdes om. Se det sorte hvide foto s. 65.

Kansleren Johan Friis'es mindesten i Hesselager kirke er med et noget makabert motiv, men stråler i stærke farver.

Hendrick Friis og hans hustrus bemalede ligsten i Hesselager kirke.

Gravflise fra 1532 med bemaling. Hornslet kirke. Våbenet er slægten Rosenkrantz's, og flisen er lagt over Henrik Rosenkrantz, ridder. Oprindelig var den at finde i gulvet.

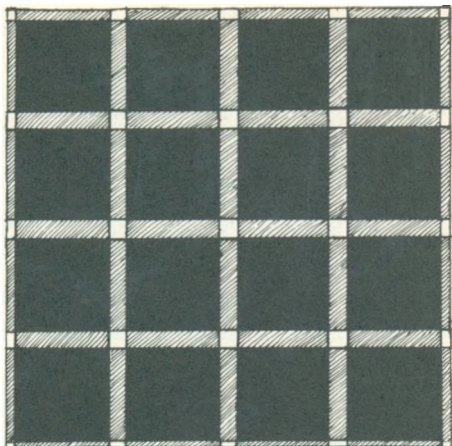
Den bemalede ligsten over Holger Eriksen Rosenkrantz til Boller og hans søn Otte Holgersen Rosenkrantz i Hornslet kirke. De ligger ikke begravet her, så der er tale om en kenotaf, altså snarest en mindesten.

til Danske Slottes og Herberorges Bygnings – og Befæstnings – Historie« fra 1840 således:

– »Hvad nu disse forskellige Værelser Decoration og Ameublement angik, da var Gulvet i de ældste Dage belagt med Straae eller vellugtende Urter. Siden var det steenlagt, snart med brændte Steen og snart med Kampsteensfliser, ja, endog med marmor!«

Og han tilføjer: – »Paa den konstige Maade, hvorpaa de i gamle Dage forstode at indlægge Gulvene med forskellige coleurte Steene eller Fliser i allehaande Figurer og saaledes danne det til et Slags Æstrich eller Astrag, har jeg endog i vore gamle Kiøbstedsbygninger seet paafaldende Prøver...«

Dette kunne tyde på, at der har været flere marmorgulve eller marmorlignende gulve, end vi har kendskab til i dag, og Troels Lund beskriver også i »Dagligt liv i Norden«, hvordan der i herregårdenes primære rum lå

En yndet flisekonstruktion med tre farver fliser, som bl.a. brugtes er. del i Holland, Nordtyskland og Danmark.

Gulvet i Sønderborg slotskapel, som det ser ud i dag. Sammenlign med farvebilledet s. 60.

sorte og hvide fliser, der imidlertid sjældent kom til deres ret, fordi de vinteren igennem pløredes til af søle fra fodtøjet, så man dårligt kunne se dem.

At stenflisegulvene dog aldrig var særlig almindelige, fremgår af, at man ofte med slet dulgt praleri benævnte det rum, hvori der var lagt et flisegulv »stenstuen« eller »stensalen«, som man har det den dag i dag på Sövdeborg i Skåne. Her er gulvfliserne endda fra Öland.

Et rigtig gammelt marmorgulv – utvivlsomt landets ældste – ligger i marmorsalen – Fr. III's sal – på Rosenborg. Det er af hvidt, sort, rødvidt og gråt marmor lagt i et for barokken karakteristisk livligt mønster.

Langs væggene og i vinduesnicherne ligger store kvadratiske fliser – skiftevis hvide og sorte, og fra dør til dør forløber et tilsvarende bælte som en ganglinje, der nu ikke længere respekteres, fordi der står et bord på midten. Gulvet skæres så over på tværs af tre tilsvarende bånd, der opdeler det i fire for-døjelige dele. De fremkomne kvadratiske flader er med hvid marmor opdelt korsvis i en række mindre felter, hvor grå og rød, hvid-

Det nydelige klassicistiske marmorgulv i forstuen på herregården Sandbjerg på Sundeved.

flammet marmor omgiver et af hvidt kors gennemskåret sort felt. Det er således i stor udstrækning ret små marmorstykker, der er arbejdet med, og de er lagt *knas* på hinanden, hvilket vil sige så tæt, at der ikke er plads til nogen egentlig fuge imellem dem, hvilket også ville have spoleret hele billedet.

Dette gulv har gennem alle årene givet Rosenborgs ledelse grå hår i hovedet, for fliserne, der kun er flade på oversiden og rundede på bagsiden, ligger i fint sand, og hvis der trædes tilstrækkelig skævt på dem, vipper de, hvorfor dele af gulvet ustandselig må rettes op. På den anden side kan konstruktionen ikke være stort anderledes, fordi gulvet skal kunne følge med et underliggende, arbejdende bjælkelag. Havde fliserne ligget

fast forankret i mørtel, havde der i dag næppe været noget gulv tilbage.

Fliser, der ikke har villet ligge fast, har såmænd givet anledning til sagnannelser, således »den døde mands flise« på Overgaard ved Mariager fjord. Flisen, der er en stor ölandsflise, ligger sammen med mange andre af slagsen, der ser nøjagtig ud som den, men den adskiller sig fra mængden derved, at det er umuligt at få den til at blive liggende fast i gulvet. Mangfoldige gange har man haft den oppe, hugget ud under den og sat frisk mørtel i hullet samt lagt flisen på plads. — Et par måneder efter ligger den løs påny. Ifølge folketroen skal der ligge en død mand begravet under den, men ham har man nu aldrig fundet.

Sjernegulvet i kuppelsalen på Fredensborg slot. Det stammer fra Rosenborg – i hvert fald gør dele af det – og længe troede man, at det havde ligget i salen og var fra Fr. IV's tid. Nye undersøgelser har imidlertid skabt formodninger om, at det har ligget i nogle rum under riddersalen på Rosenborg helt tilbage til Chr. IV's dage.

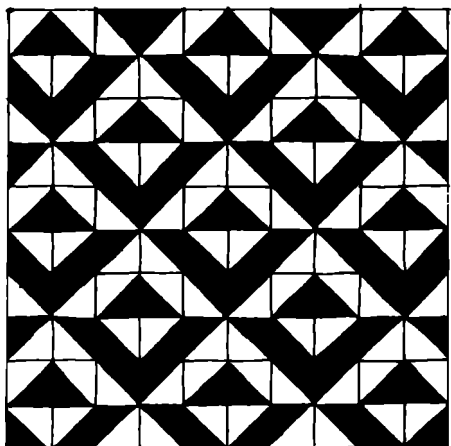
I kuppelsalen på Fredensborg slot ligger et meget storartet flisegulv med stjerner i hvidt omgivet af tre sorte og to hvide friser, således at der inderst begyndes med sort og sluttet med sort ude ved væggen.

Gulvfladen udfyldes ellers af sorte stjerner afvekslende med kvadrater lagt op med fire hvide fliser inderst. Uden om dem er der på hver side to sorte fliser lagt i forlængelse af hinanden og i hvert hjørne en hvid flise. Mellem stjerner og kvadrater er der aflange hvide sekskanter. Hele mønsteret er opbygget af kvadratiske og trekantede fliser, og de stammer fra Rosenborg, hvorfra arkitekten, generalbygmester J.C. Krieger, modtog dem af kongen, Fr. IV. Hvor de havde ligget på Rosenborg er svært at sige, man mente længe i riddersalen, som Fr. IV. havde ombygget og hvori der nu lå et andet, knapt så

fornemt men såre kuriøst gulv, som vi siden vender tilbage til. Det hedder i en samtidig beskrivelse: – »Fra Rosenborg – 2282 fliser, af disse findes 101 firkantede fliser, 143 trekantede og 203 brucker«, hvilket unægteligt ikke fylder det nævnte tal ud, men en del fliser er man åbenbart gået hen over i tavshed.

Krieger forestod byggeriet på Fredensborg. Det var imidlertid hofbilledhuggeren Diderik Gercken, der fik til opgave at tilpasse fliserne, medens murermester Marc-antonie Pelli lagde fliserne i det mønster, hvori de ligger den dag i dag. Et næsten tilsvarende gulv ligger i slotskirken på Frederiksberg slot. Her blot med hvide stjerner på sort bund. Det blev taget op, da slottet siden omdannedes til officersskole, men der er nu lagt et nyt nøje svarende til det første.

Rosenborg nød i høj grad godt af gulvene

Gulv af en type, som var meget yndet i 1700-årene.

fra Frederiksberg slot, da disse måtte vige for mere robuste frembringelser i anledning af slottets omdannelse. I det såkaldt mørke kammer ligger således et neutralt Frederiksberg-gulv af kvadratiske sorte og hvide fliser. De smukke grønne fliser foran kaminen i Chr. V's sal på Rosenborg, er også fra Frederiksberg. Det lille stykke gulv deles af smalle hvide fliser op i et indre og et ydre afsnit, og medens fliserne i det indre afsnit falder mest i det grå-blålige, er yderfliserne udpræget grønne og — som marmor— årede.

Denne stump gulv har iøvrigt en sakral fortid. Det har ligget i Frederiksberg slotskapel foran det »miraculeuse alter«. Når man kalder det således, er det nu ikke fordi der har fundet mirakler sted foran det, men på grund af dets udsmykning. Det er en efterligning af en af den italienske billedhugger Berninis konstruktioner, og det er malet i den sjældne og meget vanskelige kunst, der kaldes trompe l'oeil: Den bombastiske barokkonstruktion af marmor med korintiske søjler skudt frem foran tilsvarende pilastre og med en overdådigt svunget gesims med rige profileringer og siddende småengle: — Det

hele er eet stort bluffnummer! Tavlen er intet andet end en forskalling af brædder, så flad som en pandekage. Alt andet er klareret af maleren Antoni Muhle efter tegning af Christoph Marselis. Det er et fornemt eksempel på denne i barokken yndede kunstart. Selve alterbilledet med nadverens indstiftelse, malet af Hendrik Krock, er i en ganske anden stil.

Det er måske på sin plads hér at nævne, at den grønne marmorplatform, der endte på Rosenborg, virkelig er ægte.

Når vi nu er ved de små numre, som ikke mindst barokkens menneske indlod sig på for at give indtryk af en rigdom og overflod, der i realiteten ikke rigtig var til stede, bør vi mindes riddersalens gulv på Rosenborg. Som nævnt på side 153 afløstes det siden af et fjelegulv, der igen har måttet vige for et grågrønt gulv af norsk marmor. Og er dette end nydeligt, så tør man med føje betvivle, at et tilsvarende gulv var blevet lagt under Chr. V. eller Fr. IV., om også pengene havde været til stede. Man havde ganske givet valgt et langt livligere gulv med forskelligfarvede marmor eller med rødbrune og grå ølandsfliser.

I 1772 skrev arkitekten J. F. Hetsch, at det gamle »estrich« gulv på ingen måde kunne mere, og det blev da også kort efter fjernet. Estrichgulvet var utvivlsomt blevet lagt under Fr. IV.'s forskønnelse af salen med det store stukloft i årene 1705-09, og da gulvet bestemt var det sidste, man havde lagt, holdt det altså kun i ca. 63 år, hvilket ikke kan siges at være nogen lang levetid. Det var i en sørgelig forfatning, da det blev brudt op, men spændende har det været, for det var af kunstmarmor eller stukmarmor, der var et i de dage hyppigt anvendt materiale. Desværre er kun meget lidt bevaret, og da alt omkring dets fremstilling synes at være gået i glemmebogen, skal jeg her beskrive stukmarmoret nøjere ud fra oplysninger, som har kunnet hentes i gammel litteratur:

Marmoret er en majestætisk sten, hvaden-

ten det optræder mælkehvidt og uden antydning af årer, er flammert rødt og hvidt eller året i grålige, grønne og blålige nuancer eller hvis det står sort med hvide flamminger. Det er imidlertid også dyrt, og de forskellige typer må ofte bringes til veje fra vidt forskellige dele af verden, hvilket især i datiden kunne gøre transportomkostningerne så store, at man f.eks. i et lille, fattigt land som Danmark måtte skyde en hvid pind efter at opnå en sådan pragt og herlighed, selv når tællen var om kongelige slottes udsmykning. Til alt held havde man imidlertid dygtige stukatører, der var fortrolige med deres materiales muligheder, og de formåede at forvandle ganske gemen gips til en hvilken som helst marmorsort, — også sorter, som overhovedet ikke eksisterede i virkeligheden, men kun i den menneskelige fantasi.

Den gips, man støber med, er faktisk gips, der er blevet brændt, og hvis man iblander 2-5 pct. alun som hærdemiddel og brænder endnu en gang, bliver gipsen meget hård, når den hærdes, efter at være blevet opblandet med vand.

Endnu bedre sammenhængskraft får produktet, når der i vandet forinden er opløst lim. — I gamle dage altid kölnnerlim i en tynd opløsning. Til gengæld styrker den således opblandede gips langsommere end almindelig gips, og man har et par timer at arbejde med den i. Man må så skaffe sig et stykke af det marmor, som man ønsker at kopiere, og sætte sig nøje ind i dets farver og strukturer.

Dernæst blander man noget af gipsen op med marmorets sekundære farver, men ikke med hovedfarven, og hvis samme farve forekommer i forskellige koncentrationer, frembringes disse ved at komme større eller mindre mængder farvestof i gipsen, så man får en række forskellige portioner. Disse blandes op med limvandet og får lov til at hærdne til en vis hårdhed, uden at det dog må være mere, end at man uden besvær kan brække

gipsen til brokker af nogenlunde samme størrelse, som partierne, de skal ligne, har i den rigtige marmor, — altså for det meste små og store brokker mellem hinanden.

Brokkerne tages straks og klemmes sammen, de forskellige farver mellem hinanden, og nogle af de større sammenklemt brokker brækkes påny ud på tværs af farverne og trykkes sammen med nye. De gamle stukmestre advarede mod at blande alt for mange farver sammen. Det blev sjældent pænt. Tre á fire siges at være det bedste. Brokkerne, som stadig er fugtige, lægges nu ud i en flad træ- eller plasticskål, og der drysses farvepulver blandet med fin gips over dem, — farvepulver i den nuance, som de finere linjer i den ægte marmor har. Blandingen forbinder sig med de våde brokker og bliver hængende på dem. Når brokkerne er helt dækkede af det pådryssede pigment, lægges de op på en plade af træ, glas eller metal, og der opbygges af lister passende fliseforme. Derpå udrøres en masse i marmorets hovednuance, den hældes i formene og blandes her forsigtigt med brokkerne. Disse trykkes godt ned i den bløde grundmasse, så de kommer helt ned i formens bund, og et lag, der er et par centimeter tykt, vil være passende. Det nedadvendende produkt, som siden bliver flisens opad-side, skal først hærdne nogle timer. For at give produktet styrke, blandes der nu en hvid gips, som hældes oven på den første, så flisen får en tykkelse på fire-fem cm.

Der følger så en hærdning og tørring i et par dage, hvor flisen ligger under en plan plade, så den ikke slår sig, og flisen vil da kunne tages ud af lister og op fra underlag.

Vi er dog endnu ikke færdige: En ny blanding af marmorets grundfarve røres ud med gips og spartles på flisens opadside i et millimetertykt lag, der skal trykkes godt ned med spartelen, så sprækker og ujævnheder i overfladen udfyldes. Efter en tørretid på et par dage pudses overfladen — kun opadsiden —

af med en flad sandsten, og der sigtes finkornet sand ned på flisen gennem en stofsigte, så der hele tiden er pulverfint sand på fladen, der under processen skal holdes våd. Når man er tilfreds med denne afpuddning, skylles overfladen ren, får lov at tørre et par timer og modtager så en ekstra spartling, der er ganske tyndt påført, og 24 timer senere slibes der med en ganske fin slibesten, så spartellaget forsvinder, og der kun sidder spartelmasse i alle porøsiteterne. Det er vigtigt, at der arbejdes systematisk, så stederne ikke slibes mere end en gang, og flisen skal under processen holdes fugtet med en svamp.

Igen en gang skal flisen tørre, så pensles en ganske tynd spartelfilm på med en pensel, og når den er tør, poleres der grundigt med en probersten, der føres med den ene hånd, medens en vædet svamp køres rundt med den anden. Faktisk gentog omhyggelige stukkatører denne sidste spartling to gange. Når flisen så er skyllet og tør, ser den ud som den herligste marmor. Og når den efter nogle få dages forløb er knastør, indgnides den med en klud med bomolie, og får en afsluttende polering med en tør linnedklud. — Så er den flise færdig.

Fliser større end 30×30 cm er det ikke let at lave på den måde, men man kan, hvis man har magt over sagerne, fremstille marmoren i en blok, der er 30×30 cm og så lang, som man nu synes, det kan forsvares. Ud af den kan man så skære fliserne, men beklædningsen af dem med neutral gips, poleringerne m.m. vil være det samme. Fordelen er, at man måske nok når frem til mere homogene marmor, hvor den ene flise står bedre til den anden.

Ikkesandt: Man tør slet ikke tænke på, hvilket arbejde, det har været at lave marmorstukkfliser til hele Rosenborgs riddersal. I dag ville en sådan belægning være aldeles ubetalelig og koste mange gange, hvad selv et gulv af det ædlest ægte marmor kunne løbe

op i. Grunden til, at det dengang betalte sig at bruge sådanne erstatningsfliser var, at arbejdslønnen var så forsvindende lille, at man faktisk kunne sætte al den arbejdskraft ind, man skulle bruge.

Til alt held er der netop blevet fundet et andet gulv af stukmarmor på Rosenborg. Det dukkede op, da man i 1987 var igang med at restaurere værelset med de venetianske glas. Under en senere gulvbelægning dukkede et gult, sortstænket stukmarmorgulv op, men det er vist også det eneste, som vort land i dag kan opvise.

I bogen »Gamle vægbeklædninger i Danmark« er stukkætormarmoret på væggene i Fr. III's sal eller marmorsalen på Rosenborg kreeret af Francois de Brie beskrevet på s. 130. Noget af udsmykningen er maleri, andet utvivlsomt stukmarmor. Man kan således ved betragtning af væggene dér danne sig et ganske udmærket indtryk af stukmarmorets muligheder. Da jeg nu ydermere har sat Dem istand til selv at fremstille denne herlige vare, kan vi sikkert se frem til en mængde prægtige og originale hjemindretninger fremover.

Et ikke mindre brugt nummer, hvis der skulle lægges gulve af marmor, og man kun havde adgang til en enkelt type, — helst en ganske lys — var at farve nogle af stenene, så der af den ene type opstod adskillige. Denne praksis brugtes ikke alene i marmorfattige lande som Danmark. Selv i Italien, hvor man ellers disponerer over de rigest tænkelige forekomster, farvede man marmor i lange baner.

Det var lidt forskelligt, hvor godt man slap fra forsøgene: Den lysegrønne farve var lidt genstridig at have med at gøre. Den opnåedes ved, at man formalede spanskgrønt ganske fint og opløste det i vand, som så hældtes på stenen, der måtte være færdigpoleret. Ved at gnide med en klud, kunne man så presse lidt af det grønne vand ind i porerne, men farvningen forblev rent overfladisk og kunne

Ölandsfliser lagt i niveau med gulvet foran kamin. Rosenholm.

hurtigt slides af. Langt bedre gik det med smaragdgrønt. Dertil toges tørdestilleret spanskgrønt, som blandedes med smeltet bivoks. Det påførtes den i forvejen opvarmede flise, og når det hele var afkølet, skræbedes det tiloversblevne voks af. Stenen efterlodtes med en dyb smaragdgrøn, der gik dybt ned i den og ikke falmede. Blålige toner opnåedes med fernambuk og blåtræstinktur, som opløstes i alkohol og hældtes på den opvarmede sten, som det trængte dybt ned i.

Der var flere måder, hvorved gult kunne lægges på. En meget anvendt metode bestod i at opløse gummigtut i varm alkohol og føre blandingen på med en pensel. Stenen burde være opvarmet, da væsken så trængte bedre ned. En noget risikabel metode bestod i at opløse pulveriseret auripigment i ætsammoniak og påføre stenen det, auripigment er nemlig meget giftigt.

Til lyserødt opløstes drageblod – en slags rød harpix – i varm alkohol og pensledes på. Mørkerødt fremtrylledes med en opløsning af helvedessten. Purpurviolet var den kostbareste af farverne, og den tilvebragtes med guldchlorid. En farve, der lige som den lysegrønne kun lagde sig ganske yderligt i stenen. Skarlagenrødt blev til ved at opløse cochenille i alkohol, tilsætte en alunopløsning og stryge det på det varme marmor, som blev gennemtrængt deraf i stor dybde.

På den måde kunne man af selv et stykke billigt lyst marmor skabe den prægtige, dybrøde rosso antico med lyse isprængninger. En vare, der stammer fra Lilleasien og som i kraft af dens sjældenhed er nærmest ubetalelig.

Den drevne stenfarver nøjedes ikke med at komme en enkelt farve på sit marmor, og han tog hensyn til, at det altid var de voks-

blandede farver, der skulle på sidst, fordi de lukkede stenen. Ligeledes måtte de svageste og lyseste farver altid føres på først. Ville man f.eks. have et stykke marmor gult, rødt og sort, lagdes den gule på først, fordi den røde siden, når den lagdes på, overdøvede den gule på det område, den kom til at dække. For at komme frem til den sorte eller grå farve, kom man smaragdgrønt-farven, der netop var voksbaseret, på tilsidst, og den forenede sig da med den røde og gule og dannede sammen med dem den grå-sortede farve. Med pensel kunne den føres på som årer, hvis det skulle være.

Der findes et utal af forskellige måder at lægge fliser på. Jeg har tegnet nogle af dem for at give et begreb om mangfoldigheden.

Det var hovedsageligt i stueetagen, der blev lagt flisegulve, for de vejer som omtalt godt til, og da et hus altid arbejder mere i de øvre etager end i de nedre, lå de sikrest og bedst der. Et sted måtte man dog altid have et stengulv, og det var foran kaminen eller ovenene. Det er nemlig ganske uundgåeligt, at der ikke fra tid til anden triller gløder ud på gulvet, og så var det nødvendigt med en flade, der ikke lod sig antænde. Såvel kalkstensfliser som marmor var ypperlige til formålet, men tegl gik sandelig også an, hvadenten det nu var i form af mursten eller udformet som særlige fliser. Der var forskellige måder at lægge dette stykke på: Man kunne skære ud i gulvbrædderne, så stenes overflade befandt sig i niveau med gulvfladen og så lægge et frisebræt omkring fliserne, så overgangen mellem dem og brædderne ikke blev for umotiveret.

I andre tilfælde lagdes fliserne oven på gulvet, og de måtte naturligvis i så fald ikke være for tykke. En bred, jævnt opadskrånende indramning satte dem i forbindelse med resten af gulvet.

Da feltet aldrig var ret stort, og der var en ramme eller kant til at holde fliserne på

Ovn på ölandsfliser omkring hvilke der er lagt frisebrætter. Borgmestergården. Købstadsmuseet "Den gamle By" i Århus.

plads, kunne man udmærket lægge dem knas, — uden fuger imellem.

Alt ialt var en kombination af træ og fliser ikke ilde: På herregården Trudsholm syd for Mariager fjord foretog landsdommer Peder Marsviin i 1720-erne visse ombygninger. Han lod ved den lejlighed korridorerne belægge med fliser, og ind mellem de store, rektangulære flisefelter er der lagt frisebrætter af fyrretræ. På førstesalen er det oprindelige gulv endnu intakt, og det ser simpelthen aldeles vidunderligt ud med de mørke rødbrune og grå ölandsfliser mellem de hvidskurede brædder. Egentlig er det det smukkeste gulv, jeg erindr at have set. Landsdommeren skal også have været svært begejstret for konstruktionen, og endnu, hævdes det, kan man træffe ham dér ved nattetide, hvor han kommer gående fulgt af et par store jagthunde med funkende øjne og med ringlende kæder om halsen.

Mosaik, granito og terrazzo

Ved Mosaik forstår man stykker af et eller flere materialer, der er limet fast på et underlag, så de dækker dette og danner en prydelig helhed, eller som er nedlagt i mørtel eller et andet bindemiddel, så de udgør en dekoration. Det er for så vidt ikke nødvendigt, at delene danner bestemte mønstre eller figurer, for at betegnelsen kan anvendes, ligesom materialets art er underordnet. Man har mosaik af træbrikker nedlagt i grundtræ – intarsia – tynde træbrikker limet fast på overfladen af et blindtræ – marketteri – man har metalmosaik, stenmosaik, keramik mosaik, glasmosaik, ja, selv fjer-, og stråmosaik.

I forbindelse med gulve kom mosaik i brug hos de gamle ægyptere, og det skete sagtens, fordi man på steder, hvor det var ønskeligt med en gulvdekoration, men hvor der færdedes for mange mennesker til, at en malet dekoration kunne holde (se s. 152) kom efter at lægge stenbrikker af forskellige farver og sorter ned i dekorative mønstre.

Det var dog først hos grækerne og romerne, den musiviske kunst, som mosaiker også kaldes, opnåede virkelig fuldkommenhed. Mosaiker brugtes hovedsageligt til gulve, og en del prægtige eksemplarer fra antikken er bevaret. Disse gulve er opbygget med forskelligfarvede stenbrikker, hovedsageligt kalksten, lagt i mørtel. De græske mosaikgulve blev anvendt over hele det hellenske imperium. Romerne kopierede dem siden, som de kopierede så meget andet græsk.

Inden vi imidlertid fordyber os i den kunstneriske side af sagen, er det måske bedst at betragte teknikken lidt nøjere: Man

kunne lægge mosaiken direkte på underlaget, efter at der var lagt lidt mørtel eller en slags cement på det, men ofte var det ønskeligt at holde jordfugten nedefra borte eller fugt ovenfra ude, og det kunne udmærket blive aktuelt, eftersom mosaiker ofte blev lagt i termer – badeanstalter. Man fugtisolerede bl.a. ved at bestryge grunden med tjære eller med naturasfalt – bitumen, og medens dette endnu var blødt, strøedes der småskærver over, og trykkes fast, nærmest som det sker i dag, når en asfaltvej repareres. Når dette var tørt, havde man en god, ru bindeflade, som ikke for oven var gennemtrængt af disse vandskyende emner, og hertil kunne den vandoprørte mørtel eller cement binde. Omhyggelige mosaiklæggere arbejdede med tre lag: Først et lag, der var meget groft, og hvor mørtelen eller cementen var opblandet med knuste skærver, dernæst kom et lag af sandblandet cement og sluttelig en ren cement, i hvilken mosaikbrikkerne lagdes og trykkes fast.

Det sidste lag påførtes, efterhånden som kunstneren arbejdede sig frem i mosaiken, og der lagdes gerne så meget, som man kunne nå at dække på en dag.

Der var ikke tale om, at man blot improviserede med de små kulørte brikker. Der satte efter en forud lagt plan, – meget muligt efter et maleri eller en tegning, og ved påføringen af det sidste lag ren cement, kunne motivet males al fresco deri, så man havde et eksakt billede at udfylde. Man kan undertiden se denne grund titte frem mellem mosaikbrikkerne -stifterne, som de også kaldes.

Forskellige typer mosaik kendes, nemlig

opus sectile, der består af farvede sten og marmor, som er skåret eller hugget i facon og nøje tilpasset hverandre, så de sammen skaber et mønster eller en figur. Typen går også under betegnelsen opus alexandrinum.

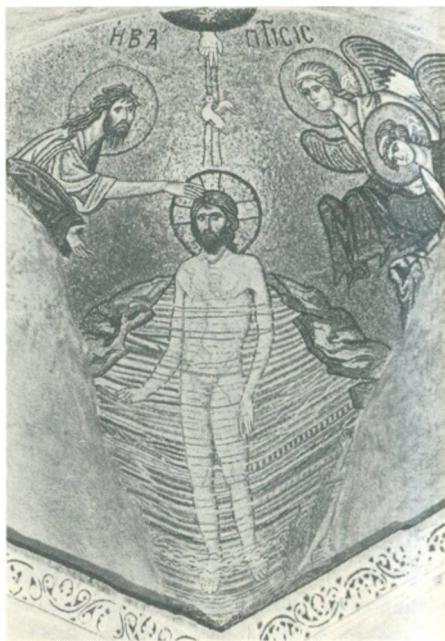
I opus tessellatum er de enkelte bestanddele ikke nøje tilpassede hinanden. De består af kvadratiske eller rektangulære brikker og de er ikke nødvendigvis af samme størrelse og tykkelse. Brikkerne er forholdsvis store, og de sættes undertiden meget tæt for at gøre bindematerialet så usynligt som muligt. Metoden var særdeles velegnet til gulve.

I opus vermiculatum er der tale om ganske små brikker, som kan være af afvekslende form og som er sat i ormelignende forløb eller kurver, som følger motivets form.

I opus romanum indgår også små glasstifter, og ellers er der anvendt kostbare marmorarter arrangeret i møndere og andre mønstre. Opus filignum er mosaik blot med glasstifter.

Det nyttede ikke, at mosaikgulve var med mange fremspring, for dels snublede folk så på dem dels blev brikkerne hurtigt sparket løse. Derfor blev gulvene lagt efter lineal og brikkerne trykkes fast med et bræt, så overfladen blev jævnest muligt. Dertil kunne sidenhen komme en afslibning, men polering var sjælden, fordi gulvene derved blev for glatte.

Ganske anderledes forholdt det sig, da mosaikerne i tidlig kristen og byzantinsk tid gik over til i stedet at være vægudsmykning. Her var glatte flader ikke nødvendige, ja, undertiden direkte uønskede, og ved at sætte nogle af stifterne lidt på skrå i det bindende lag, eller lade grunden bøje en anelse op og ned, kunne man opnå dels at fange indfaldende lys i skarpe afgrænsninger og dels i blødere overgange. Dette blev især aktuelt, da man i byzantinsk tid kom ind på at bruge mosaikstifter med guldblans som baggrund

I byzantinske mosaiker er baggrunden gerne guldstifter, når talen er om religiøse fremstillinger som denne fremstilling af Jesu dåb i klosterkirken i Daphni ved Athen i Grækenland.

for motiverne. En sådan stor, gylden flade kunne virke umådelig tung og død, men man fandt dens tilstedeværelse nødvendig af symbolske årsager. Med de nævnte finesser lykkedes det så at give den liv, og detaljer, som f.eks. helgeners gyldne glorier, der ellers ville glide sammen med den ligeledes gyldne baggrund, trådte frem, når glorien buede op og yderst endte i en skarp kant, så der blev lys på den ene side og mørke på den anden.

Til særlig fornemme mosaiker kom halvædelstene i betragtning. Det skete dog udelukkende til sakrale bygninger og de væsentligste paladser, for det var overmåde kostbare materialer.

Romerne var udmærkede glaskunstnere, og glasstifter i forskellige farver vandt i deres epoke indpas i mosaikerne. Til gulve var

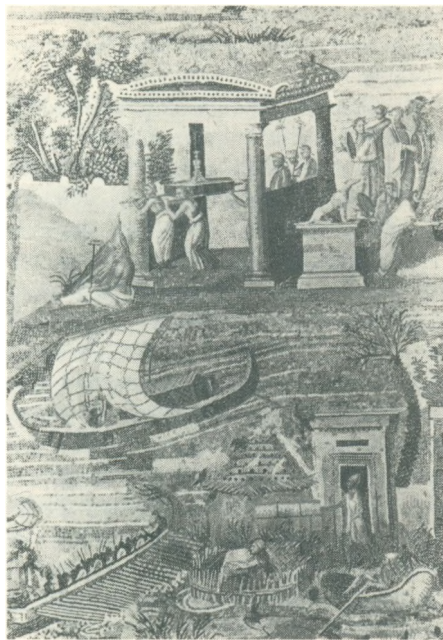
glasstifter nu ikke det mest ideelle, men de anvendtes dog til detaljer, – ikke mindst til partier, der krævede en farve, som ikke kunne opnås med naturlige materialer. Iøvrigt betjente man sig også i stor udstrækning af marmor, der var kunstigt farvet (se s. 70).

En del mosaiker bærer præg af, hvilke farver sten det har været muligt at skaffe på lokaliteten. Således er mange nordafrikanske og israelske mosaiker med absolut overvægt i de brunlige farver.

Mosaikernes naturlige udbredelsesområde er det gamle hellenske og romerske imperium. Man har dem i Persien og i det sydlige England, – simpelthen alle de steder, hvortil romerne trængte frem, for hvad var en villa eller et tempel uden gulvmosaiker? Nord for det romerske udbredelsesområde ser man meget få mosaiker, og da vi herhjemme aldrig blev underlagt det romerske imperium, er vi ej heller synderligt velforsynede på mosaikområdet.

En del mosaiker benyttedes i religionens tjeneste: I det såkaldte »maskernes hus« på Delos i det ægæiske hav, finder man ret velbevarede, meget fine mosaiker fra tiden omkring 200 år f.Kr. bl.a. med Dionysos ridende på en leopard. Det er en fremstilling holdt hovedsageligt i gule, røde, hvide og brungrå farver på sort grund. Mosaiken er udført i opus vermiculatum (se s. 74) og er sine steder så fin i overgangene, at den næsten har karakter af et maleri.

Anderledes robust er et gulv i opus tessellatum (se s. 74) i fortunatemplet i Palestrina syd for Rom. Det er i græsk stil og viser dagligt liv ved Nilen. I forgrunden kommer et ptolemæisk krigsskib med høje stævne roet af spyd- og skjoldbevæbnede krigere. Lidt længere oppe ad floden ses et fredeligt kofardiskib, og mellem dem ligger en mand i en papyrusbåd med sin medestang. Nærmere land ror en anden mand omkring, og på en udskydende landtange er der huse og ægypt-

Gulv fra Palestrina i Italien visende ægyptisk tempel ved Nilen. Romersk kejsertid.

tere beskæftiget med den daglige dont. På den anden side af floden rejser sig et tempel med søjler, omkring hvilket ritualer udfolder sig.

Skønt figurerne omkring templet befinder sig i billedmidten, er de større end figurerne i forgrunden, hvilket mærkeligt nok ikke virker det mindste stødende på øjet. Det viser antikkens tilbøjelighed til at give et billeds figurer størrelse efter deres vigtighed og ikke efter perspektivets love. På mosaiken, der er fra ca. år 80 f.Kr. er der mange brunlige, grønne, rødbrune, gule og sorte brikker, men den blå farve har man ikke kunnet klare, så derfor ses Nilen i stedet i diverse grønne, grå og hvide nuancer.

Der er her tale om et landskabsbillede, men man lavede også andre mere spidsfindige motiver, f.eks. »det ufejede gulv«, som

bl.a. kendes i en udgave, der nu findes i Lateran museet i Rom og som stammer fra kejser-tiden.

I de dage var det almindeligt, at når folk lå til bords, smed de diverse madrester på gulvet, hvor de så fik lov at ligge til efter måltidet. Det var knogler af fugle og dyr, skaller af skaldyr, nøddeskaller, ærtébælgje, hasper af ægte kastanier, frugtsten m.m., hvilket man har skildret ganske naturalistisk på et mosaikgulv. Det henkastede affald er i farver, medens gulvfladen er nogenlunde ensfarvet lys. Bag hver genstand er der imidlertid lagt en lidt mørkere baggrund, så det ser ud, somom tingen kaster skygge, hvilket giver dekorationen en næsten *trompe l'oeil-agtig* karakter og får spøgen til at virke perfekt. På det her nævnte gulv har bl.a. en lille mus ladet sig lokke frem fra sit hul ved synet af en lækker hasselnød, som den netop skal til at gå i lag med.

I Piazza Armerina på Sicilien findes en berømt mosaik, der går under betegnelsen »de ti piger«. Den viser unge damer i dragter, som må formodes at være enten badedragter eller sportskostumer. De bærer trusser helt ned til tanga-størrelse og brystholder – et bælte viklet om brysterne. Én løber, en anden spiller bold, en tredje poserer med en parasol og et par isopstængler i hånden. Fremstillingen viser, at der ikke er så meget nyt under solen, for mosaiken er fra det 3. århundrede e.Kr.. Den har, som så mange romerske mosaiker, neutral lys baggrund.

Man hentede motiver fra mytologien, fra fabler og dagliglivet. Man lagde mosaiker som portrætter, som fremstillinger af dyr, hvoraf det mest yndede nok var fisk, fugle og mindre pattedyr. Ligeledes bød florale ornamenter på mange spændende muligheder for kunstnerne. I nogle tilfælde lader man motiverne optræde fritstående, til andre tider indesluttes de i medailloner eller manglekanter, og man opbygger mosaiker, der har stor lig-

hed med flisegulve. Det var naturligvis altid smukt med marmorfliser eller forskellige kalkstensfliser, men prydeligheden var her ganske afhængig af, hvordan stenenes naturlige strukturer og eventuelle indeslutninger af fossiler var. Med mosaikerne kunne man selv råde og bygge nøjagtig de motiver i »fliserne«, som man kunne ønske sig, samtidig med, at man ved at lægge det hele i fliseformer og med »fuger« imellem, kunne bibeholde flisegulvets tiltalende regelmæssige karakter. Det var nemlig ikke ubetinget hensigtsmæssigt med en meget stor, sammenhængende billedflade, fordi den netop på et gulv let blev uoverskuelig. Derfor var indelingen i mindre felter så god. Opfindsomheden har været enorm, og kvaliteten strækker sig fra den højeste kunst til det yderst banale.

I Ny Carlsberg Glyptoteket har man i festsalen en fornem stor romersk gulvmosaik fra kejsertiden, – det første århundrede e.Kr. Centralfeltet er cirkulært og omgivet af en bordure med inderst en art tandsnitfrise og yderst et attisk flettebånd. Motivet i medaillonen er »Europa på tyren«. – Et i datiden meget yndet billede. Man kan sige, at mosaiken her har udviklet sig i en meget selvstændig retning. Den er ikke længere inspireret direkte af flisegulv eller af tæpper. Fladen opdeles af attiske flettebånd i rammer i bånd-, og korsformer, og hvor korsarmene støder sammen, er der sekskanter. I de tre af dem er der ansigter, i det fjerde et *planetarium*. Midt på siderne er der halvcirkulære felter, hvor der i de tre er *najader*, *triton*er og havuhyrer, medens der i det fjerde er et spinkelt, forfintet blad-, og rankeværk. I hjørnerne opstiger den florale ornamentik af *amphoraer*. Yderst er der en bordure, hvori et cylindrisk slynget bånd løber hele vejen rundt.

Det var undertiden meget store opgaver, kunstnerne tog op: Man har fundet stor-

sålede gulve i bl.a. Pompei, hvor historiske motiver er behandlede. Et ret velbevaret pompeiansk gulv viser således Alexander den Stores kamp mod den persiske kejser, Dareios, ved Issos. Alexander rider ind i slaget på sin hest og er netop ved at gennem-bore en persisk kriger med sin lansse. Dareios flygter i sin stridsvogn, og medens kusken pis-ker på hestene, ser Dareios bagud mod slaget, hvor hans hær nedslages af Alexanders tropper.

Det er en utrolig velkomponeret mosaik, som skal være en kopi af et maleri, og alle detaljer i den er overmåde livfuldt skildret, lige fra de kæmpende soldater til de frådende, stampende heste. En del af mosaiken er desværre gået til grunde, bl.a. underdelen af Alexander og hans hest, men det væsentligste er der, og der er talt halvanden million brikker i dette pragtværk.

I Rom og i Aquileia er der bevaret store mosaikarbejder både fra romersk kejsertid og fra tidlig kristen tid. Sidstnævnte sted er således en stor, ganske vidunderlig tidlig kristen mosaik kommet næsten uskadt ned

Gulv fra Aquileia i Italien. Motivet er Jonas, der opsluges af hvalfisken. Her er den blevet til et øglelignende uhyre.

til vor tid. Den fortæller profeten Jonas historie, – hvordan han ædes af en hvalfisk, der dog her er forvandlet til et havuhyre af Loch Ness-typen. Man ser ham også blive spyttet ud igen, og alt dette er naturligvis både spændende og fascinerende, men de omgivende scenerier er sandelig ejheller at kimse ad: Det er hele Middelhavets fiskerigdom, vi oplever, med tunfisk, rocker, barser, bonitoer, gopler og blæksprutter. Rundt om på bølgerne svømmer ænder, og på klippe- rev samt fra både hengiver mennesker og vingede engle sig i skøn samdrægtighed til fiskeriets glæder både med net og med medestang. Og som de tjenstivrige væsener, engle nu engang er, ror en af dem en båd for et fiskende menneske, medens en anden bistår med at trække et net op. Det er på en gang utrolig naivt og samtidig kunstnerisk avanceret. Beskueren undgår umuligt at fordybe sig i samtlige detaljer og må tryllebindes af den vældige skildrende kraft, der her er lagt for dagen. Teknikken er opus tessellatum.

I Ægypten er der bevaret flere gulvmosaiker fra 700-årene, de er lagt ganske som et tæppe opbygget med et storfelt i midten omgivet af forskellige bordurer, og kunstnerne har endda været så omhyggelige, at de har taget de samme farvespring med, som man finder i gamle håndknyttede tæpper, så illusionen er næsten perfekt.

I byzantinsk tid videreudvikles den musiviske kunst og antager i stadig højere grad sakral karakter. Det er byzantinerens foretrukne måde at skildre bibelske motiver på, og andre steder søger man at følge trop. Medens de tidlige kristne mosaiker gerne har en stærkt blå baggrund med gyldne detaljer, – en blå farve, der beror på en slags glas, smalte, erobrer guldet, som tidligere nævnt, i byzantinsk tid ofte hele baggrunden. Der er enestående byzantinske mosaiker i Ravenna, Rom, Konstantinopel (Istanbul), på Sicilien og mange andre steder. Selvom mosaikerne

Muldyr. Byzantinsk gulvmosaik fra det 5.- eller 6. århundrede. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

nu fortrinsvis ses på væggen, forekommer de også i gulve i kirkerne, på steder hvor folk ikke træder. Mosaikerne får i denne sene periode en finhed i behandlingen, som sjældent før er set. De kan have en karakter lidt hen efter billeder af den franske *pointilist* George Seurat (1859-91), der malede med ganske korte, koncise strøg i klare farver i sine bestræbelse på at nedbryde den maleriske motivhelhed og forvandle den til lyseffekter. Man kan måske sige, at han var på vej til at fjerne sig fra det, som den musiviske kunst søgte at nærme sig, og der kan næppe herske tvivl om, at han har hentet inspiration til sin pointilisme ved at betragte de gamle mosaiker. I gulve f.eks. foran altre, lagdes der mosaiker som votivgave.

Grunden til, at man var så begejstret for mosaiker var vel bl.a. at man betragtede dem som så holdbare, at de måtte være næsten evige, og at skader på dem opstået ved revner i murværket etc., relativt let lod sig udbedre ved at sætte nye brikker ind i de udfaldnes sted. Det var lettere end at restaurere et maleri, hvis farver efterhånden ændrer sig, så intet tilsidst kommer til rigtig at passe sammen. Mosaikbrikkerne ændrede sig ikke, og nu kunne man også i stor udstrækning bruge de glasstifter, som dårligt tålte at ligge i gulvet. De kunne bidrage til de mere skarpt-

Senromersk eller byzantinsk gulvmosaik visende en afrikaner. Nationalmuseet, Antiksamlingen.

skinnende detaljer i motiverne, medens man med marmor og andre kalksten eller keramiske brikker kunne opnå de blødere toner.

I lighed med de senere kalkmalere, var mange mosaikmestre omrejsende kunstnere, der drog fra egn til egn og opsatte deres mosaiker, hvor der var efterspørgsel. Men der var også fastboende mestre, som havde deres værksted, hvorfra de leverede deres arbejder i færdige sektioner, der kunne sættes op og danne de ønskede helheder. Ikke sjældent havde netop fastboende mestre specialiseret sig i vanskelige detaljer, som det krævede særlige evner og ekspertise at udføre, f.eks. ansigter.

Dette, at en væsentlig del af en mosaik pludselig fra dag til dag kom til stede i et billede, kunne nok give anledning til mytedan-

Senromersk eller byzantinsk mosaik med fugl og dens unge. Nationalmuseet, Antiksamlingen.

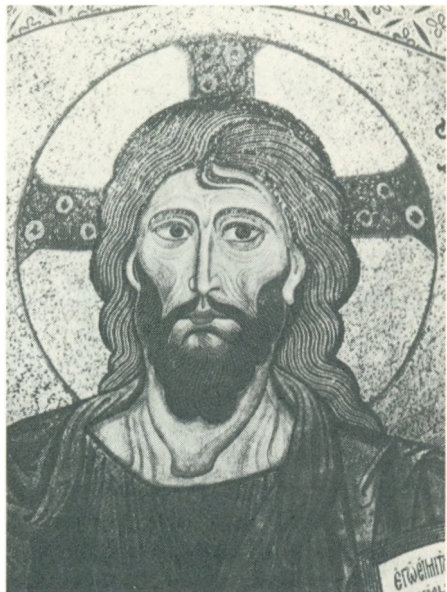
nelse. Det var således tilfældet med et usædvanlig smukt og følsomt Kristushoved i *apsiden* i Sct. Giovanni Laterano i Rom. Det hævdes den dag i dag at være en *acheiroptia*, hvilket vil sige et religiøst billede opstået på mirakuløs vis og uden menneskelig medvirken.

Og det er da ganske menneskeligt, at de folk, der ellers udførte mosaiken, var lidt flove over, at de således måtte give op over for en uhyre væsentlig del af værket, så de har antagelig på et tidspunkt, hvor ingen andre var tilstede i kirken, skyndt sig at få hovedet anbragt, hvorefter de har bekendtgjort, at det skyldtes direkte guddommelig indgriben. Den slags må jo enhver bøje sig for.

I Nationalmuseets antiksamling findes en række meget smukke dele af byzantinske mosaikbilleder.

Med det byzantinske imperiums sammenbrud gik også mosaikerne mere eller mindre i glemmebogen. De måtte vige for de billigere

kalkmalerier på væggene. Man fortsatte dog med gennem tiderne med lidt gulvmosaiker og vægmosaiker hist og her, og især i Italien beholdt de en vis popularitet. Med grækerne og romerne havde mosaikerne fundet udbredelse i Mellemøsten og Nordafrika, og her udvikledes senere under indflydelse af den muslimske kultur en helt ny form for mosaik, der bygges op af keramiske fliser i forskellige former og farver. Disse flisemosaiker vendte tilbage til Europa gennem det maurisk kontrollerede Spanien, og de endte som de dekorerede fajancefliser, man den dag i dag anvender i køkkener, på badeværelser og i andre fugtige rum i huset. Inden vi imidlertid går videre med de danske flisemosaiker, hvorefter rester endnu består, vil vi gå lidt videre med det, der kan kaldes egentlige mosaiker: Vi har ingen sådanne fra rigtig gammel tid, hvilket sikkert for det første skyldes,

Kristushoved fra Cefalù på Sicilien. Byzantinsk, 12. århundrede. Ofte knyttes der til sådanne hoveder legender om, at de er opstået på mirakuløs vis.

at vi manglede de naturlige materialer til mosaiker, men også, at det byzantinske imperium var under sammenbrud, da kristendommen holdt sit indtog i Danmark. Derfor var det kalkmalerierne, der kom til at pryde vore kirker i stedet for mosaikerne.

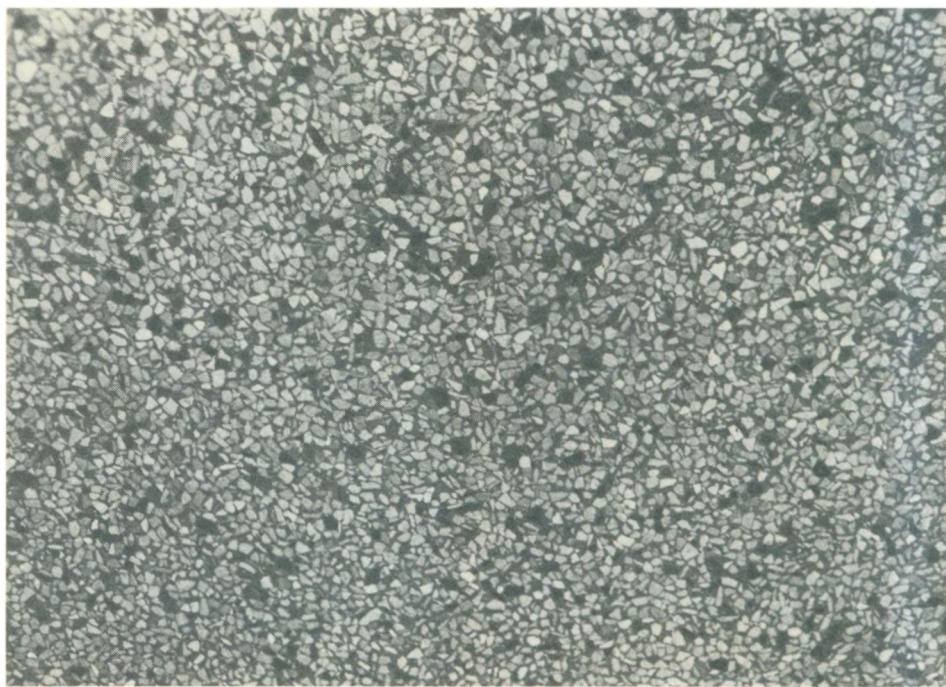
I nyere tid har man imidlertid sine steder betjent sig af mosaiker, bl.a. på Ny Carlsberg Glyptoteket og i villaen Gammel Carlsberg. – Også fortovene uden for Amalienborg er mosaiker.

Som nævnt i indledningen til dette afsnit, forlanger man ikke, at en mosaik skal rumme noget bestemt motiv, og man har rundt om i verden betjent sig af mere diffuse mosaiker kendt under navne som granito og terrazzo. Og det, man almindeligvis kalder terrazzo, er i virkeligheden granito.

I dag er man med de moderne gulvbelægningsmaterialer gået væk fra granito, men det kan endnu ses i mange gamle badeværelser, på skoler, jernbanestationer og andre steder, hvor mange mennesker skal færdes med fugtigt fodtøj, eller hvor vand på anden måde kommer ind i billedet, og det må siges, at belægningerne i det store hele har holdt sig udmærket.

Granitoen består af skærver af forskellige kalksten og marmor, der er nedlagt i cement, evt. sammen med et farvestof, men oftest har man ladet cementen optræde alene i dens lidt triste, grå farve.

Det hele er blevet rørt omhyggeligt sammen, og terrazzomestrene, der lagde disse gulve, havde ofte bestemte forhold i hvilke de blandede skærverne – gerne gulbrune,

Det klassiske »terrazzo«-gulv er i virkeligheden et granitogulv. Det består af små kalkstensstykker i cement, det er slebet, men ikke poleret. Flinholm.

Amtmænden Thomas Sture og hans hustru. Barthe Ahlefeldts specielle bemalede ligsten i Nortmark kirke på Als.

Den makabre ligsten i Veflinge kirke over Axel Brahe til Elvedgaard og hans to hustruer.

Næsten som et par kagefigurer fremtræder præsten Niels Winther og hans hustru, Mette Svennisdatter, der begge døde i 1629 og ligger begravet i Radsted kirke på Lolland.

Ligsten over oberst Jens Møllerup, som døde i 1771. Den findes i Vestervig kirke og afviger i den beskedne udformning meget fra renæssancens og barokkens pompse gravmæler.

Gravtræ eller gravramme, som nu står opstillet i våbenhuset i Lyø kirke. Forhen lå det i gulvet, og felterne var udfyldt med gulvets sten.

Middelalderlig flise af Sorø-type fundet i Herlufsholm kirke. Nu i Nationalmuseets 2. afdeling.

Det ældste sikkert danske stykke gulvmosaik stammer fra Sorø kirke, hvor typen engang har dækket store dele af gulvet. I bunden af de nedpressede mønstre er der endnu blyglasur. Nationalmuseets 2. afdeling.

To smukke, ret velbevarede fletværksfliser fra Sorø kirke. Nu i Nationalmuseets 2. afdeling.

Sortglaseret gulvflise med fletværk, som omvinder kerner. Sorø. Nationalmuseets 2. afdeling.

hvide og sorte — så man fik den behageligste helhedsvirkning.

Medens massen endnu var våd og blød, blev den »tærsket« med særlige jern, der bankede luftblærer ud af den, og når massen var godt tør, tog man fat på en slibning af gulvet. Dertil kunne man polere, så gulvet blev helt spejlblankt, og det skete, at gulve, der skulle tjene mere prydelige formål og havde farve i cementen, fik en sådan behandling, men i det store hele afstod man derfra, fordi gulvet så blev tilsvarende glat at gå på. I stedet fik det efter slibningen en behandling med olie, der fik skærvernes farver til at fremtræde dybere og stærkere.

I Danmark var det uhyre sjældent, at granito kom i anvendelse til stuer og sale i private hjem, men både i Italien, Frankrig, Belgien og andre lande havde man pragtrum med granitogulv, undertiden i meget originale farver som sort med guldstænk, der f.eks. kunne fremtrylles ved hjælp af svovlkis.

En udmærket mulighed var at anvende granitoen vekselvis med fliser af marmor, så disse dannede mønstre i den mere anonyme granitoflade eller måske inddelte denne i felter af passende størrelse samt evt. med et eksakt motiv i midten. Meget almindeligt var det med en stjerne eller en roset, og tilmed kan der så være lagt en mæanderbordure yderst i granitofladen.

Terrazzo er med større kalkstensstykker, der trykkes ned i den fine, sandløse cement, når gulvet er lagt. Man har ofte netop til dekorationer som de ovennævnte ladet terrazzo virke sammen med granito, ganske som terrazzo naturligvis også kan være kombineret med marmorfliser.

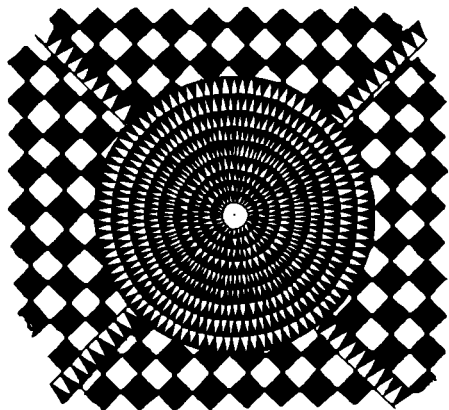
I to danske kirker taler eksperter om flisemosaiker, nemlig i klosterkirken i Sorø og i Sct. Laurentii kirke i Roskilde. I begge tilfælde er fliserne af brændt ler, og gulvet i Sorø, som blev til i 1100-årene, er ubetinget det ældste, som helt sikkert er dansk. Oprin-

delig har det antagelig dækket hele kirkens gulvflade, men begravelser og ombygninger samt en brand har gjort, at det er blevet brudt op og fjernet, så der tilsidst kun var en stump tilbage foran den gamle munketrappe. Stykket ligger nu i Nationalmuseets 2. afdeling.

Fliserne er rhombeformede og i to størrelser: De største er 18×18 cm., de små på 9×9 cm. Sidstnævnte har været udmærkede at lægge ved kanterne, hvor de store alene enten ville have givet for mange hakker eller medføre, at man hele tiden måtte knække fliser over. Nu kunne man i stedet lægge en af de mindre ind i vinklen mellem de to store og opnå et meget acceptabelt resultat. Ligeledes kunne man i rækken af store med passende mellemrum lægge fire små, der så dannede en rhombe af samme størrelse. De brød på en ganske dekorativ måde det ellers noget ensartede forløb.

Medens de små fliser er udekorerede, har de store dekor. Der er ikke tale om en formpreset flise, som det senere blev tilfældet. Man har arbejdet efter den gode gamle kagedejgs metode, og rullet fliseleret ud, hvorefter fliserne er blevet udskåret med en kniv over en skabelon i »brunekagefacon«. I bunden er fliserne afskåret lidt skråt fra kanten og ind mod midten for at give gulvmørtelen bedre binding, og i midten på forsiden er de blevet trykt med et håndstempel af træ. Der er to modeller, — en med en firebladet *rosace* og en med en *bellis*. Det er såmænd alt, og såre beskedent, kan man sige, men når fliserne har ligget på rad og række i hundredevis, har det alligevel taget sig ganske fornemt ud.

Iøvrigt har man sikkert også til kantninger betjent sig af ret smalle rektangulære fliser, hvortil kommer nogle større rektangulære fliser med mønster af forskelligt bladværk samt nogle meget specielle sløjfer. De forekommer på en eller anden måde bekendt, og studerer man dem nøjere, vil man se, at det er *rosace*-formene, der atter har været i brug.

Flisemosaik fra Sct. Laurentii kirke i Roskilde, som den må formodes at have set ud, da gulvet endnu var helt. – Udsnitstegning.

Man har blot fjernet et par af de fire modstillede blade og har så kun to modstillede tilbage, – og de ligner faktisk til forveksling en sløjfe. – Hensigtsmæssigt genbrug er ingenlunde nogen ny tanke.

Disse større rektangulære fliser kan have været til kantninger. Måske har de opdelt gulvet i mindre felter for at opnå en mere spændende virkning, eller de kan have været brugt til at markere begravelser i gulvet med. Oprindeligt var fliserne med ret tyk blyglasur, der dog forlængst er slidt af. Kun i bunden af de fordybte mønstre er glasuren endnu bevaret.

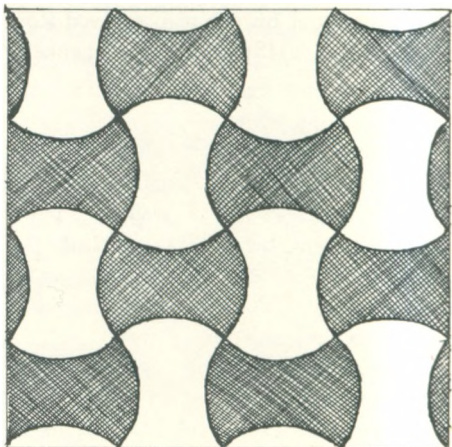
Fra 1200-årene var Sct. Laurentii kirke i Roskilde. I dag er kun dens senmiddelalderlige tårn tilbage over jorden, og det er bygget sammen med rådhuset. Resten af kirken er forlængst revet ned, men man kan dog se spændende rester af den, hvis man går ned under jorden, deriblandt koret og den østre del af skibet, hvori det berømte flisegulv, der nok har været et af vor middelalders fornemste, partielt er bevaret. Da der også her kan tales om mosaik, hører gulvets beskrivelse retteligt hjemme i dette afsnit, selvom det er

lagt med lertøjsfliser, som vi siden behandler som et selvstændigt emne.

Mosaiken var over hovedparten af kirkegulvet lagt som rudestillede fliser, men i koret foran alteret var der et cirkulært felt bestående af koncentriske ringe med trekantede, lidt aflange fliser, skiftevis hvide og sorte.

Efterhånden som man nærmede sig centrum, aftog flisestørrelsen. To noget større, men i princippet tilsvarende felter, lå i midten af henholdsvis vestre og østre halvdel af skibet. Tværs over koret lå ydermere med nogen afstand to rækker hvide og sorte trekantede fliser, og der må tillige have været en V-formig konstruktion af sådanne. I skibet har der utvivlsomt gået skrå friser af »hajtænder« fra hjørnerne og fra midten af murene og ind til rosetterne, så de har dannet to store kryds.

Fragmenter af disse mønstre er endnu tilbage, og fliserne er, som nævnt, af brændt ler. I dag er nogle af fliserne nærmest murstensrøde, medens andre takket været *blådæmpning* under branden er sorte. På de murstensrøde fliser har der ligget en begitning af

Tegning af flisemosaik fra Bistrup. Rekonstruktion på grundlag af nogle fundne bådækseformede brudstykker.

Fliemosaikgulv med rudeformede fliser ipresset rosetter og med glasur. Øm kloster.

pipebiler, så de efter branden har fremtrådt hvide. Der er senere ved begravelser i gulvet kommet uorden i mønstrene, så fliserne ikke er blevet genanbragt skiftevis sorte og hvide. Da gulvet imidlertid var nyt, må det have taget sig imponerende ud.

I tomterne af Bistrup teglværk ved Roskilde fjord (se s. 118) har man fundet enkelte

skår af dobbeltøkseformede mosaikbrikker. De er formede så elegant, at »æggens« buning passer ind i sidens buning, og sådan har man skiftevis kunnet lægge dem op, — en i længderetningen, en på tværs, igen en i længderetningen o.s.v. Med to farvenuancer har et sådant gulv været overmåde smukt, men intet er bevaret.

Kirkens gulve

Umiddelbart skulle man tro, at kirkerne var steder, hvor man kunne finde mange gamle gulve. Det kan man for så vidt også, men næsten altid kun brudstykkevis og iøvrigt oftest liggende under senere gulve, så man altså må pille disse op, for at nå ned til det oprindelige.

Ved siden af at være Guds hus, var kirken i umindelige tider begravelsesplads. I begyndelsen var det godtnok kun stifterne af en kirke samt konger og høje gejstlige, der kunne blive nedsat i kirkegulvet, men allerede i løbet af 1200-årene rykkede såvel adelige som gejstlige af lavere rang også inden for kirkemurene, når de var døde, og i renæssance og barok kendte det især for bykirkeres vedkommende overhovedet ingen grænser. Nu kunne borgerlige tillige også komme i betragtning. Dette stod på til 1805. De sidste 30-40 år dog med faldende interesse for at blive nedsat under kirkegulvet.

Da det blev forbudt at begrave lig i kirkerne, skyldtes det, at man var ved at blive klar over, at disse begravelser bød på alvorlig sundhedsfare og også fordi de til tider gjorde kirkerne nærmest ubrugelige på grund af den frygtelige stank, der udvikledes. Der er dog stadig enkelte kirker, der råder over særlige haller med såkaldte åbne begravelser, hvori kister kan hensættes, når særlige forholdsregler er truffet.

Medens begravelser i kirkerne var højeste mode fra omkring midten af 1600-årene og til lidt over midten af det efterfølgende århundrede, kunne en grav dårligt få lov til at ligge en rimelig tid, førend den åbnedes, og de ofte endnu temmelig fyldige rester af de

sidst nedsatte stuedes behændigt til side for at give plads til en ny afdød. Og værre og værre blev det, fordi jorden tilsidst var så mættet, at den ikke længere kunne absorbere de organiske rester under nedbrydning. Undertiden begravedes der direkte i kirkens grund. Til andre tider var der et muret gravkammer. Det kunne være med et hvælv for oven, så der også kom lidt jord over, når graven var lukket, men lige så almindeligt var den ligsten, der blev lagt i gulvet, den eneste adskillelse mellem kirkerummet og graven. Ikke sært, at der måtte strøs godt med blomster i kirkerne, når de skulle bruges, at mændene prøvede at døve lugtesansen med en

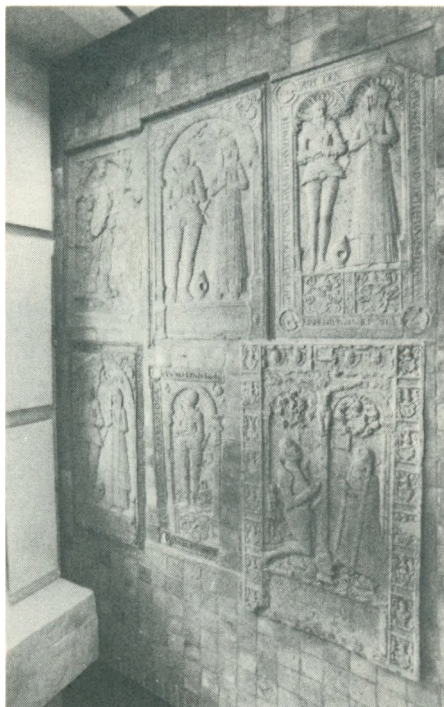
Emanuel de Witte har omkring 1680 malet dette billede af udgravningen af en grav i en kirke. Den store ligsten er vippet til side, og en hund graver interesseret i den opkastede jord. Amsterdam.

pris snustobak fra tabatieren, og at kvindernes uundværlige tilbehør ved kirkegangen var hovedvandsægget med de stærkt kradsende duftstoffer. Havde man så endda haft røgelseskarrere, men de var jo papistiske, og det gik ikke an at svinge med sådanne i en protestantisk kirke.

De makabre begravelsesskikke medførte, at kirkegulvene ustandselig blev forstyrrede, og kirken selv holdt ikke igen, for det gav gode penge. Graverne var sjældent kunstnerisk begavede folk, der gjorde sig umage for at lægge optagne gulvmaterialer på plads igen på den rette måde, og rent bortset herfra, blev der ej heller altid plads til disse, fordi der i stedet skulle lægges en stor og prangende ligsten, et gravtræ, nogle særlige fliser, eller hvad det nu kunne være.

Et udmærket eksempel på, hvordan et gulv i en kirke er blevet fyldt helt op med ligstene, har vi i Sct. Nicolai kirke i Køge, hvor ligstenene overalt ligger klods op af hinanden, så der næppe har kunnet skaffes plads til een eneste grav mere. Hér har man valgt at lade dem blive liggende, som de oprindeligt er lagt og med de snart udslidte teksters og udsmykninger vidnesbyrd om alt jordisks forgængelighed. I Kliplev kirke i Sønderjylland, har man et særligt, noget forhøjet gravgulv over krypten for de Ahlefelder fra Søgaard, og det er helt opfyldt af ligsten.

I katolsk tid havde man ikke haft stolestader i kirkerne, noget man også er ved at gå væk fra i nogle moderne kirker. De kom i protestantisk tid. Det var da skik og brug, at hver familie havde dens egne stolestader, — et til kvinderne på nordsiden af midtergangen og til mændene på sydsiden. Det var også familierne selv, der holdt disse stader vedlige, så derfor kunne de tage sig højst forskellige ud. Det gjaldt bl.a. gulvene i dem: I nogle stader havde man ølandsfliser, i andre teglsten. Måske var nogle fattige eller påholdende folk blev hængende ved stenpikning

Gravgulvet over de Ahlefelder til Søgaard i Kliplev kirke. Gulvet, som er noget hævet over resten af kirkens gulv, ligger over en stor gravkælder.

eller et ældgammelt gulv af mørtel, og folk, der frøs, havde kan hænde fået lagt brædder.

Det har været et virkelig festligt syn, og nogle steder ligger sådanne forskelligartede gulve endnu under stadernes senere, homogene trægulve.

Den udprægede trang til regulering og orden, til det at vende tilbage til den »rene stil« i forrige århundrede, skadede mange af vore kirker ubodeligt. En mængde prægtigt og kuriøst kirkeinventar gik tabt, fordi man uden smålige hensyn ryddede det ud som værende uvæsentligt. Man vidste bedre. Det gjorde dog også, at man handlede med en vis kraft og overbevisning. I dag drister man sig ikke til at arbejde i nogen stil. Hvad man ud-

Ligsten i gulvet i Sorø kirke. Her er gulvet dog i senere tid lagt noget om.

fører af forbedringer og reguleringer finder sted i en anonym anti-stil, og det er snart endnu værre, for det virker umenneskeligt.

Selvfølge blev gulvene også taget under behandling: De bedst bevarede ligsten blev stillet op af murene, hvor de kunne ses. De

Middelalderlig sko. Nationamuseets 2. afdeling. Den slags fodtøj sled ikke meget på ligstenene.

slidte og beskadigede forsvandt oftest, men tabstallene har nu altid været store blandt ligsten. — Så blev gulvene ellers lagt i stramme, upåklagelige helheder, og sådan ligger de de fleste steder den dag i dag.

Selvom vi således langt fra altid ser ligstenene ligge i gulvet, var det der, de fleste af dem oprindeligt lå. I middelalderen, hvor folk gik med let, tøffelagtigt fodtøj, der ikke sled meget på gulvet, var stenene med en ganske overfladisk dekor, og de lå i niveau med gulvfladen. Ganske vist findes der bevaret enkelte tumbaer — kistelignende monumenter for konger og nogle få adelige, der skyder op over gulvhøjden — eksempelvis Christoffer II og dronning Eufemias tumba i Sorø kirke, dronning Margrethe I's i Roskilde og den

Kong Christoffer II og dronning Eufemias tumba i Sorø kirke.

langt senere over Herluf Trolles og Birgitte Goyes jordiske rester i Herlufsholm – men de er undtagelser, der bekræfter regelen, og i 1576 forbød Fr. II adelen at lade sig sætte sådanne gravmæler. De måtte nøjes med en »ærlig ligsten«.

Kirkegulvets ligsten er gerne af kalksten fra Öland eller Gotland, og de ældste af dem er med personfremstillinger samt fra gotisk tid. I Roskilde domkirke finder vi stenen over biskop Peder Jensen Lodehat fra 1416. Han var dronning Margrethe I's kansler og opførte det endnu stående Gjorslev på Stevn. Fremstillingen af ham er djærv og sikkert ikke uden portrætlighed. Den synes hastigt indridset og har beholdt noget af en tegnings karakter. På hver side af hovedet er der et våbenskjold, det ene for slægten Lodehat, det andet for Roskilde stift.

Indskriften, som går kanten rundt, er med minuskler – små bogstaver. I hjørnerne er

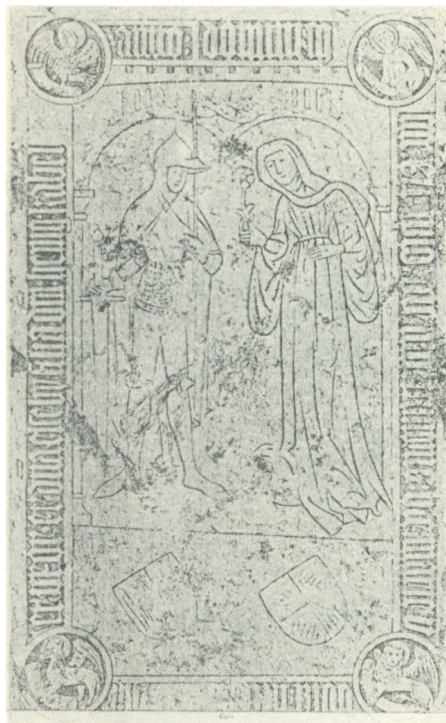
Roskildebispens Peder Jensen Lodehats gravsten i Roskilde domkirke, som Löffler tegnede den, da ligstenen nok var lidt mindre udvisket end den er i dag.

Gravflise fra 1300-årene over kong Oluf af Norge.

der evangelistsymboler. Over ham ses en æselrygbue med sidestillede trifolier, som fremtræder meget nedslidte, men som sagtens skal være trekløvere.

Fra 1440'erne er en anden tidlig ligsten med personer. Den er i Sct. Hans kirke i Odense og viser Gert Bryske, som døde i 1441 og hans hustru, Elsebe Kabel, som lod stenen lægge. Fremstillingen er meget fri, nærmest lidt skizzeagtig. Gert Bryske er iført rustning med opslået visir. I den ene hånd holder han sin store bidenhaver – tohåndssværd – i den anden et spyd. Fruen bøjer sig let mod ham og rækker ham en blomst, der meget vel kan være den nellike, man så ofte

Gammel tegning af Gert Bryske's og Else Kables ligsten i Sct. Hans kirke i Odense. I dag er stenen så slidt, at den ikke kan fotograferes.

ser i personfremstillinger fra middelalder og renæssance. At blomsten har en symbolsk betydning er hævet over tvivl, men da stenen er så slidt, at man ikke med sikkerhed kan afgøre blomstens art, skal der ikke her forsøges på nogen udlægning.

Der har været fremsat tanker om, at disse tidlige gravstens enkelthed skal forklares med, at de oprindelig stod malede, så farverne supplerede de noget vage former, hvilket synes meget sandsynligt. Allenfals var det ikke ualmindeligt at male ligsten, hvad f.eks. kansleren Johan Friis' noget makabre ligsten og Hendrick Friis' og Margrehte Bild's renæssancegravsten, begge i Hesselager kirke, viser.

I Sct. Knuds kirke i Odense er jomfru Margretha Skovgaard's overmåde velbevarede ligsten at se. I dag stråler den i stærke farver, men på et tidspunkt skal den have været overmalet med sort. Forklaringen herpå var ifølge overleveringen, at Chr. IV, der altid var i pengetrang, på et tidspunkt havde bedt jomfruen, der ejede Sanderumgaard og var kendt for at være meget velhavende, om et lån. Det afslog hun at yde ham, og da hun var død, og den maledte ligsten lagt over hende, befalede kongen, at den på grund af hendes gerrighed skulle overstryges med sort.

De undertiden helt tæppeagtige sengotiske ligsten er oftere med heraldiske fremstillinger end med mennesker, hvilket er et ikke uinteressant fænomen. Det viser nemlig, at hovedvægten blev lagt på slægten, som repræsenteres af våbenet, og ikke – som det siden blev tilfældet – på manden, til hvem vå-

Våbensten i Vestervig kirke over Peder Friis og Kirstine Banner.

bernerne da kun fungerer som en slags garniture, hvad vi siden skal vende tilbage til.

En ren våbensten finder man i Vestervig klosterkirke. Den bærer våben for Peder Friis og Kirstine Banner, som begge døde i 1483. Omkring stenen løber et *minuskel*-bånd, og i hjørnerne er der evangelistsymboler. Foruden selve våbenskjoldene udfyldes storfeltet i midten af et meget udartende hjelmklæde, der bølgler i vejret som en tangskov. Det er ganske morsomt at se, at man åbenbart ikke nordenfjords havde lært den heraldiske høflighed, for gemalens våben viser ikke courtoisie over for fruens. Både hans skjold og hjelm vender ryggen til hendes.

Så var man mere med på noderne på Fyn,

Ligsten i Sct. Bendts kirke i Ringsted over Niels og Mourids Gyldenstjerne.

hvor en lidt skævt opbygget ligsten i Sct. Hans kirke i Odense er sat over Claus Rønnow, der døde 1486 samt fru Kirstine Gyldenstjerne. Her gør våbenerne front mod hinanden i courtoisie. Udsmykningen er langt rigere end på førortalte sten, med både cirkler og firpas om hjørnernes evangelistsymboler og med rankefrise på hver side af det omkringløbende indskriftbånd med minuskler.

I Ringsted Sct. Bendt finder vi ligstenen over Niels og Mourits Gyldenstjerne. Den er fra 1490'erne og viser kun en enkelt riddersmand, som så vel må være summen af de to. I den ene hånd holder han et sværd, i den anden bærer han skjoldet med den gyldne stjerne, nærmest som var det en taske med lang rem. Hjelmen står ved siden af. I denne sten er udsmykningen ganske vist i ganske lavt relief, men den hæver sig dog mere over

Ligsten i Hornslet kirke over Otte Nielsen Rosenkrantz og Else Krognos.

Ligsten i Bogense kirke over rådmand Erik Nielsen og hans hustru. De to adelige våbener er tilføjede omkring 1560. Stenen er ellers fra ca. 1500.

baggrunden end på tidligere sten, og selvom figuren er ret primitivt udført, er den dog langt mere gennearbejdet end på de øvrige omtalte sten.

Ganske elegant er også stenen fra 1470 i Hornslet kirke over Otto Nielsen Rosenkrantz og Else Krognos samt deres datter. Karakteristisk for disse tidlige personligsten er, at figurerne ikke optræder med fromt sammenlagte hænder, som det siden bliver almindeligt, i hvert fald for de kvindelige figurers vedkommende. På Rosenkrantz-ste-

nen, der iøvrigt er hugget af Johannes Prigel, har man nærmest det indtryk, at personer er midt i en hyggelig konversation.

Fra 1500 er en sten i Bogense kirke over rådmand Erik Nielsen og hans hustru. Han tilhørte den såkaldte Bogense-adel, og omkring 1560 suppleredes de senmiddelalderlige billedhuggerarbejder med to adelsvåbener. Fra katolicismens sidste dage er ligstenen over Predbjørn Podebusk og hans to hustruer i Sct. Hans kirke i Odense, og medens der ikke på nogle af de øvrige nævnte ligsten har været vist kranier og anden makaber symbolik, rykker den slags nu ind i billedet. På Podebusk-stenen er der ikke færre end tre kranier, – et for hver af de viste personer.

Første gang kranier vises på en dansk ligsten er på den over Predbjørn Podebusk og hans to hustruer i Sct. Hans kirke i Odense. Der er et under hver person.

Periodens flotteste ligsten, som findes i Sct. Knuds kirke i Odense, skyldes Claus Berg. Den er sat over kong Hans, der døde i 1513, dronning Kirstine og prins Frans, der døde som dreng. Og selvom vi endnu befinder os i sengotikken, er det som om denne sten lægger op til, hvad vi siden skal møde i renæssancen.

Figureerne fremtræder i højt relief, og såvel kongen som dronningen bærer krone og scepter. Ved siden heraf er stenen en opvisning af heraldik i en kvalitet, som vi ellers sjældent møder på vore breddegrader. Menneskefigurerne er vel knapt så vellykkede, som Bergs arbejder plejer at være, men det skyldes sagtens, at han primært var maler og billedsnider, ikke billedhugger. Alligevel har

Claus Bergs imponerende ligsten over kong Hans, dronning Kirstine og prins Frans i Sct. Knuds kirke i Odense.

han bestemt haft lejlighed til at »snuse« til billedhuggeriets finesser, medens han stod i lære hos den uforlignelige tyske mester, Veit Stoss.

Betragtet som en helhed virker figurerne ganske vist godt nok med de for Berg så karakteristiske flotte foldekast i dragterne, men betragter man dem lidt nøjere, bemærker man, at anatomen — ikke mindst hos prins Frans — lader noget tilbage at ønske. Hvis man fjernede den læggede kofte, ville hans ben se højst besynderlige ud. Stenen har imidlertid noget nyt, der er meget spændende, nemlig perspektivisk virkning og er således ved at drage ligstenene ud af den hidtidige fladekunst.

Endnu bedre er dette lykkedes samme kunstner på den nu meget slidte ligsten over Jytte Gyldenstjerne i Sct. Hans kirke i Odense. Hun døde 1521, så stenen må være fra tiden déromkring. Den enlige kvinde står i en høj, smal niche flankeret af to søjler bærende en bladranket bue, og bag hende åbner en pillesal med hvælvinger sig. Som alle Bergs figurer er hun iført vældige, folderige gevandter, der næsten får hendes spinkle kvindeskikkelse til at forsvinde. Hun holder hænderne foldede og hovedet lidt på skak, hvilket med et ganske enkelt middel giver hele figuren en stærkt bevæget fremtoning.

Hun står på en tovstav hvilket mange har fundet noget malplaceret i konstruktionen. Men den har sandelig sin berettigelse, for på den hænger damens to våbener, — den længst hensovede gemal, Peder Bille's, og hendes eget fædrede våben, Gyldenstjerne.

Da hun er enlig kvinde, ville hjelme virke absurde, eftersom kvinder dengang ikke gav sig af med krigerhåndværket. Sådanne tåbeligheder overlod de til mændene. Flankesøjlerne er smalle, gotiske og med forskellig udsmykning på skafterne, der brydes af profilled på deres midte. Et skriftbånd med majuskler — store bogstaver — brydes i hjør-

Claus Bergs smukkeste ligsten er urvivilsomt den over Jytte Gyldenstjerne i Sct. Hans kirke i Odense. Desværre har den ligget så længe i gulvet, at den er meget slidt.

nerne af særdeles velhuggede evangelistsymboler i krans af flettede, stubbede grene, der vel skal lede tanken hen på Kristi tornekrone. På langsiderne gror grenene op og forvandler sig til en slags *pilastre* med bladværk, der sagtens bør tydes som renaissance i anmarch. Under skjoldene ligger et kranium blandt knogler. — Den sene katolicismes dramatisering af døden, som givetvis skulle tjene til at cementere kirkens hensygnende status. Skade, at denne sten har ligget så længe i gulvet og er blevet så slidt. Den har været et af vore skønneste senmiddelalderlige stenhuggerarbejder.

Der er slagsmål på Claus Bergs ligsten over Ribebispen Ivar Munk i Ribe domkirke. To skjoldholdere er kommet i totterne på hinanden. Over dem ligger bispen, som hviler sine fødder på protestantismens løve.

Så har ribebispen Ivar Munk, som døde 1539, klaret sig væsentligt bedre, eller rettere: Claus Bergs sten over ham har. Bred og mægtig i sit gejstlige skrud fremstår Ivar Munk med en murrende løve under sine fødder. Den symboliserer det onde, som givetvis både han og Claus Berg, der begge var fromme katolikker, meget gerne så undertrykt, — protestantismen. Det lykkedes nu ikke, men løven er da pænt blevet liggende, selvom den ser noget ærgerlig ud.

Evangelistsymbolerne i hjørnerne dukker frem af pudeagtige formationer, og som no-

get ganske egenartet inden for vore gravmin-
der, er de to vingede skjoldholdere, der støt-
ter de to våbener med slægterne Munk's og
Juel's skjolde, gerådet i en ilter diskussion,
hvorunder den ene river den anden i håret,
medens den anden til gengæld svinger sin
kølle til slag. Det kaster et vist komisk præg
over den ellers så højtidelige sten.

Nævnes kan også, at Berg's værksted eller
måske han selv stod bag en meget elegant
heraldisk gravsten fra 1529 i Gunderslev
kirke over Anders Galt og Pernille Goye.

I løbet af renæssancen ændrede moden
sig, og folk gik nu med fodtøj med hårde så-
ler. Det sled på ligstenene, så de hurtigt fik
jævnet motivernes fremspring og slidt skrif-
ten ud, hvilket naturligvis ansås for uønsket.
Derfor begyndte man at gøre relieffet højere,
og ind i renæssancen blev det så højt, at det
var meget klogt at balancere uden om ligste-
nene på sin færden i kirkerne, hvis man
havde sit bentøj kært. Det kunne iøvrigt være
nok så vanskeligt at undgå dem, da de efter-
hånden lå særdeles tæt, og eftersom der ikke
til daglig var oplyst i kirkerne, trådte mange
forkert ikke mindst i den mørke årstid.

Der er grund til at betvivle, at kong Hans'
ligsten i Odense nogensinde har ligget i et
gulv. Den fandtes oprindeligt i Gråbrødre
kirke, men da denne blev revet ned, flyttedes
stenen til Sct. Knud. En del andre store grav-
sten har nok ej heller været tænkt som gulv-
sten, men har nærmest været tiltænkt en
funktion som epitafium stillet op ad kirkens
mur eller indmuret i den.

Det er således ret utænkeligt, at den mar-
kante ligsten, som Thomas Sture, der var
amtmand over Sønderborg og Nordborg
amt, lod anbringe i Notmark kirke på Als,
var beregnet på at blive lagt i gulvet. Det var
Jacob van den Borch, der udhuggede denne
sten, og den viser amtmanden samt hans hus-
tru, Barthe Ahlefeldt. Det er en sær ligsten
med underligt manierede figurer. Fru Barthe

indtager en ligesom undvigende attitude i
forhold til gemalen, og det tror da pokker,
hvis sagnet ellers taler sandt, når det fortæl-
ler, at hr. Thomas havde samkvem med hav-
fruer på den alsiske strand. Thomas Stures
anatomi er nok den, kunstneren har skilt sig
bedst fra, selvom hovedets forbindelse med
kroppen virker lidt aparte. For fruens ved-
kommende kniber det mere. Hvis man ret-
tede hendes arme ud, ville hænderne nå godt
og vel til knæene, hvilket er i overkanten selv
for en fysisk vel udrustet kvinde. Til gengæld
er skuldrene ansat for lavt, — især den højre.
Mellem den harniskklædte kæmpe og fru-
en er der et krucifix, som demonstrativt vender
ryggen til Barthe. Bag dem er der to tønde-
hvælv med *kassetter* bårne af *kannelerede*
pilastre. Foran monumentets sidepilastre står
to kvindelige dydefigurer, nemlig »Styrken«,

Biskop Absalons ligsten i Sorø kirke. Den er hugget af Morten Bussert i 1536, og bispen døde i 1201.

der står med en søjle, og »Tålmodigheden«, der her er en dame i stærkt opslidsede gevandter, indtagende en udpræget forførerisk attitude.

I en bue for oven ses Kristus som verdensdommer siddende på regnbuen omgivet af salige, og kan hælde, det er Thomas Sture og Barthe Ahlefeldt, der netop er ved at blive stillet for hans åsyn til døms. På *buesviklerne* bærer en engel et kors, en anden en sjæl, og ellers opfyldes feltet af skyformationer, der – som så ofte i renæssance og bruskbarok ser ud, som var de just trykket ud af en tube.

Men bortset fra sådanne enkeltstående glansnumre, lå ligstenene i gulvene, og mange af dem er ganske fortræffelige, som f.eks. den sten, Morten Bussert i 1536 huggede med bisp Absalons helportræt til Sorø kirke. Absalon døde i 1201, så om nogen portrætlighed kan der vel næppe være tale.

Bussert-ligsten over Mourids Olufsen Krognos, Anne Gyldenstjerne og Elline Goye. Sct. Bendts kirke i Ringsted.

På den anden side virker ligstenens fremstilling, der på een gang er meget magtfuld og uidealiseret, besynderligt autentisk. Ganske vist var man ikke forvænt med realistiske portrætter i 1200-tallet, men Absalon var så bestemt en mand i særklasse, og stenen kan være hugget efter f.eks. et nu ukendt kalkmaleri, der har vist bispens træk. Denne sten har altid ligget i gulvet over stedet, hvor bispen blev stedt til hvile.

En anden meget fortræffelig Bussert-sten er i Sct. Bendts kirke i Ringsted. Den er fra tiden omkring 1550, hvor dens centralfigur, Mourids Olufsen Krognos døde, og den er

Morten Busserts ligsten over den sidste katolske biskop, Stryge Krumpen, skal have opvist en overmåde god lighed med bispen, hvis mumie opbevaredes i kirken indtil 1931.

ganske særpræget ved at vise Mourids Olufsen stående mellem sin mor, Anne Gyldenstjerne, og sin hustru, Elline Goye. Han er iført harnisk og renæssancebaret, og en drabelig karl må han have været, for han er et hoved højere end damerne. Et langt tveskæg pryder hans ansigt, og han lægger kærligt hånden på fru Ellines skulder. Storfeltet kantes af anevåbener, der her holdes af *putti* og er hjelmløse. I en frise for oven ses fire hjelmede våbener for slægterne Gyldenstjerne, Krognos, Goye og Bydelsbak.

Det er også Morten Bussert, vi kan takke for den karakterfulde ligsten i Mariager klosterkirke over bisp Stygge Krumpen, som døde i 1551. Han er, selvom stenen blev til efter reformationen, iført sit katolske bispekrud, men han var også en halstarrig rad,

Kansleren Antonius Bryske til Langesø ligger begravet i Vigerslev kirke, hvor også hans ligsten er at finde. Den er hugget af en af Morten Busserts elever.

der aldrig vendte den gamle tro ryggen. Han læser i en bog og støtter sig til sin bispestav, og ansigtet siges at have haft udpræget lighed med hans mumie, som henlå i kirken indtil 1931. Under bispens figur vises våbenerne for slægterne Krumpen og Rosenkrantz.

Af Busserts skole er den flotte ligsten over kansleren Antonius Bryske til Langesø i Vigerslev kirke på Nordfyn. Den er fra 1566 og viser kansleren i al renæssancens magt og væld i en kort, folderig, umådelig bred kappe. I hjørnerne er der cirkulære medallioner med våbenskjolde, hvoriblandt kanslerens fædre med den omslyngende drage som våbendyr. Den hidrører såmænd fra den ungarske drageorden, men i folketroen blev den til lindormen, der lå under kanslerens herreborg og ville omstyrte den ved et slag

En ualmindelig fornem ligsten findes i Aalsø kirke på Djursland. Den er af Gert van Groningen og sat over Niels Krabbe og Anne Urup.

Gert van Groningens ligsten over Elisabeth Bryske i Sønder sø kirke er et mere stift arbejde end Aalsø-stenen, men der er virkelig gjort noget ud af kjolen.

med sin hale. — Og væk er borgen godt nok.

Blandt de øvrige stennemestre må nævnes Gert van Groningen, der sidst i 1560'erne og op i 80'erne var særdeles aktiv. Blandt hans fineste arbejder kan nævnes Niels Krabbes og Anne Urups ligsten i Aalsø kirke på Djursland, hvor der er tale om en både realistisk og fin skildring af de to. Niels Krabbe, der har pandehår og fint klippet skæg, og iøvrigt fremtræder med harnisk og *fusthammer*, døde i 1564, Anne Urup i 1568. En leg med svungne profiler for oven er meget karakteristisk for denne mester. De danner ligesom en renaissancegavl over de to personer, og i »gavlen« er udhugget fire anevåbener og et krucifix. Der er stor bevægelighed i disse to figurer, hvorimod en ligsten i

Sønder sø kirke på Fyn over Elisabeth Bryske er væsentlig mere stiv. Hænderne ligger værdigt og fromt hen over underarmene på en måde, som naturlige hænder umuligt ville kunne ligge. Store guldkæder omslynger hendes hals og bryst, og kjolen er med rigt mønster. For oven ses signaturen, den svungne gavl eller æselyngbuen. Såvel i storfeltet som på pilastrene er der anevåbener.

Nævnes bør vel også Jørgen Skram og Hilleborg Daa's gravsten i Tjele kirke. Han døde i 1592, hun tre år efter, men ingen ke-rede sig om at sætte dette årstal på stenen. Ifølge traditionen udtalte Jørgen Skram engang, at han gerne gav afkald på himmeriges glæder, hvis han kunne genopstå som tyr på Tjele, men slige tanker har han ganske opgivet her: Han står fromt med foldede hænder ved siden af sin frue, og to svøbelsbørn,

Af Groningen-skolen er ligstenen over Jørgen Skram og Hilleborg Daa i Tjele kirke.

der åbenbart er døde som spæde, ligger mellem deres fødder. Et par hermer bærer med den ene hånd henholdsvis skovl og spade, og de har nok at gøre, for med den anden holder de en frise med fire anevåbener og et krucifix oppe. Denne ligsten har utvivlsomt oprindeligt ligget i gulvet, for der findes tillige i kirken et lille epitafium over ægteparret, hvor han er i civil, medens han på stenen bærer rustning. Maleriet tjente iøvrigt engang i mangel af bedre havelse som altertavle i kirken.

Det almindelige var, at de på ligstenen afbildede personer vist, som de så ud eller formodedes at have set ud i levende live og fortrinsvis manifesterende de sig i magtfuld fremtræden. Men da Axel Brahe til Elvedgaard i 1591 i god tid før sin død i 1616 lod en nu ukendt Odense-mester hugge en ligsten over sig selv og sine to hustruer, Mette Goye, der var død i 1584, og Kirsten Hardenberg, der først døde i 1639, og lod stenen opsætte i Veflinge kirke, var han gået en anden vej: Her udfolder døden sig i al dens gru og åbenbarer de tre som skeletter i hver deres liglagen og med et barneskelet ved fødderne. Denne sten præsenteredes Brahe for i over 25 år, når han kom i sin kirke, og den var en udmærket kur imod for meget adels-hovmod og selvfølelse. Set på den baggrund kan det synes helt forunderligt, at kunstneren har måttet presse ikke færre end 24 anevåbener ind på stenens ramme.

I Radsted kirke på Lolland findes en ganske velhugget sten over Otto Goye, som døde i 1569. Han står i en portal med buet afslutning opadtil, er iført rustning og med sværd i hånd. Han flankeres af to frodige *kvindehermer* med *dukatornament* på den nederste pilasterdel og *volutrullede* arme. Sådan ordnede man sig ikke med Caspar Markdanners ligsten i Rønninge kirke på Fyn, hvor han er at skue sammen med sin frue, Sofie Oldeland. Her blev hermerne nemlig til huldsaligt grinende skeletter, der nok skjuler under-

Otto Goyes ligsten i Radsted kirke på Lolland.

knoglerne bag en pilaster, men fødderne stikker ud for neden. Den lidt bistre, harniskklædte herre, som var en uægte søn af Fr. II, bærer i den ene hånd en ribbekølle – en såkaldt hjelmkrosser. Med den anden synes han ifærd med at trække sit væрге. Den trivelige Sofie Oldeland ser helt betænkeligt ud og synes at sige: – »Hids dig nu lidt ned, lille far!«

Dette var middelalderen og renæssancen, men efterhånden som man kom over i barokken blev det stadig mere almindeligt at borgerskabet, hvad enten det nu drejede sig om købmænd, rådmænd, borgmestre, læger eller præster lod lægge sig en flot ligsten i gulvet. I begyndelsen kunne det nok være med figurer, men efterhånden gik det stadig mere over til at blive verbale lovprisninger, og lig-

Ligstenen over Caspar Markdanner og Sofie Oldeland i Rønninge kirke har skeletter som hermer.

stenen suppleredes stadig hyppigere af et epitafium i væggen. — En mindetavle hugget i sten eller skåret og malet i træ, og det kommer ikke gulvene så meget ved.

Nok er det: Der var rift om gravstederne inde i kirken, og ikke mindre om ligsten, for det var grumme dyrt, hvis man skulle have en helt ny. Derfor vendtes en del ældre ligsten, når de, der havde ladet dem lægge, var borte,

og så fik de udsmykning på den anden side med.

Endnu lettere var det også at spare en nyhugning og tage til takke med den gamle i lidt ajourført udgave. En gravsten fra Sct. Olufs kirkegård i Aarhus viser købmand Johannes Schnell og hans to hustruer. Det er en sten fra 1625, og Schnell overtog den i 1798. Hvem den oprindelig havde ligget over, er ikke godt at vide, men manden havde allene båret pibegrave. Af den borthuggedes det meste, men dens to øverste rundinger bibeholdtes og forvandlede — hokus pokus — til et par viltre krøller på Schnell's hoved. Se det var en rigtig handelsmand.

I Aarhus domkirke finder man stenen over handelsmand Mickel Jensen Tunboe og hans tvende fruer. Også den er omhugget i 1723 af en ligsten fra ca. 1650. Genbrug og økonomisk sans har altid været sande dyder.

Begravelsesskikkene medførte, at det i dag ikke længere er ret mange gamle kirkegulve, der ligger på plads, og de steder, hvor man slap fri for mange begravelser, er der i senere tid gerne indlagt centralvarme eller foretaget andre reguleringer, der har forstyrret det oprindelige gulv. Men i nogle af vore herregårdskapeller ligger gulvene endnu, som de blev lagt, således i kapellet på Holckenhavn, Borreby, Lethrabort og Brengved. Det drejer sig sådanne steder gerne om ølandsfliser. Også i slotskapellet på Sønderborg slot er en stor del af det oprindelige southvide marmor flisegulv bevaret.

Murstensgulve

De første murstensgulve i Danmark kommer antagelig til ret snart efter, at teglstenene dukker op hér omkring midten af 1100-årene, hvor de anvendes til byggerier på Søborg i Nordsjælland, til arbejder på Dannevirke og til opførelsen af Sct. Bendts kirke i Ringsted. Mange af de ældre gulve af mørtel og lerstamping var på det tidspunkt nedslidte og trængte til at blive lagt om, og i de store munkesten fik man en kærkommen og stabil afløser.

Man kunne lægge stenene i mørtel, og så

lå de naturligvis ganske godt fast, men det var også udmærket at lægge dem på *knas* i sand eller grus og uden mørtel, for så knækkede de ikke, hvis gulvet satte sig. Det var så ejheller det store problem at lirke dem op, hvis gulvet skulle åbnes for en begravelse. Anbragt på et ordentligt afretningslag, lå de sikkert og godt uden mørtel.

Munkestenene er meget store, — mellem 27 og 13 cm lange, 12-14 cm brede og 17-19 cm tykke. De var ikke alle lige godt brændt, for det kunne knibe med at få temperatu-

Et almindeligt gammelt murstensgulv, som man finder dem så mange steder og med stenene lidt på kryds og tværs.

rerne højt nok op i de primitive ovne, man betjente sig af. Sådanne »bagte« sten havde tendens til at smuldre, og de blev hurtigt slidt. Havde man imidlertid fået lagt et gulv af ordentligt brændte sten, var det næsten uopslideligt.

Der sparedes selvsagt mest på stenene, hvis de lagdes på fladsiden, satte man dem i stedet med smalsiden opad, gav det et tykkere gulv med betydelig større slidstyrke.

I al deres enkelthed hører disse teglstensgulve til de kønneste, vi har, ikke mindst fordi der ofte er lidt farveforskel på stenene, som måske tilmed kan være flammede i godset. Det giver ganske hyggelige farvespring og en vis livlighed.

Det var fortrinsvis i stueetagen, man lagde teglgulve, for så mange store teglsten vejer til, – ikke mindst hvor man havde valgt at højkantstille dem, for så gik der en mængde til.

Det var mest i kirkerne, på borg og slot samt hos de meget rige borgere, man i første omgang fik teglstensgulve, for teglsten var ret kostbare, og de første steder, hvor man har truffet sådanne gulve hos bønderne, var i det sydvestlige Jylland og i de slesvigske marskegne, hvor det kunne knibe med at skaffe andre materialer.

Hvorfor man valgte at bygge med de store munkesten, kan være lidt vanskeligt at afgøre. De første teglsten, som brændtes på dansk område, lå nemlig den moderne normalsten på 23×11×5,5 cm nær. Det var stenene, der brugtes til noget af bispeborgen Søborg. Omkring 1600 vendte den mindre type dog tilbage og fortrængte snart munkestenene helt. Man kalder formatet »slotssten«.

De tyndeste sten var de såkaldte »flensborgersten«, der i 1700-årene og fremefter blev brændt på teglværkerne langs Flensborg fjord. De kunne gå helt ned til 3 cm i tykkelsen, men det normale var dog en tykkelse på 4 cm. Der findes røde flensborger-

Selvom teglsten er et ret hårdt materiale, bliver de dog efterhånden slidt, som her i den fynske vandmølle på Frilandsmuseet i Sorgenfri, hvor korridorens gulv er blevet noget hullt.

sten, som dog er ret sjældne. Gule og flammede sten optræder hyppigere.

Efterhånden kneb det svært med at skaffe brændsel til teglstensbrænding i Danmark, og i renessancen var vore skove så slemt forhuggede, at produktionen sattes ned på et minimum. Med tørv var det nemlig ikke let at få temperaturen i ovnene tilstrækkeligt højt op. Der importeredes i stedet teglsten fra både Lübeck og Holland, og hollænderne tegner sig for en mindre teglsten, som man undertiden løber på i gammelt dansk byggeri, og som kaldes »hollandsk moppe«.

I marskegnene og i Slesvig havde bønderne i 1600-årene lært sig at brænde tegl af

Køkkengulv på Frilandsmuseet i Sorgenfri, hvor man bryder mellem almindelige teglsten lagt i opus spicatum bagest og i forgrunden teglstensfliser. Sådanne var meget brugt ikke mindst i det slesvigske område, hvor man også havde dem grøngluserede eller helt sortagtige.

klæg. — overfladeler, som skrælledes af marskengene, og i 1700-tallet nåede kunsten også op til Vestjylland. På grund af manglende naturlige byggematerialer var man simpelthen nødt til at kunne fremstille ordentlige bygningssten. De blev brændt med tøv, og det gik udmærket, hvis man var meget påpasselig under brændingen. Disse meget rustikke og forskelligt farvede sten, var velegnede også til at lægge som gulv. De var mere modstandsdygtige end de fleste almindelige teglsten og dertil kunne at se på. Man brugte dem ikke alene inden døre, men kunne, hvor det var påkrævet, brolægge såvel gårdspladser som fortove og vejstrækninger med klægsten.

Belægningen af veje og gader med teglsten var nok oprindeligt en hollandsk skik. I deres byer var det en almindelig foreteelse, fordi tegl er lette at renholde, og de hollandske husmødre er overordentligt propre. Mange steder i Holland var — og tildels er — det skik og brug, at såvel fortov som gårdsplads vaskes en gang om dagen.

I Vestslesvig slog mange indkaldte hollændere sig ned. De skulle tage del i digebygningen, som de var eksperter i, og man mener, at det måske kan være deres indstilling til renlighed, der bredte sig blandt den fastboende befolkning i landsdelen, for også hér skurede konerne gerne gulvene en gang om dagen. Hvad mere var: Staldene blev også skurede, så dyrene fik det net og fint, hvilket dog også nødvendiggjordes af, at man ikke kunne skaffe så megen strøelse.

Det havde vel været økonomisk uoverkommeligt med et sådant forbrug af teglsten i

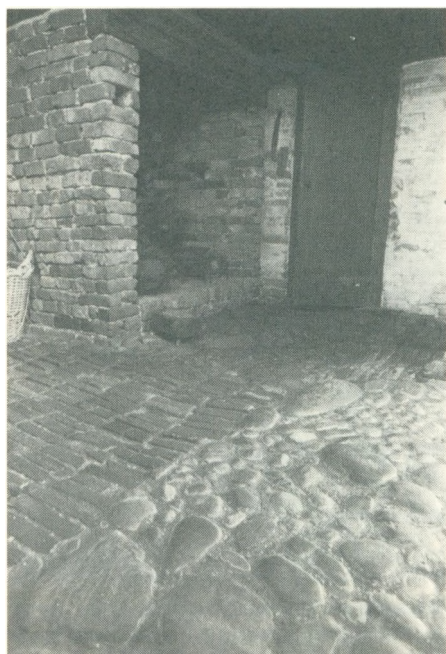

Antagelig var det indkaldte hollændere, der inspirerede til den store renlighed i Vestslesvig. Her er et maleri af Pieter de Hooch fra 1658. Det viser en hollandsk baggård belagt med teglsten og med vaskespand og vaskekost. Rengøring fandt sted hver eneste dag.

alle andre dele af landet, men i Vestslesvig og på øerne ud derfor var det ikke noget syndeligt problem, for ud over, hvad man selv kunne brænde, kom der ofte tilførsler fra Holland, hvorfra landsdelens mange skipper tog teglsten med tilbage som ballast. Derfor kunne man naturligvis godt spare lidt på goderne: I stuerne var det således almindeligt, at stenene lagdes på fladen, så der ikke gik alt for mange til, men i stalden stilledes de helst på kant, så de ikke knækkede, når de store heste og køer gik på dem.

Man havde murstensgulve i forstue, *framers*, køkken, spisekammer og andre steder, hvor der smudsedes meget. I stuerne derimod foretrak man i disse rige egne trægulve, som var både lunere og behageligere.

Selvom der var tale om et stengulv, skulle det holdes lige så pænt som et lerstampet

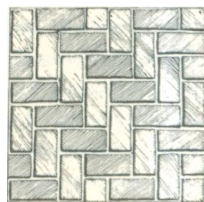
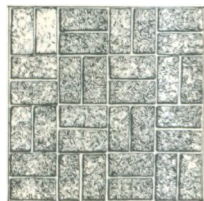
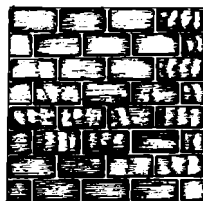

Teglsten og brosten kan være en ganske god kombination som gør gulvet lidt lettere at gå på. Rømsgården, Frilandsmuseet i Sorgenfri.

gulv og helst pænere. Derfor strøedes og fejedes der sand to gange daglig også her. Det var dog meget godt, hvis stenene var »forseglede«, så de ikke optog for meget smuds, og derfor fik et nylagt gulv også gerne en afvaskning eller flere med mælk, som fik lov til at trække godt ned i stenene. Behandlingen gentoges med mellemrum, indtil stenene ikke sugede mere. Så kunne man til gengæld også spille snart hvad som helst på dem, uden at det sås.

Der var flere mønster-muligheder, når man ville lægge et teglstengulv: Man kunne lægge stenene på fladen i et almindeligt flisemønster, hvor fugerne hele gulvet igennem går i forlængelse af hinanden. Det samme kunne naturligvis gøres med stenene stillet på kant. Så blev virkningen blot en helt anden.

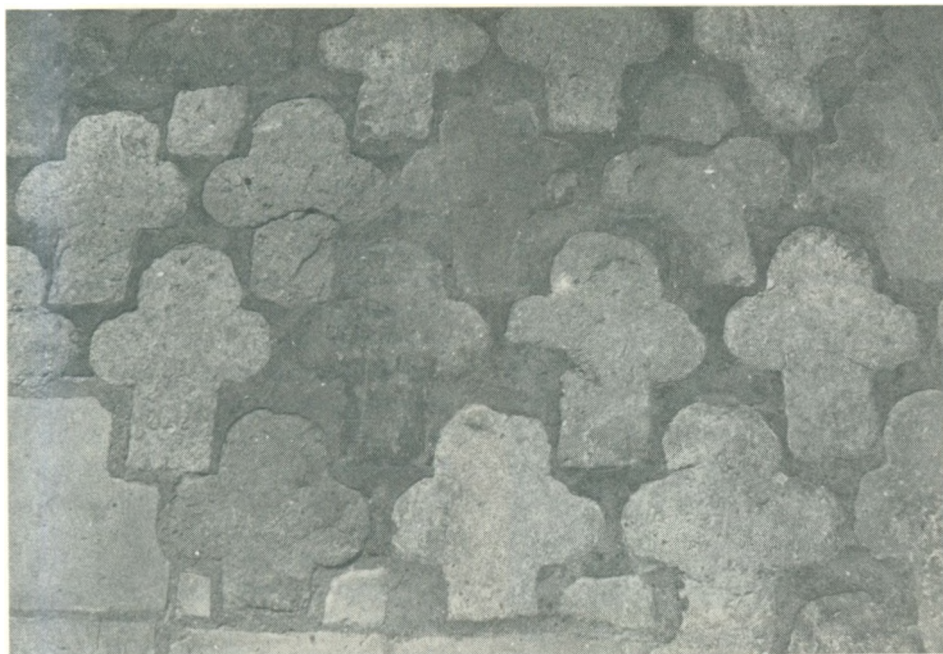
Almindeligt var også det såkaldte halvstensforbandt, hvor stenene lægges i rækker ved siden af hinanden, således af fugerne i den ene række rammer ind på midten af stenene i rækken ved siden af. Det giver lidt

Forskellige slags gulv-forbandter. Øverst til venstre halvstensforbandt, derunder kvartstensforbandt. Til højre øverst blokforbandt eller kvadratforbandt og nederst opus spicatum.

Teglstensfliser af uregelmæssige former. Øm kloster. 1200-årene.

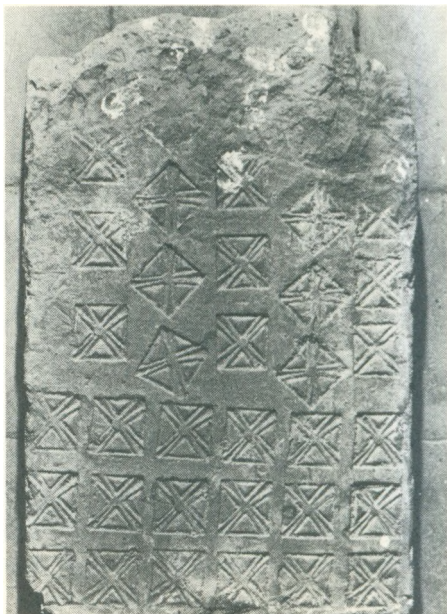
Rest af middelalderligt gulv i Sct. Nicolai kirke i Aabenraa, hvor der er brugt ribbesten.

mere afveksling. I kvartstensforbandtet rammer fugerne fra den ene række sten ind på det sted, der er halvdelen af halvdelen på stenene i naborækken.

Vanskeligere at lægge var sildebens-, eller fletmønsteret også kaldet opus spicatum. Her er stenene lagt i zig-zag, først en i længderetningen, så en på tværs og således, at dens endeflade flugter med den første stens langside. For enden af den tværlagte sten følger en ny i længderetningen o.s.v. indtil rækken er udfyldt. I næste række begyndes der med en tværgående sten, som sættes ind til den første sten vi omtalte. På den sættes så en længdeorienteret sten, og så fortsætter man ellers på samme måde, til gulvet er fyldt ud. Sildebensgulvet tager sig meget fornemt ud, ikke mindst når det er lagt med kantstillede sten.

At lægge stenene i firkanter har også været en del brugt: Med fladelagte sten bruges først to sidestillede i længderetningen, så to tværstillede, og det fortsættes der med, indtil gulvet er fyldt op. Det er ingen særlig kompliceret fremgangsmåde, men der skal altid arbejdes med stor nøjagtighed efter en udspændt snor, så stenene kommer til at ligge lige. Ved brug af kantstillede sten er der gået det dobbelte antal til ved hver firkant.

Det var nu ikke alene almindelige rektangulære teglsten, der brugtes til gulve. I kirkerne kunne der nok af og til blive overskud af ribbesten, når der byggedes hvælvrubber, og disse formsten egnede sig i nogle tilfælde udmærket til at blive lagt i gulve. I Sct. Nicolai kirke i Aabenraa fandt man for en del år siden i den søndre korsarm et gammelt gulv

Teglsten med itrykte mønstre, kan evt. have fungeret som gulvsten. Saxos celle, Sorø kirke.

bestående af dels formsten til ribber dels af piksten. Man restaurerede et hjørne af det, som ligger der endnu.

Ribbestenene er med to farver, — rød og gul. Af form er de som et latinsk kors. Den korte arm af korsstolpen er dog buet i enden. De tværgående arme passer smukt ind i korskens vinkler, og derfor har det været muligt at samle stenene til en gulv-helhed, der er fugget ud med mørtel.

Den smukke idé har været brugt flere andre steder, men det er kun i Aabenraa, der har været så meget bevaret, at et stykke kunne reddes.

Teglstensfliser

De middelalderlige tegstens gulvfliser er et meget spændende afsnit af vore gulves historie, fordi det faktisk ser ud, som om Danmark på det tidspunkt lå spidsen for denne keramiske industri i Europa, i hvert fald hvad angik relieffliser.

Det var især omkring cistercienserklostrene, den keramiske aktivitet udfoldede sig, og Sjælland var utvivlsomt kraftcenteret, selvom der også i Jylland – f.eks. ved Øm kloster – er fundet kunstnerisk overlegne fliser, der i hvert fald ikke står tilbage for de sjællandske.

Vort ældste gulv af keramiske fliser som sikkert er fremstillet i Danmark er mosaikgulvet i Sorø kirke (se s. 89). Fliserne var her udført ved, at man dels havde skåret dem ud efter skabelon dels havde presset en fordybet dekoration i form af en *rosot* og en *rosace* i dem. Efter tørringen var fliserne blevet glaserede med blyglasur og brændt.

Man er ret sikker på, at den første danske industri for keramiske fliser opstod omkring biskop Absalons cistercienserkloster og kirke i Sorø. Allerede i slutningen af 1100'erne var man hér igang med at fremstille glaseret tegl af forskellig art, hvoriblandt også fliser. Fra dette værksted bredte fabrikationen sig til andre lokaliteter, og det gik ret hurtigt: Små 100 år efter havde mange sjællandske landsbykirker og købstadkirker glaserede gulvfliser af forskellige farver og med reliefdekorationer. Der er næppe tvivl om, at fliseproduktionen har beroet hos kirken, og det er da også hovedsageligt i kirker, på borge eller i ruiner af sådanne, man har fundet fliser og fliseskår.

Transporten var i de dage et vældigt pro-

blem, ikke mindst når den skulle foregå over land. I begyndelsen ser det derfor ud til, at produktionen fandt sted så nær det byggeri, hvor fliserne skulle bruges, som muligt, og sikkert derved, at munke, der var kyndige i tilvirkningen, kom anstigende og byggede oven samt medbragte de fornødne stempler og forme. Der har dog også været større centralværksteder, bl.a. på Bistrup ved fjorden lidt nordvest for Roskilde, og dette værksted hørte under Roskilde bispesæde.

Mange af de fundne fliser er naturligvis stærkt nedslidte og med forskellige andre skader. Af nogle typer kender man kun skår, på grundlag af hvilke det har været muligt at rekonstruere flisens udseende.

En af triumferne fra Sorø-værkstedets kreds var de store, ret tykke, rektangulære fliser, der formodes at have været lagt i kirkegulvene som rammer om gravsteder eller at have været brugt til andre former for kantning.

Fra Herlufsholm kirke har man en meget smuk flisetype, hvor storfeltet er i et ganske

Tidlig Sorø-flise med indstemplet ornamentik. Muligt en randflise til den på s. 89 omtalte flisemosaik. Nationalmuseets 2. afdeling.

Flise med fletværk af Sorø type. Et teglværksarbejde fra Benløse kirke. Nationalmuseets 2. afdeling.

raffineret mønster orienteret i længderetningen og bestående af *fleur de lys* – lignende bladmønstre indskrevet i rankeforbundne hjerteblade og omsluttet af løv.

Borduren, der skilles fra hovedfeltet med

Uglaseret flise med dobbelt fleur-de-lys, 1200-årene. Saxos celle. Sorø kloster. Svarende til fliserne fra Alsted kirke.

en ganske enkel profilstav, er med typiske romanske bølgeranker, og i hver bølge udvokser et fliget blad. Fliserne har rester af glasur.

Fra Store Taarnby kirke kendes fliser, der i midten er udfyldt med fletværk af keltisk type. Det er som et stykke gedigent kurvearbejde, og båndene vinder sig om kerner. Borduren er inderst med en *kuglestav*, yderst med en bort af *palmetter* eller andet vifteformet løvværk. Også her er der rester af glasur. Der er kun bordurer på langsiderne. På kortsiderne fortsætter fletmønsteret, så fliserne har kunnet lægges op som fortløbende bånd.

I Alsted kirke lå engang et flisegulv, hvori indgik rektangulære fliser og i disse optages storfeltet af en fantasi over fleur de lys – motivet med to store fleur de lys'er, der udvokser i hver sin retning fra en fælles centralroset. Til hjørnernes udfyldelse udløber stængler med hver sin palmet. I midten af storfeltets langsider ses to hjerteindskrevne

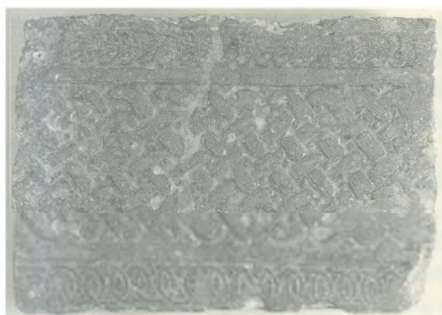
Tilsvarende glaseret flise indmuret i korets øst-væg i Haverslev kirke.

palmetter. Meget forfined virker legen med spiralmotivet i de forskellige dele, — det letter dekoren meget op.

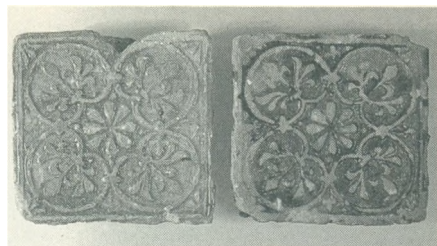
I borduren kommer middelalderens foragt for symmetri ind i billedet. Godt nok er der på midten af hver langside anbragt en cirkelindskrevet *rosace* og på kortsiderne en palmet mellem to bellisrosetter, men så hører symmetrien også op. Hjørnemotiverne er nok palmetter, men forskellige og medens den ene langside har endnu to rosacer i cirkler, har den anden hjertepalmetter. Er der imidlertid ikke symmetri, så er der fint afstemt balance, så ornamentikken på ingen måde virker rodet.

Kurveflettet har man været glad for. Fra Sorø kendes samtidige fliser med en tættere og sværere udgave samt frisefliser uden endebegrænsning. I borduren, som indadtil begrænses af en kraftig *halvrundstav*, er der en *kædestav* med cirkulære led, der griber ind i hinanden. En type, der også kendes i smalle bordurefliser. Endelig forekommer der fliser med et meget delikat, skarpkantet fletværk, hvor fletningerne danner sammenstødende arme, der ender i spidser. Det virker helt orientalsk.

Denne glæde ved fletværk netop på gulvfliser kunne tyde på, at folk har været vant til at se flettede ting på gulvene, og det har

Fletværksflise fra Sorø kloster med klar glasur. Nationalmuseets 2. afdeling.

Fliser med hjertepalmetter, Sorø. Nationalmuseets 2. afdeling.

utvivlsomt drejet sig om sivmætter, der har beholdt en vis popularitet til helt op i vor egen tid. De er bløde og behagelige at gå på og giver et dejligt varmt gulv. I gammel tid har de netop været den rigtige løsning i forbindelse med beklædning af stengulve, fordi de ikke er særlig vandmodtagelige, og derfor ej heller så let fik skade af den kondensfugt, der næsten altid dannedes på sådanne gulve. Derimod ville rigtige tekstiler hurtigt blive ødelagt af gulfugten.

Palmetmønsteret var romanikkens mennesker meget fængslede af. Ikke mindst hjertepalmetterne. Dem har man brugt i en helt eller næsten kvadratisk flise såvel enkeltvis som sammenstillet fire og fire. Ligeså den franske lilje, som vel i dens oprindelse også er en palmet, pryder i fire sammensatte eksemplarer, der er anbragt i hjørnerne, nogle fliser. Endelig bør der af det, man kunne kalde Sorø-typen, fremhæves en strutlignende figur indskrevet i en cirkel.

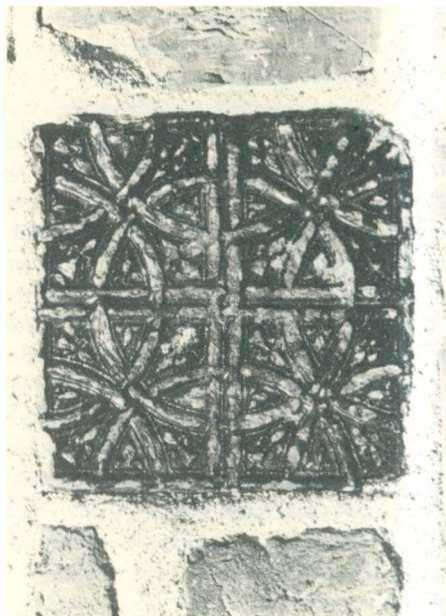

Fliser med elegant hjerteornamentik, Sorø. Nationalmuseets 2. afdeling.

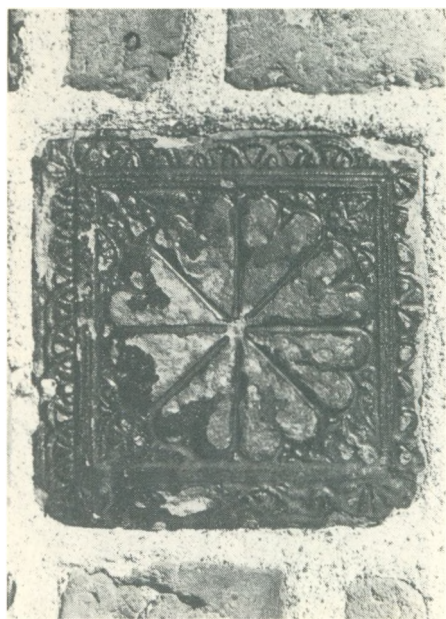
Der er næppe tvivl om, at fliserne med et indtrykket, fordybet mønster er ældst, medens de med et relief, der er fremkommet ved, at man har presset det bløde fliseler op i en form, hvor mønsteret står fordybet, er yngst.

De store Sorø-fliser er på 32×23 cm. og med en tykkelse på 5,5 cm. De kvadratiske fliser måler 15,5 cm. på siderne og er 3,5 cm. tykke. Endelig har man fundet beskedne fragmenter af kolossalfliser, der har været prydet med liljer i højt relief, og hvor størrelsen har ligget på omkring 40×40 cm, medens tykkelsen har været 48,8 cm.

Fra Sorø og Sct. Bendts kirke i Ringsted kendes en ualmindelig flot rektangulær romansk flise, der er fremstillet i Sorø. Dens storfelt viser en kronet heraldisk løve i en let, meget elegant type. Den hæver kloen for at gøre det af med en hjort, der forfærdet er

Flise med krydsende cirkler beregnet til at blive lagt sammen med andre tilsvarende fliser, så der fremkommer et sammenhængende cirkelmønster. Haverslev kirke.

Hjerteroset-flise indmuret i korgavlen, Haverslev kirke.

standset op foran den. Eftersom løven har krone på hovedet, kan man roligt gå ud fra, at motivet har symbolsk betydning. Under dyrene ligger treblade, og deres kroppe er ligeledes opfyldt af bladagtig ornamentik.

Danmark fører som bekendt løver i rigsvåbenet. Hvorvidt løven og hjorten imidlertid sigter til et bestemt forhold, vides ikke. — Borduren er med en enkel, let bølgeranke med blade.

En videreførelse af fliserne med det forsænkede mønster er de såkaldte inkrustationsfliser, som man antagelig begyndte at fremstille i England og Frankrig i middelalderen. Her udfyldes en i leret nedtrykket figur med pibeler, og når flisen så er tør, glaseres den og brændes, hvilket får figuren til at stå gulhvid imod den mørkere lertøjskærv.

Grønglaseret flise med løve og hjort i Sct. Bendts kirke i Ringsted. Den er fremstillet i Sorø, hvor man ved, at tilsvarende fliser er brændt.

Det ser vældig godt ud og har den fordel, at det tager meget længere tid, inden en sådan flise får slidt dekoren af, end det gør på en, hvor der blot er malet med engobering. Ved at lave disse fliser og kontrafliser, hvor dekoren fremtrådte mørk mod en lys grund, opnåede man at kunne bruge det samme stempel til to vidt forskelligt virkende fliser samt ved hjælp af forholdsvis få motiver at kunne skabe stor alsidighed.

Også i Danmark har man forsøgt sig med inkrustationsfliser. Vi har eksempler derpå i f.eks. Sct. Bendts kirke i Ringsted, hvor de er fra 1300-årene.

Der er både fliser med lyse figurer i mørk masse og kontrafliser.

Disse fliser er ganske klart inspireret af de engelske og franske typer, for hvilke de kvalitetsmæssigt bestemt ikke står tilbage. Nogle af dem viser heraldiske løver i den stilling, der på »heraldisk« kaldes passant guardant,

hvilket vil sige, at den stirrer vagtsomt mod beskueren, samtidig med, at den løfter den fjerneste forpote til attack.

Inkrustationsflise fra Ringsted med løve eller grif.

Normalt er inkrustationsfliserne med lyst motiv på mørk grund, men undertiden er det – som her – omvendt. Man kalder dem så kontrafliser. Sct. Bendts kirke, Ringsted.

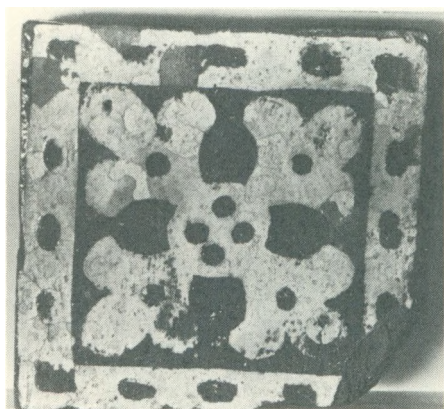
Maria-flise fra Gyrstinge kirke. Med bebudelsesord. Nationalmuseets 2. afdeling.

Det ædle dyr bærer på hovedet en åben krone med takker, og hovedet er i en underlig cirkulær form med fire gennembrydninger, så det kan minde om et hjulkors. Nogle har også ment i det at se en hjelm med gittervisir, som det senere ikke sjældent forekommer i heraldik. Der er dog ikke her tale om nogen af delene. De to øverste mørke felter er øjne, de underste to er begge sider af et frådende

gab, og den lodrette korsarm udgør dels snuden dels tungen. Halen bæres i et flot Z hen over ryggen, og mellem storfeltet og borduren ligger en smal liste. Det gør der også yderst, og borduren prydes dels med små runde skiver dels med skrå kors. Der er også andre typer, hvor løven ses i ren profil.

I Gyrstinge kirke fandt man i 1939 rester af et unggotisk flisegulv med glaserede relief-fliser fra tiden omkring 1300. Der var også fliser med en grif i hulrelief lavet til inkrustationer ganske som løvefliserne i Ringsted. En besynderlig reliefflise med en bladprydet fiale mindende lidt om en fransk lilje, men alligevel noget andet, er unik for stedet. Hertil kommer fliser med inskriptionsbånd omkring et motiv i en cirkel. Det er såkaldte mariafliser med bebudelseordene fordelt på to fliser. På den ene AVE MARIA, på den anden PLENA DO.

Der synes at have fundet fliseproduktion sted ved den gamle Bistrup borgbanke ved Roskilde fra tidligt i 1200-årene. Man kan sige, at denne smukke produktion finder sted i katolicismens storhedstid og efter nogle sene, triste frembringelser opgives den med

Flise med roset. Pibeltersinkrustation på brun bund. Ringsted Sct. Bendt.

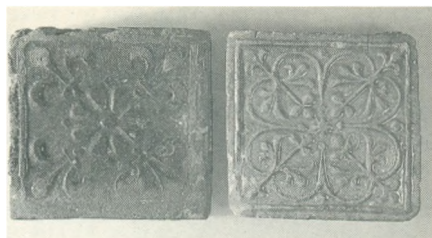

Maria-flise fra Gyrstinge kirke. Nummer to af et par. Nationalmuseets 2. afdeling.

En af de få sikre heraldiske fliser man kender, med våben for slægten Neb. Nationalmuseets 2. afdeling.

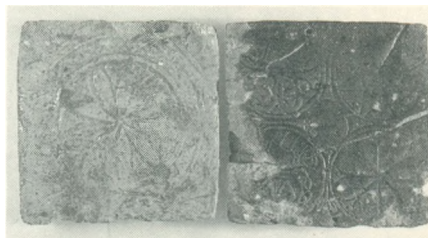
den barbarisering af landet, der finder sted med indførelsen af protestantismen. — For ligegyldigt hvor og når »kulturrevolutioner« er gået hen over et land, så har de uden undtagelse efterladt kulturen dersteds dødeligt såret.

Fliser fra Bistrup med roset og franske liljer og med hjertepalmetter. Nationalmuseets 2. afdeling.

Fliserne er glaserede relieffliser, og der er mange spændende typer at vælge imellem. En af dem fra 1200-årene er kvadratisk, siderne er ca. 24 cm. og tykkelsen ca. 4,5 cm. Skærven er almindelig rødler og glasuren grønlig. Hvert hjørne optages af en hjertepalmet, og midten af siderne af et lille hjerte. En eventuel centralfigur kendes ikke, da flisen ikke findes bevaret intakt og intet af de fundne skår viser midterpartiet. Sådanne fliser har man antagelig haft i Faxe kirke, for et brudstykke er fundet i kalkbrudet blandt fyld, der bl.a. er kørt ud i forbindelse med reparationsarbejder i kirken. Ved undersøgelse af en af de udgravede ovne på Bistrup har man fundet fragment af en tilsvarende flise, hvilket synes at godtgøre, at fliser af denne type stammer herfra.

En meget dekorativ flise af rødt gods og med mørk grøn glasur fandt man i Vejby kirke i Nordsjælland. Den er ikke helt kvadratisk: — 30 × 28 cm. Tykkelsen er ca. 5 cm.

Fliser med cirkelindskrevne motiver fra Bistrup. Fundet i Orø kirke. Nationalmuseets 2. afdeling.

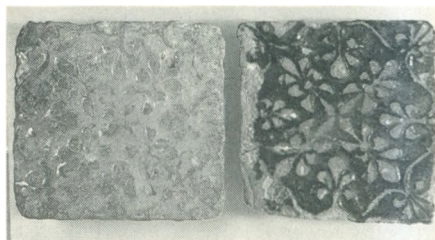
Dens motiv er en flettering med tre valke i hvert forløb. Der er hjørnefigurer bestående af tre uforbundne blade. På den brede led er der to halvrundstave som kantning. Den inderste afbrydes på midten af ringen. Smalsiderne har kun én ubrudt rundstav som kantning.

Mange eksemplarer af en flise med blomsterroset i midten er fundet i landsbykirker, bl.a. i Ishøj kirke ved København, hvor den sammen med andre fliser danner et helt gulv. Det er en spidsbladet roset med trekanter i vinklerne mellem bladene. En rund bort omkring rosetten er med zig-zagbånd og trekanter. Hjørnerne er med A-lignende ornamenter. Denne model forekommer med flere glasnuancer i brunt og grønt, og man har iøvrigt ved fabrikationen været så forudseende, at nogle fliser er ridsede langs diagonalen, så de var lettere at knække over, når man skulle bruge halve eksemplarer under lægningen.

Nogle af paradenumrene fra Bistrup er fliser med fire cirkelindsikrede motiver. De tre er rosetter, men den fjerde, som er anbragt i det øverste højre hjørne, er en *tøndehjelm* med båndbehængte *vesselhorn* og flankeret af to skjolde. Over hjelmen ses en figur, der vistnok skal tydes som et skib. Flisens centralmotiv er i hvert fald en båd, ganske som man finder den i f.eks. slægterne Baad og Bondes våbener. Mellem cirklerne er der indklemt små lilljefigurer.

Fliser fra St. Taarnby kirke på Stevns med strutmønster. Nationalmuseets 2. afdeling.

Fliser fra St. Taarnby kirke med strøblomster. Nationalmuseets 2. afdeling.

Det heraldiske motiv falder mærkeligt uden for de tre rosetter, der viser henholdsvis et stjernemotiv, et korsmotiv og en bellis, og det er ikke utænkeligt, at det henviser til en bestemt mand, der har haft forbindelse med kirkerne i Ishøj og på Orø samt med Roskilde domkirke. Flisens størrelse er 16 × 16 cm., tykkelsen 3-3,5 cm. En familær flise har man iøvrigt ligeledes fundet i Ishøj kirke, i Asnæs kirke og på Stensbjerg voldsted på Orø. Også den er med rosetter, men i det nederste venstre hjørne ses en løve.

En ganske smuk og enkel flise fra Bistrup har i midten en usammenhængende bellisroset omgivet af fire runde skiver og med *fleur de lys*er i hjørnerne. Den er bl.a. fundet i

Flise fra St. Taarnby kirke med hjerterpalmetter. Nationalmuseets 2. afdeling.

Løve- og hjorteflise fra Alsted kirke på Sjælland. Den er af en type, som er fremstillet i Sorø. Bemærk korset, der skærer ind i løvens krop. Nationalmuseets 2. afdeling.

Denne flerværksflise fra Sorø kirke har en helt orientalsk eller maurisk karakter. Nationalmuseets 2. afdeling.

Sorø-flise med centralroset og hjertepalmetter. Nationalmuseets 2. afdeling.

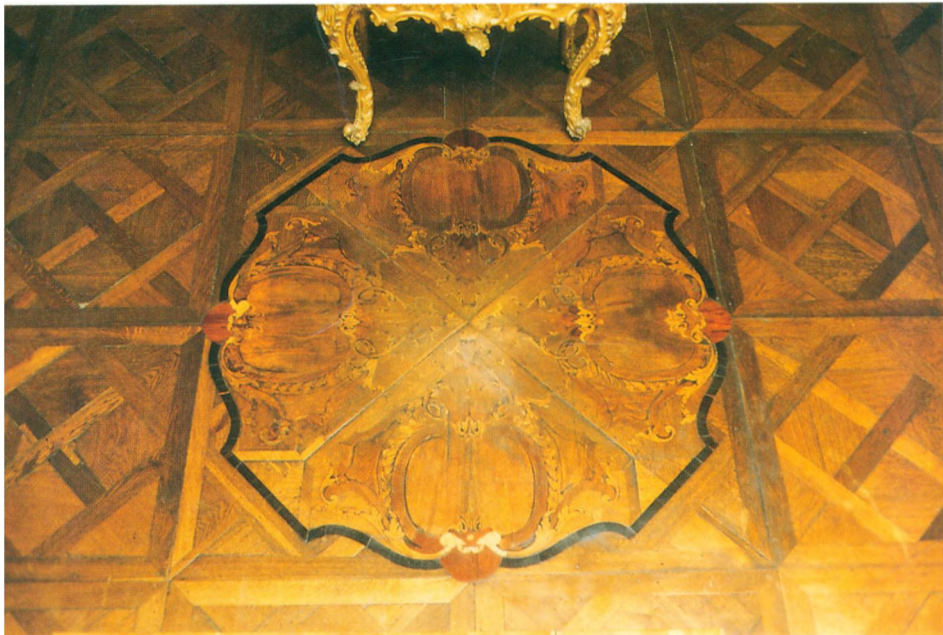
Under det moderne gulv i Ishøj kirke ligger et fornemt romansk flisegulv, som tidligere er afbrudt ned gennem midten af begravelser.

Inkrustationsfliser med løver fra Sct. Bendts kirke i Ringsted.

Centralroset i 1700-tals parketgulv fra Frederiksberg slot, nu på Rosenborg.

Det smukke gulv med parket og marketteri, hvoraf denne roset er en del, er på Rosenborg slot.

Parketgulv med marketteri, der oprindeligt lå i Prinsens palæ. – Det nuværende Nationalmuseum, men siden flyttedes til Rosenborg.

Detalje fra marketterigulv på Rosenborg med østersskal-ornamentik i forskelligfarvede træsorter.

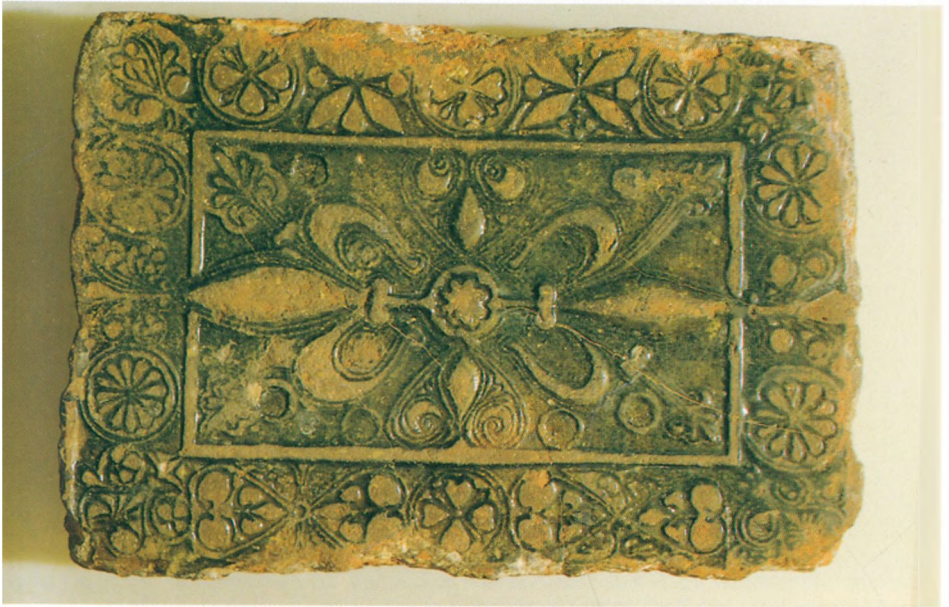
Byzantinsk gulvmosaik med løve, 5.-6. årh. Antiksamlingen, Nationalmuseet.

Ortocerati indlejret i en ölandsflise. Den tegner sig meget smukt mod kalkstenen, og alle kamrene i den fremtræder tydeligt. Så fine er disse forsteninger sjældent. Sct. Bendts kirke, Ringsted.

En af de festlige Næstved-fliser er – sammen med andre – indgået i en grav-dekoration i Sct. Bendts kirke Ringsted. Den har fajanceglasur og stærke farver, men i virkeligheden er det en lertøjsflise.

leur de lys- flise fra Herlufsholm kirke.

Detalje af det »dristige« guld på Rosenborg. Der er her ødslet med materialerne, som det ellers aldrig ses i Danmark. Det mørkeste træ er enten ibenholt eller pokkenholt, det mørkebrune antagelig palisander, hvortil kommer lysere ædeltræ – sorter i blomsterhovederne. De grønne blade er af elfenben farvet med spanskgrønt.

Flise med griffe. Et pragtstykke fundet i Jørlunde kirke. Nationalmuseets 2. afdeling.

Fornem flise med gudslammet i Sdr. Bjerge kirke. Nationalmuseets 2. afdeling.

Sct. Laurentii kirke i Roskilde og i Havdrup kirke. Målene er de samme som for ovennævnte rosetfliser.

Fire *hjerterpalmetter* samlende sig om en lille central stjerne er et flisemønster, man er truffet i Sct. Laurentii kirke i Roskilde, i bispegården sammensteds og i Havdrup kirke. Mere urolig er en flise med midtroset med 6 blomsterblade og store treflignede blade i hjørnerne. Den er ikke så stringent i kompositionen som de andre og løsere i detaljerne. I Roskilde har sådanne fliser været anvendt i Sct. Dionysii og Sct. Hans kirker. Omkring døbefonten i Gershøj kirke ligger sådanne fliser sammen med den næste type, der har midterroset, nogle profilringe samt en bordure med modstillede trekanter. Målene er i begge tilfælde $15 \times 15 \times 3$ cm. En rosetflise med en enkel cirkulær *tovstav* har man kun fundet på Bistrup borgbanke og kun uglaseret.

I Jørlunde kirke fandt man i forbindelse med en restaurering nogle meget spændende relieffliser på $16 \times 16 \times 4,5$ cm. de er med rød skærv og klar eller grøn glasur. Fliserne er delt op i fire lige store felter, der skråt

modstillede opviser to løver og to *griffe*. Iøvrigt er det morsomt at se, at man i middelalderen ikke lagde fliserne skiftevis efter de forskellige motiver, men efter farverne. Motiverne tog man slet ikke hensyn til, hvilket kan give nogle mindre skønne sammenklumpninger af mange fliser med samme motiv.

I Roskilde domkirke er der fundet senromanske fliser med kvartroset i hjørnerne og et nærmest rudedeformet midterfelt med bladværk, *trifolier* og *fransk liljer*. Udsmykningen ligger i plan med kanten og hæver sig mod en udgravet eller nedtrykket baggrund. Der er rester af lysebrun glasur.

Fliser med fabeldyr fundet i Havnelev kirke. Nationalmuseets 2. afdeling.

Flisestykke med hulmønster fra Øm kloster. Muligt for at mønsteret ikke skulle slides så hurtigt bort.

Middelalderlige gulvfliser kendes også fra cistercienserklostrene i Jylland, såvel Vit-skøl, Løgumkloster samt, som omtalt, fra Øm.

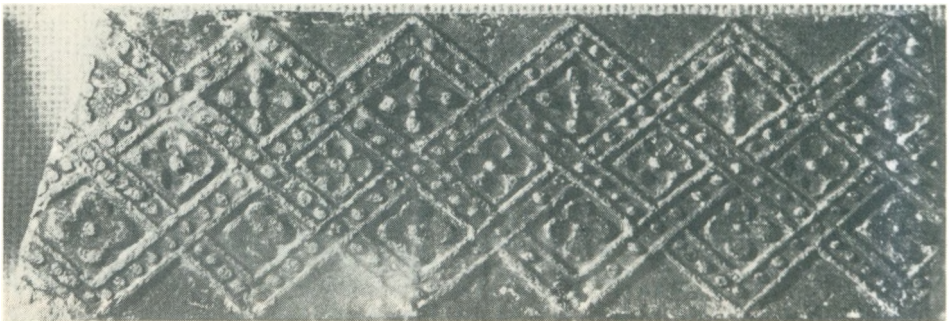
At man f.eks. i Øm har haft en avanceret fliseteknik fremgår klart af den høje kunstneriske kvalitet, som flisefragmenter derfra bærer til skue: Der er skibsfliser, rytterfliser, et byprospekt, som meget muligt kan være det himmelske Jerusalem. Ligeledes ses løver og fugle, og der er fundet en flise med nedhulet motiv forestillende en løbende

kronhjort. For omend geviret er noget summarisk udført, er det dog ikke dådyrets skulfer. Der er ligeledes hulet bladværk. Man vil være tilbøjelig til at betragte sådanne fliser som bestemt til at modtage inkrustationer, uden at dette af en eller anden grund har fundet sted.

Der kan imidlertid også være en anden forklaring på fænomenet, nemlig at en relief-flise meget hurtigt fik slidt relieffet ned, hvorimod et udhulet motiv var langt mere beskyttet og derfor kunne holde længere.

I Næstved havde man i renæssancen et blomstrende pottemageri, hvor man også gav sig af med at fremstille gulvfliser. De arbejder, man tidligere i så henseende havde set i Danmark, havde alle været med blyglasur, når de altså overhovedet var glaserede. Blyglasuren er klar og farveløs, og hvis man ønskede sig farver på fliserne, måtte der sættes metalsalte af en eller anden slags, til blyglasuren, som så farvedes af dem.

Det kunne imidlertid være meget vanskeligt at få farven til at trænge igennem, så man rigtig så den, når den havde lertøjets mørke skærv som baggrund. Derfor blev mange ting, hvor farver skulle ses, begittede med pibeler inden glaseringen. Det hvide ler fik farverne til at træde klart frem, men dermed var man nu ikke over genvordighederne, for blyglasur er slem til at løbe, og derfor var det

Rektangulær gulvflise med en slags mosaikmønster. Øm kloster.

Flisefragment med hest. Øm kloster.

næsten ikke muligt, at få farvet skarpt afgrænsede områder.

I Næstved slog man for første gang i Norden ind på at bruge tingglasur, som det ellers bruges til fajancer. Der er dog ikke tale om fajancer fra Næstved i renæssancen, for der til kunne man ikke i brændingen opnå tilstrækkelig høje temperaturer, og det ler, man havde til rådighed, smeltede, hvis det blev for ophedet. Tingglasur kan imidlertid også bruges til lertøj, og den har mange fordele. Den er hvid og opak, hvilket vil sige uigenkennelig, så man sparer altså begitningen, for farverne ses udmærket i denne glasur, som ydermere bliver på plads under brændingen, så detaljerne står skarpt.

Man kan vel ikke tale om nogen synderlig opfindsomhed med hensyn til motivet i Næstved. Fabrikationen drejede sig mestendels om liljefliser, men også om bordurefliser

til omramning af grave i gulvet. Disse er ofte med inskriptioner, men der er ikke bevaret intakte eksemplarer. Det har ellers givetvis

Renæssanceflise med fransk lilje. Grønglaseret, fundet i Sct. Mikkels kirke i Slagelse.

pyntet svært på kirkeinteriørene med sådanne fliser, for de strålede i farverne blå, mangan (auberginefarvet) og grøn på den hvide baggrund.

Den mest kendte af Næstved keramikere var Lauritz pottemager, men også andre end han har udført disse liljefliser, som da også kendes med almindelig blyglasur.

I Kongsted kirke havde gravkapellet, der byggedes for Eiler Grubbe i 1575, gulvet helt belagt med liljefliser, men da man i forrige århundrede med den for tiden vanlige pietetssløshed tømte kapellet og omdannede det til almindeligt ligkapel, blev gulvet, som har været uden lige, brækket op. Nogle få af fliserne blev nedlagt i gulvet bag alteret.

I Præstø kirke er bevaret fliser fra det gulv, der blev lagt i kirken omkring 1575. Det var med dobbelte liljefliser af den omhandlede Næstved-type og findes i tre varianter: Den

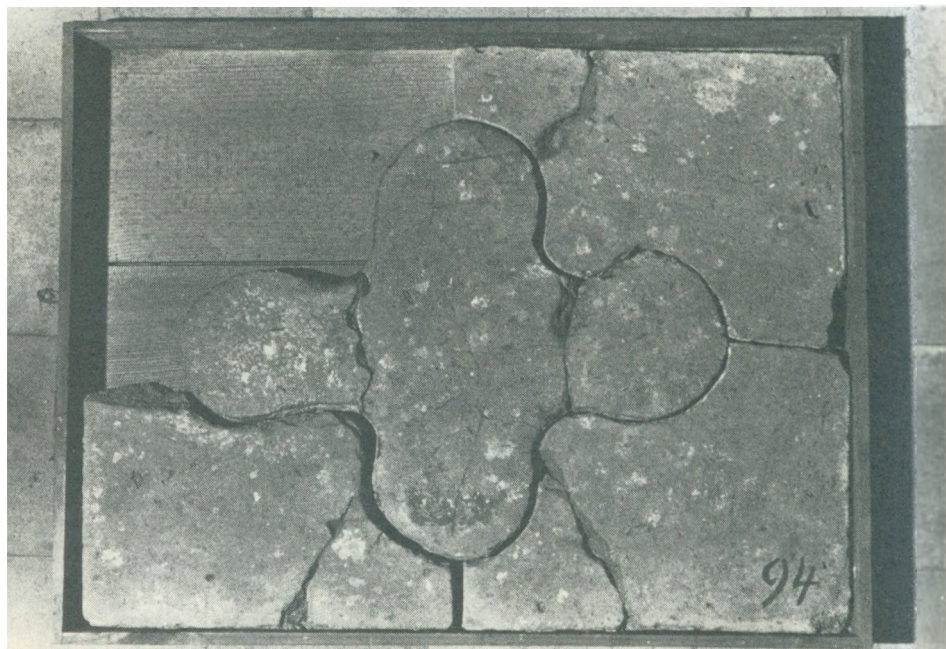
ene er med central oval i liljen, og mønsteret er skåret ned i leret. Den forefindes både med hvid-blå tinglasur og med almindelig grøn lertøjsglasur. Dertil ses en flisetype uden oval i midten, der er med grøn eller gul glasur, og – i en grovere udgave – med cirkel i midten af liljen.

Man har også dersteds fundet en gravflise, som er helt intakt. Den er af beskeden størrelse, blot 35 × 36 cm., og i reliefversaler står at læse: – »Her ligger begravit Per Pedersøn erlig Mand som døde den ottende Dag Aprili Anno Domini 1573«. Til dette kommer et skjold med hans bomærke.

I Sct. Mikkels kirke i Slagelse har man fundet store mørke liljefliser.

Fra herregården Søgaard i Sønderjylland kender man gul-, og grønglaserede lertøjsfliser fra 1585 med Hans Ahlefeldts navn.

Glatte teglstensfliser kendes i mange for-

Røde teglstensfliser uden dekor, udformet som en slags mosaik. De har oprindeligt ligget i Ramel-Sehesteds kapel i Sorø kirke. Nu i Saxos celle.

Stykke af flisegulv fra Ramel-Sehesteds kapel. Saxos celle.

mer: rektangulære, kvadratiske, sekskantede og ottekantede og i helt andre faconer. Således kan fra Ramel-Sehesteds kapel i Sorø kirke, der forhen var sakristi, nævnes nogle aflange fliser, hvis sider er opbygget af cirkel­slag og nogle sekspasformige fliser. De passer ind i udskæringer i siderne på andre fliser, og de menes at hidrøre fra den yngre middelalder. Der går fem fliser til at danne en mønsterenhed, så i grunden kan man godt tale om mosaik. Der er rester af glasur, om deres herkomst ved man intet.

I slotkapellet på Sønderborg slot ligger der i galleriet et fortræffeligt flisegulv, der går helt tilbage til dronning Dorotheas indretning af kapellet i 1568-70. Det består af røde og grønne fliser, – kvadratiske og aflange sekskantede, der er lagt sammen i mønster.

Især i det vestlige Slesvig var det almindeligt med ret store kvadratiske lertøjsfliser med grønsort og gullig glasur og af en ret

grov substans, der åbenbart har været ganske slidstærk. Da man for år siden restaurerede huset Slots­gade 20 i Haderslev, hvor keramikeren og restauratoren Louis Ehlers nu har sit magnifike lertøjsmuseum, fik man brændt mindre sorte og gulbrune fliser til nogle af rummene og efter rester af et gammelt gulv, man havde fundet, hvilket tager sig fortræffeligt ud. Og medens vi er ved rekonstruktionerne, så ligger der på Kronborg i et af tårnene et meget spændende gulv med polykrome fliser, som det tog sig ud i Chr. IV's tid. På Oregaard har vi fundet nogle få store lertøjsfliser, der er gule med tilfældige strygninger af mangan, men ellers er det småt med de gamle fliser på Fyn.

Det var nok det grovere fodtøj, der tog livet af de glaserede keramiske fliser, og medens de stadig bruges i lande som Spanien og Italien, har man stort set opgivet dem her på lav. Jeg har set gulve lagt med fajancefliser

med særlig tyk glasur, der skulle være rustede til at modstå selv et kraftigt slid. De første år var de pæne, efter en halv snes år så slidte, at mønsteret nogle steder stod svagt, og efter en snes år var glasuren mange steder helt slidt igennem. — Og så er fajancefliser langt mere slidstærke end blyglaserede lertøjsfliser.

Hvis man ville havde de fornemme, men sarte keramiske glaserede gulve, måtte der tages særlige forholdsregler for at beskytte dem. Det indså rigets sidste ridder, Jørgen Lykke, til Overgaard. Han lagde et gulv af guldastrak i riddersalen, og hvad der egentlig forstås herved, er vanskeligt at sige, men antagelig har det drejet sig om importerede italienske eller spanske fliser med *guldlustre* glasur. For den sags skyld kan de endog have været orientalske. Deres glasur skinner med metallisk glans, når lyset falder på den, og det har sikkert taget sig prægtfuldt ud på et stort salsgulv.

Lykke, som også var lensmand, var meget stolt af dette gulv og tillige såre øm over det,

hvad man udmærket forstår. Han havde, hvad der egentlig måtte betragtes som et hensigtsmæssigt arrangement, stillet krattebørster uden for riddersalen, for at alle, der agtede sig derind, først skulle skruppe alt skidt af skoene. — Og Gud nåde og trøste hver den, der glemte det.

Så fik man besøg af Fr. II., som var på jagt sammen med nogle af sine gode mænd, og Jørgen Lykke ville naturligvis gerne vise ham den smukke sal med det unike gulv. Han stillede krattebørsterne frem og bad alle børste fødderne godt af, inden de gik ind. Men Fr. II. der godt selv kunne være en børste, trampede lige ind med sine store, beskidte jagtstøvler, idet han udbrød: — »Lyster dig at lægge slikt gulv, lensmand, så lyster det også mig at gå derpå!«

Lykke, der ellers ikke var kendt som nogen specielt følsom sjæl, blev så nedbrudt over denne ubehøvlede adfærd, at han lod gulvet tage op. Ingen aner, hvad der blev af det, — og sådan forgår denne verdens hertighed.

Trægulve

Den dag i dag er træ det foretrukne materiale til gulve, sådan som det i grunden altid har været det. Når man førhen ofte valgte at afstå fra et gulv af brædder eller fjæle, skyldtes det oftere, at man havde svært ved at skaffe sig tømmer, få det hensigtsmæssigt forarbejdet, og få det til at holde. At lægge det lige på jorden har nemlig aldrig været nogen god ide.

Men ellers er træ et pragtfuldt materiale: Det er lunt, passende hårdt uden dog at være så hårdt som sten, dertil er det sejt og elastisk, slidstærkt og nogenlunde let at tildanne samt let at holde vedlige. Endelig kan godt tømmer have en levetid på flere hundrede år, hvis det vel at mærke behandles rigtigt. Ellers er levetiden ikke særlig lang.

Fund har godtgjort, at man i yngre stenalder brugte en slags trægulve i Tyskland. Som underlag brugtes gerne ler, og eventuelt flækkedes en stamme op og lagdes med den runde del ned i leret, hvad der gjorde, at den lå godt fast. Man kendte dog også til at flække brædder ud og skrabe dem glatte. Til at tætte rummene mellem stammer eller planker kunne bruges ler eller birkebark, som er et sejt og sent forgængeligt materiale.

Denne brug af træ var i middelalderen også aktuel udendørs, og herhjemme var det almindeligt, at der lagdes træstammer i bløde, sumpede strækninger, hvor vej skulle føres over. I byerne lagdes der planker tværs over gaderne, og hver husejer havde sit gdestykke at holde vedlige med en sådan »brolægning«. Fjælene blev benævnt »brofjæle«, og udtrykket kom til at dække begrebet hjemmets grund.

Da det imidlertid lakkede mod enden med middelalderen, begyndte det også at knibe med træ, og brolægningen erstattedes med en stenbelægning, der dog beholdt navnet og blev til stenbro. »Brofjæle« skiftede en smule karakter og blev til »bopæle«, og det udtryk bruger vi endnu om stedet, hvor vi bor.

Når man kunne skaffe egnet træ i tilstrækkelige mængder, var trægader lette at holde vedlige, for når de gamle fjæle var gået til, kunne der blot lægges nye, hvilket i regelen skete, uden at de gamle forinden fjernedes. Deres rester lå og satte råd op i laget ovenover, hvorfor holdbarheden af dette var alt for kort. Bedre blev det selvfølgelig ikke af, at rotter og mus slog sig ned i de mange hulrum, hvorfra de hurtigt kunne smutte op på gaden og snuppe godbidder blandt affaldet, der i mængder kastedes derud.

Så længe fjælene var ny, var det behageligt at færdes på dem, men så snart de havde ligget en tid, groede alger og mos på dem, og gjorde dem grønne og glatte som sæbe, når det var fugtigt vejr.

Det værste var dog, når der gik ild i gaden, hvilket ikke sjældent skete under store ildebrande, når det var tørt vejr. Så slog flammerne op omkring kørebanen, så ingen kunne bevæge sig der og nå frem til ildens arnested, hvilket ikke sjældent førte til, at hele bydele eller byer gik op i røg.

Det var som før nævnt også træets brandfarlighed, der gjorde, at man var lidt varsom med at lægge trægulve i husene. Jo mindre træ, der var, des mindre kunne brænde. I Tønder Apotek valgte man at spare mest muligt på træet, da man engang i 1670-erne

lagde loftsgulv. I stedet for de svære egeplanker, der ellers kunne have været lagt hen over loftsbjælkerne for at bære gulvet, byggede man her ganske flade tøndehvæl mellem de uundgæelige bjælker og byggede så det overliggende gulv på disse hvælv. Så var der ikke meget for flammerne at få tag i ved en eventuel ildløs.

Bærende gulve, som skulle holde til topbelastninger, måtte helst være af kraftige egeplanker. Fyr egnede sig ikke så godt, for det gav sig lettere, efterhånden som det blev ældre, og dertil holder borende insekter væsentlig mere af fyr end af eg, der som bekendt er fyldt med garvesyre. Brædder, der lå under tykke lag af isolerende ler og grus, var det jo ikke let at nå ned til, hvis man måtte skifte ud på grund af ormeangreb.

Da vi i 1978 udskiftede en del af etagead-

skillelsen på Oregaard, fordi mange af loftsbjælkerne ikke kunne mere, var det ganske interessant at se, at medens egeplankerne, der blev lagt engang omkring 1585, stort set var ufordærvede, så var et stykke, der langt senere havde fået lagt fyrretræsbrædder, fordi en trappe på stedet åbenbart var blevet fjernet, helt ædt op af insekter.

Et gulv af egeplanker, som der temmelig sikkert engang har ligget fliser på, findes på herregården Willestrup i Himmerland, og da man engang fjernede fliserne, fandt man åbenbart gulvet så smukt, at man lod det høvle af og blive liggende.

Det var et stort arbejde at tildanne gulvfjæle i gammel tid. Ofte valgte man at kløve dem ud af en stamme ved hjælp af kiler, hvilket bestemt ikke var et arbejde for begyndere. Man måtte kende træets tilbøjeliche-

Savgrav ved Kalvehavehuset på Frilandsmuseet i Sorgenfri.

Fjæle af pommersk fyr lagt på Rosenborg i Fr. IV's dage. De er ikke ferniserede, men bonede og har altid været det.

der meget godt, for at kunne drive kilerne ind de rette steder og undgå, at stammen flækkede skævt op, så tømmeret blev ubrugeligt. Det var også væsentligt, at man fik flækket eller savet således, at årringene var orienteret så nogenlunde lodret i plankerne. Forklaringen herpå er, at når træet tørrer, skrumper vækstringene. Det er det, der får afsavede stammestykker til at revne i vinkelformede snit, der går fra kanten og ind til midten. En hel masse årringe, der buer gennem en planke, trækker den skæv, når de tørrer og skrumper. Man siger, at den slår sig. Den bliver så hul på midten og får høje kanter, og den slags tømmer er det hverken nyttigt eller smukt at have ligende i et gulv.

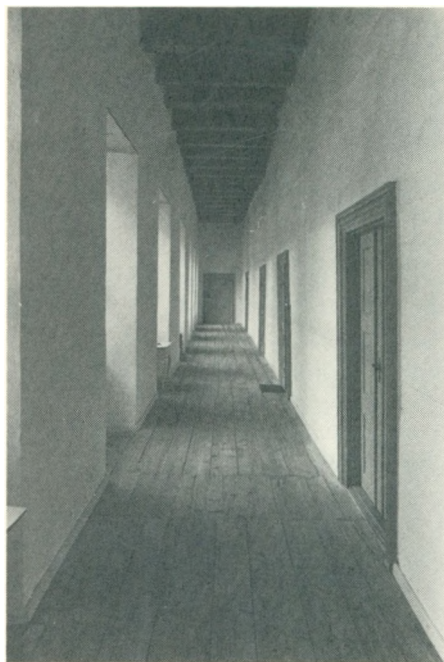
En planke, hvor årringene derimod står nogenlunde lodret, kan skrumpes uden at slå sig, fordi der ikke bliver noget synderligt træk på den.

Selvfølgelig var det også muligt at save brædder ud. Dertil behøvedes en savgrav over hvilken stammen blev lagt på bukke, så den ikke rullede rundt. Nede i graven stod så en stærk mand og oppe på stammen en anden, og de trak en bred sav gennem stammen, hvilket var et utroligt arbejde. Det kunne tage flere dage at arbejde en enkelt stamme op til brædder.

Sine steder, hvor forholdene var dertil, tog man naturens kræfter til hjælp og anlagde savmøller, hvor vandkraft drev saven. Det var meget lettere at have med at gøre, men anlægget af savmøllen kunne kun betale sig på steder, hvor der var en vis mængde skov, og det var mest under herregårdene, eller ved de større byer, hvortil tømmer blev ført, man havde disse møller. Her måtte planker og brædder købes af dem, der skulle bruge dem, og det var ikke ganske billigt.

Det siger næsten sig selv, at man ikke bruger en ringere træsort, så længe der er nok af den bedste. Og at eg var bedst, kan der overhovedet ikke herske tvivl om, i middelalderen og den tidlige renaissance brugte man derfor også helst eg til gulvbrædder, men efterhånden som man forhuggede skovene, kom det til at knibe med retvoksede træer, hvorfor man ej heller kunne skaffe sig tømmer i de rette længder, og så gik man over til fyrretræ.

Man har også brugt andre træsorter til gulvbrædder, f.eks. elm, men selvom vi endnu i renessancen havde noget skovfyr i Danmark er der ikke fundet danske fyr i gamle gulve. Vi fik det hovedsagelig fra udskibningshavnene i de nordtyske østersøområder og fra Baltikum. Der taltes om kalmarfyr og pommersk fyr, hvilket imidlertid blot

Gammelt gulv af pommersk fyr; i korridor på Clausholm.

betød at Kalmar og havnene i Pommern var stederne, hvorfra dette tømmer sendtes ud i verden. Kalmarfyrren kunne stamme fra mange steder i Sverige, og den pommerske fyr kom fra store urskove i det polske bagland, hvorfra de ad floderne flådedes ned til Østersøen.

Det pommerske træ havde altid ligget længe i vandet, hvorfor det var vasket godt ud for safter. Derfor var det ej heller nødvendigt at lade det lagre så længe, men ellers var det en god regel at lade tømmer lagre i en snes år, så træet ikke arbejdede ret meget, når det blev indsat i bygningskonstruktionerne, da sådant altid vil svække disse. Man havde store tømmerlader, hvori brædder, bjælker etc., lagredes under rigelig tilgang af luft, så fugten kunne afgives.

Det gik ikke an blot at lægge brædderne oven på hinanden i en sådan tømmerlade, for så spærredes fugten inde. Mellem dem lagdes der lægter på tværs, så de blev holdt ude fra hinanden, og ikke nok med det: Med mellemrum blev samtlige brædder vendt, for at de ikke skulle trække sig skæve.

De pommerske brædder var gode til gulve: De forefandtes i vældige længder og var ofte rette, så der skulle skæres meget lidt af siderne. Dertil var de meget harpixrige, hvilket forseglede dem mod indtrængende vand og smuds, så de holdt sig gerne pæne i gulve. Der var også meget kraftige strukturer i dem og rigt spil mellem de lyse og de mørke partier i veddet. En del ret store knaster kunne måske forstyrre billedet en smule, men dem tog man nu gerne med, fordi tømmeret besad så mange andre gode egenskaber.

Tømmeret fra sydsvensk fyr var for så vidt ganske fortrinligt, men her er stammernes vækst kegleformet, så der blev et vældigt spild, hvis man ville have lige brædder. Det var ofte ved anvendelsen af dette tømmer, man valgte at acceptere den naturlige facon

Svinerygs samling.

og lagde brædderne vekselvis med brede ender mod smalle ender. Det gav naturligvis en lidt urolig virkning, og i de primære rum var man ikke så glad derfor, men i sekundære rum og i korridorer gik det udmærket.

Siden 1200-årene har man kendt at samle fjæle med fjeder og not. De var dog lidt anderledes dengang, end man træffer dem nu, eftersom der skares en not i begge de sam-

Danmarks ældste trægulv menes at være det, der ligger over det nordre kor i Veng kirke. Det er godnok efterhånden blevet lidt medtaget. Det er antagelig lagt i de tidlige 1500-år.

Veng gulvet er med svinerygssamlinger, hvilket kan skimtes på dette udsnitsfoto.

menstødende bræddekanter. I dem lagdes så en fælles, løs fjeder. Det synes dog ikke, som om man har brugt konstruktionen ret meget til gulve før i nyere tid.

En anden mulighed var svinerygs-samlingen. Her indskar man et v-formigt snit i kanten på det ene bræt og en tilsvarende »svineryg« på nabobrættet, som så blev presset ind i V-et og måske befæstet med gennemdrevene pløkke – dyvler – der fastlåste konstruktionen. Et sådant gulv fra 1500-årene ligger endnu over det nordre kor i Veng kirke.

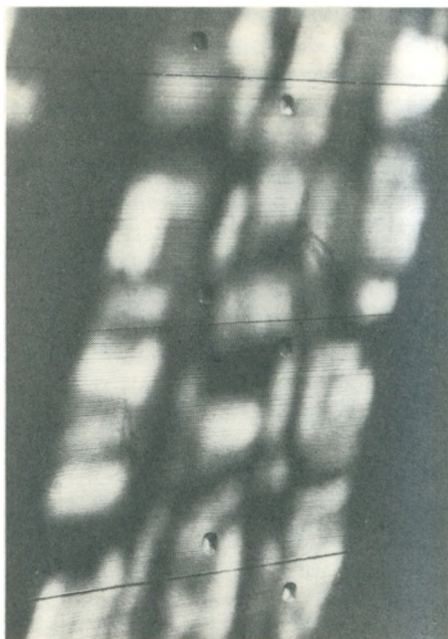
Ganske godt holdt en samling med specielle håndmedede søm. De var fremstillet således, at de var tykke på midten og derfra spidsede til ud mod hver ende. Når så det ene bræt bankedes ind mod det andet, efter at et passende antal søm var sat ind mellem dem, gled spidserne ind på begge sider. Midterfortykkelsen forhindrede, at et søm kunne forsvinde i det ene bræt alene.

Det var nu altid rart, når gulvbrædderne lå helt tæt sammen, så sprækkerne mellem dem ikke blev for brede, og den side af sagen kunne man klare, hvis brædderne lagdes i to tempi. Det var imidlertid en omstændelig affære, fordi det kunne vare år, inden sidste etape var forbi: Først lagdes brædderne på bjælkerne, som de ikke sømmedes fast til. Dernæst blev der over samlingerne mellem dem på langs lagt lister på 2-3 cm.'s bredde og en centimeters tykkelse. De sømmedes fast med ikke alt for lange og svære søm. Disse lister lod man ligge, til man skønnede, at nu arbejdede gulvbrædderne ikke længere. Der var måske så opstået sprækker på nogle millimeters bredde imellem dem.

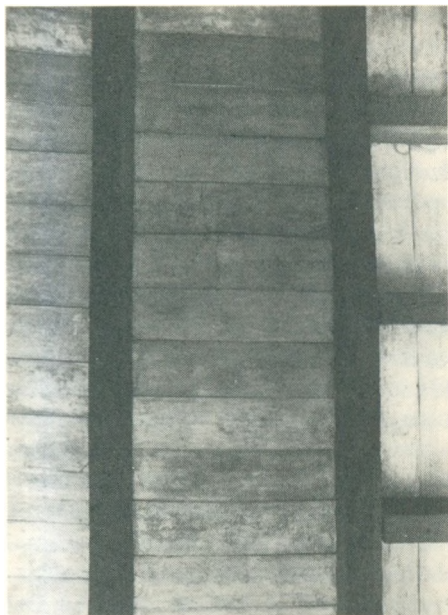
Herefter knækkedes listerne af, hvilket skete omkring sømmene, hvis hoveder på den måde kom til at rage et stykke op over gulvbrædderne. Det var så let at få fat i dem og trække dem ud, hvorefter brædderne kunne få den sidste sammenbankning, og der bankedes et smalt bræt ned ude ved væggen.

Det var f.eks. den teknik, der brugtes, hvis et bræddeloft skulle stå malet, og at metoden har været ganske velegnet fremgår af, at en del bræddeløfter med malede dekorationer har ligget i flere hundrede år uden at få den mindste sprække, noget, der naturligvis også er kommet gulvet på oversiden til gode. (Se iøvrigt s. 141).

For at komme til at ligge forsvarligt fast, måtte gulvbrædderne fæstnes til de underliggende loftsbjælker eller til de lægter – strøer – der var lagt ud på underlaget. I renæssancen brugte man undertiden ved store fjæle til store bjælker at drive håndskårne trænegler – ofte af egetræ – igennem, men det allerbedste sagdes dog at være det sejge, lidet arbejdende enebærtræ. Lige gyldigt, hvad man brugte, så måtte man være sikker på, at ste-

Man valgte undertiden at slå gulvbrædderne fast til de underliggende loftsbjælker med søm med demonstrativt store hoveder smedet i pyramidefacon, som det bl.a. ses i Borgmestergården i Den gamle By i Århus.

Disse loftsbrædder, der på oversiden er gulvbrædder, er blot lagt tæt sammen. Borgmestergården, Den gamle By.

det ikke var for tørt, for så skrumpede træet, og dyvlerne mistede bindingen til underlaget, så brædderne kom til at ligge og vippe, når man gik på dem. Mange foretrak derfor at sømme dem forsvarligt fast med håndsmedede søm, for de rustede snart, og så var det næsten ikke muligt at få dem ud af træet igen. Førhen tog man det ikke så nøje med et sådant kraftigt sømhoved, og ofte ses det på gulve, der har ligget længe et sted, — især på gulve, der blev holdt sandstrøede og hvidskurede — hvordan træet omkring det hårde sømhoved hæver sig i vejret som en lille forhøjning, medens gulvet ellers er slidt længere ned. Det er ikke så pænt, og senere lærte man sig at undgå den slags ved, når gulvet skulle lægges, at drive småhovedede søm skråt ind gennem kanten af gulvbrættet og ned i underlaget, inden det næste bræt lagdes på plads. Et sådant gulv kunne komme til

at stå praktisk talt uden et eneste synligt sømhoved.

Det var på slotte, herregårde og i byhuse, man først fik gulve af træ. Det kneb mere hos bønderne, og det var der som allerede nævnt flere gode grunde til. Men bevarer, et trægulv kunne man da nok ønske sig, og ikke mindst hvor man sad og spiste, og hvor man også gerne efter spisningen opholdt sig indtil sengetid, — optaget af hver sin syssel. Det var ved langbordet i bænkekrogen.

Man lagde derfor sprosser og brede fodfjæle mellem bordbenene for neden, således at der oven på en vertikalt stillet sprosse lagdes et horisontalt stillet bræt. Konstruktionen fik følgelig et T-formet tværsnit eller et retvinklet sådant. På fodfjælden blev fødderne anbragt. Det gav en vis lunhed, og samtidig styrkede det bordets konstruktion,

Men det kan også være rart med åbninger mellem gulvplanker, som f.eks. på en svalegang, hvor fygesne ellers ville blive liggende på gulvet. Borgmestergården. Den gamle By.

Bord med fodkasse. Ostensfeldergården. Fri-lands museet i Sorgenfri.

så det ikke fik løse ben. Allerede i den tidlige renaissance havde fikse folk fundet ud af, at man da egentlig lige så gerne kunne lade

disse fodfjæle brede sig under hele bordet, så der fremkom et lille gulv. Det gav bedre plads til fødderne, og man kunne smide træskoene, medens man sad der. Gårdhunden fandt også, at det var en glimrende ide, for på dette lune gulv havde den gerne sin plads. Det kom endda så vidt, at man til mere kunstfærdige borde lod skære en hund ud af træ og fæstne til pladens midte.

Hermed var alle muligheder imidlertid langt fra udtømt: Det næste blev også at sætte en bund mellem sprosserne, så der blev en lav, men rummelig kasse mellem bordbenene. Adgangen til den var gennem en lem i »gulvet«. I denne kasse, der stort set var frostfri, blev finere grønsager, der dårligt tålte for megen kulde, gemt for vinteren.

Måske var det ved Vestkysten og i andre søvendte områder med mange strandinger, bønderne først fik smag for trægulve: Det hændte jo, at der var nogle gode dæksplanke etc. at redde fra et strandet skib. Nu

Et sted på landet, hvor man tidligt brugte trægulve, var i møllerne, hvor de var aldeles nødvendige på de forskellige lofter. Her ses gulvet i Den fynske Landsbys mølle.

havde de jo også deres pris, og netop til en luksus som gulve var det uklogt at stjæle tømmeret, for der blev det set med det samme og vakte mistanke. Derfor gik det ej heller så hurtigt endda med at få fjælegulve. Småkårsfolk nøjedes ofte med et enkelt bræt lagt i ganglinjen mellem stenpikning eller lerstamping. På den måde kunne man dog nyde en del af trægulvets behageligheder.

En forestilling om, hvor kostbare trægulve var, får man af følgende lille skildring fra Sunds nord for Herning: Den unge gårdejer havde omsider besluttet sig til, at nu skulle det være. Han ville lade lægge fjælegulv i storstuen!

Han satte sin gamle mor, der sad på gården som aftægtskone ind i sine store planer. Hun blev dybt chokeret og udrød: — »De ka' blyw gue for æ prokurator å træj o!« — Hun var aldeles vis på, at med en sådan ryggesløs ødselhed ville gården med det allerførste ende på tvangsauktion.

Hos bønderne var det nok i begyndelsen det mest almindelige at lægge fjælene direkte på jorden. Det var ganske vist ikke særlig hensigtsmæssigt, fordi oprækkende fugt fra grunden satte råd og svamp i brædderne, så de alt for hurtigt gik til. Alligevel var det ikke uden betænkning, man gik over til at lægge lægter eller strøer — ofte anbragt på sten — under fjælegulvet. For havde mus og rotter ikke før haft steder, hvor de kunne gemme sig, så fik de det her i det lune hulrum mellem grund og gulvbrædder. Så i og med at man fik fint nyt bræddegulv, fik man også gerne huset fuldt af ubudne gæster. Om vinteren, når musene trak ind fra markerne, blev der en puslen og skraben under gulvet, så det var rædsomt.

Bræddegulvene gjorde det naturligt med mere mobile møbler, og mange steder, hvor man før havde haft alkover, fik man nu rigtige senge med drejede ben. Iøvrigt var det utvivlsomt bræddegulvene, der fik møblerne til

lidt efter lidt at driste sig ud fra væggene, så nogle af dem blev fritstående midt i stuen. Førhen havde de generet trykket sig op af væggene.

I løbet af forrige århundrede blev det også almindeligt at fernisere trægulvene. Det var bestemt ikke så kønt som hvidskuring, men det begrænsede den daglige rengøring af gulve til et minimum. For gulve, der lå på fugtig grund, kunne fernisering blive fatal, fordi fernissen lukkede af for træet opadtil. Fugten kunne derfor komme til træet nedefra, og ikke slippe ud igen, hvad der uvægerligt endte med råd.

Hos gamle Dorte, som boede i en af landsbyerne ret snart vest for Roskilde, var der sandelig ferniseret både i stuen og i soveværelset, og ferniseringen blev holdt vel ved magt, så gulvet skinnede. Der var også noget, der skinnede under Dortes seng, når lyset faldt derind. — En ubestemmelig klippeagtig formation. Men selvom folk godtnok var nysgerrige tog ingen sig alligevel sammen til at spørge om, hvad det i grunden var, for Dorte kunne blive lidt spansk, hvis man gik for hårdt til hende.

Formationen syntes at vokse med årene, og det hed sig, at Dorte da vist gemte nogle kostelige sager under sengen.

En skønne dag faldt klokken i slag for Dorte, og hun sov stille hen i sin seng, mæt af livet. Efter begravelsen skulle hendes lille hus naturligvis underkastes en nøjere undersøgelse, og det første, arvingerne gjorde, var at flytte sengen ud. Den bandt ellers godt i de mange lag fernis. Nu skulle skatten åbenbares.

Og se: da var det gamle Dortes misser, der havde valgt pladsen under sengen som aftrædelsessted, og Dorte havde vel ment, at det var alt for omstændeligt at rode alt det svineri ud, når hun gjorde hovedrent. Derfor havde hun resolut givet det et lag fernis sammen med resten af gulvet. Det, der havde

Det gamle gulv af pommersk fyr i kongesalen på Clausholm.

skinnet som katteskidt i måneskin derinde i dunkelheden, var katteskidt.

Men i hjem, hvor man ville have det rent og net, skulle trægulvene stå hvidskurede, og man må endelig ikke tro, at deres tilstedeværelse kom til at betyde nogen lettelse for husets kvinder, tværtimod: Til daglig fejedes og sandstrøedes bræddegulvene ganske som lergulvene var blevet det, og man gjorde endda mere ud af udstrøningen her, fordi det var så fornemme gulve, man havde med at gøre.

Hver lørdag skulle de skures, hvilket først skete i et hold sæbevand til at tage skidt, hvorpå gulvet fik sig en omgang med enten ren mergel eller med en blanding af ler og kalk, der var rørt ud i vand og masseredes på med en halmvisk. Når gulvet så var tørt, fejedes det tiloversblevne af sammen med pådryset sand. Det gav de skønneste hvide gulve – og knapt så skønne røde hænder hos pigerne, for det var en skarp blanding at få dem i.

Når gulvet var lagt, skulle det have en førstegangsbehandling, der lukkede dets overflade. Der var mange forskellige måder at gøre dette på, men en ganske udmærket recept lyder på, at gulvene først pudsedes ordentligt af, hvilket dengang oftest skete med en sandsten dyppet i vand og med pådrykning af ganske fint sand. Når det var tørt, fejedes det helt rent, og så lavedes der en gang kalkvand. En rimelig blanding består af 1 kg. hvidtekalk til en halv snes liter vand. Det påførtes gulvbrædderne og fik lov til at tørre helt igennem, hvorpå den løse kalk børstedes af. Så lavedes der en en 5 pct. sæbeopløsning af den fineste brune sæbe (½ kg. sæbe til 10 l. vand). Man vaskede gulvet godt igennem, men man undlod at skylle det bagefter, for de kalksæber, der dannedes af kalken og sæben, var netop gulvets beskyttende lag. Når gulvet siden skulle vaskes, skete det i en 5 pct. sæbeopløsning, og man skyllede ikke bagefter.

Det er de hvidskurede gulve, vi kan takke for, at renligheden for alvor holdt sit indtog i

Danmark. Ret sarte var de jo, og det var uigenkaldeligt slut med at trampe ind med træsko på.

Tante Jonas, som var en meget proper dame og dertil særdeles bestemt, boede på en stor gård ved Hjallesø på Fyn. Hos hende var de skurede gulve »så hvie som kvinnehu«, hvad de efter fynboernes mening også burde være. Men det kostede: I forstuen stod der altid tøfler parat, og alle uanset rang og stand havde at stille deres fodtøj på en bakke til samme brug og iføre sig husets tøfler.

Gårdens das lå i en anden bygning, og i det havde tante Jonas også fået lagt et fjælegulv, der holdtes lige så kønt som det i stuen. Inden for døren med hjertet stod en bakke, og ved siden af den nok et par tøfler. På bakken stillede man atter sine egne sko, som man havde iført sig for at komme over gårdspladsen, og tog tøflerne på, inden man dristede sig videre i teksten.

Med indførelse af fjælegulve blev skråningen for alvor trængt over i defensiven. Førhen skråede de fleste mænd, og i lergulvenes tid spyttede de bare på gulvet. Tilsidst dukkede spytbakkerne op, og da man fik de hvidskurede gulve, blev de fast tilbehør i stuerne, hvor de stod flade og pyntede med en manchete udklippet af en gammel avis – fint tunget i kanten – og med sand i bunden. Men det var kun et overgangsfænomen, for med de hvide gulve var kvinderne blevet vant til, at der skulle være rent i huset, og de, der havde et ord med at skulle have sagt, nedlagde veto mod gemalens tyggepassion, som man ikke just fandt lækker. I dag er spytbakken derfor et næsten ukendt fænomen.

Et sted hvor trægulve havde svært ved at slå igennem, var i kirkerne. Midtergangen og koret har de kun sjældent erobret. De holder sig for det meste til stolestaderne, hvor de gør det lidt lunere for folk at sidde.

I store rum delte man ofte gulvene op i fel-

Kongesalens nye gulv viser, at der stadig kan lægges gode gulve herhjemme.

ter for at få en lidt mere hyggelig og over-
skuelig virkning. Det at lade gulvfjælene stå
med forskudte samlinger, var ikke noget sær-
lig udbredt fænomen. Det almindelige var, at
lige lange brædder lagdes ved siden af hinan-
den, så deres endestykker hvilede på en un-
derliggende bjælke, og derpå gik man over til
en ny række. Det gav en kedelig revne tværs
over gulvet og fik dette til at se ud, som om
det var ved at knække. Nogle steder affandt
man sig med skavanken. I andre huse lagde
man tværgående brætter, — såkaldte frise-
brætter — ind på sådanne steder. Det gav et
både mere harmonisk og mere solidt indtryk.
Blandt de steder, hvor noget sådant blev
gjort med virkelig smag, var på den sydfyn-
ske herregård, Hvidkilde, ved Svendborg.

Her er gulvet i den lange riddersal lagt ved
den store udvidelse og omdannelse af gården
i 1742, og gulvets store flader brydes af
knækkede og svungne frisebrætter min-
dende om senbarokkens *berainbånd*, der
krydser hinanden og slonger sig sammen.

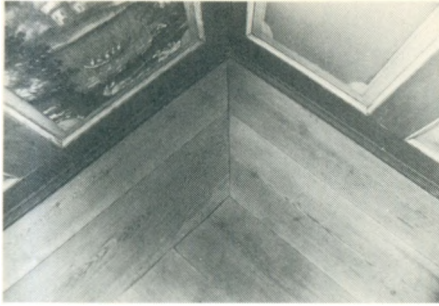
Frisebrættene kunne også gøre nytte,
hvor gulvfjælene ikke var lige brede og gulf-
sprækkerne derfor ikke kunne komme til at
ligge i forlængelse af hinanden. Den slags så
mildest talt ikke godt ud, hvor brædderne
stødte sammen, men med et frisebræt imel-
lem, lagde man såmænd dårligt nok mærke
til skavanken, medmindre den da var meget
graverende.

Det kan godt virke ufærdigt, hvis gulf-
brædderne fortsætter helt hen til væggen og
ligesom formodes at fortsætte ind i den. I
fornemme rum afsluttedes gulvet derfor i
god tid inden væggen af et eller to frisebræt-
ter, der var gerede sammen med de længe-
gående brætter. For at man skulle kunne
skelne frisebrætter fra almindelige brætter i
længdegående retning, var førstnævnte ofte
af en anden bredde eller af en anden træsort
end de ordinære gulfbrædder. På Clausholm
har man netop i Kongesalen fået lagt et nyt,
meget smukt gulv med sådanne frisebrætter.

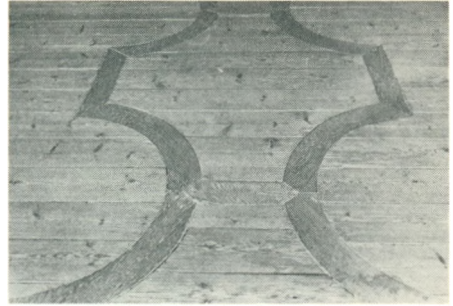
Denne opdeling af gulvet i felter blev ef-

De brede planker i sals-gulvet i møllergården i Den gamle By. Sådanne gulve måtte meget gerne stå hvidskurede.

Gulvhjørne med frisebrætter. Borgmestergården, Den gamle By.

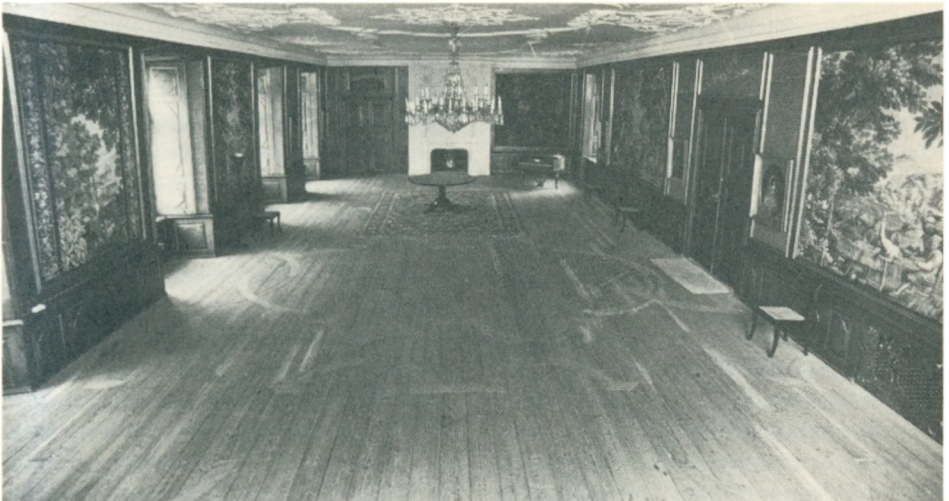

Nærbillede af Hvidkilde-gulvet. Man ser, at medens de rette forløb er af fyrretræsbrætter, er de svungne af egetræ.

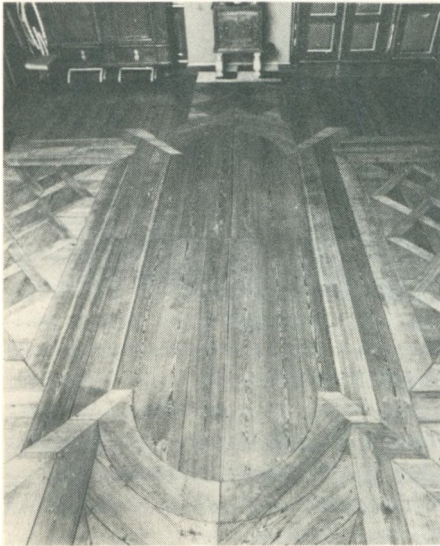
terhånden mere og mere udbredt og mere og mere gennemført, så brædderne lidt efter lidt skrumpede ind til staver, som end ikke kunne nå fra den ene bærende bjælke til den næste. Men godt så det unægteligt ud med disse opdeltede gulve, og man kom nu ind på underst at lægge et bærende blindgulv af simple brædder og oven på dette et prydgulv af staver. Nu, hvor man var blevet fri for, at dette prydgulv skulle være selvbærende, åbnede der sig en mængde nye, spændende muligheder,

hvor man kunne lade staverne gå på kryds og tværs, ganske som man ønskede det, og danne smukke mønstre med hinanden. Det blev til parketgulve.

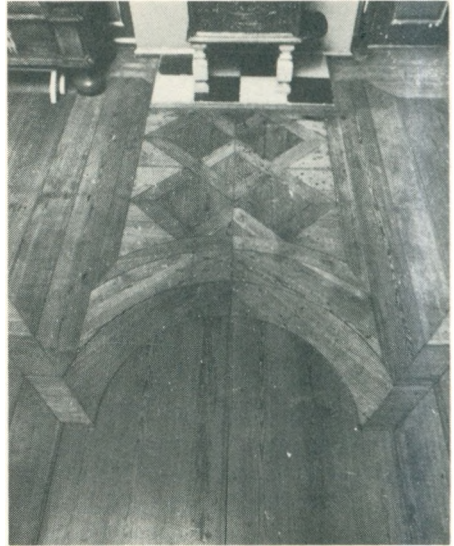
På Fredensborg slot har man et par meget spændende gulve liggende i fyrstinden af Ostfrieslands audiensgemak, der nu er delt op i flere rum, og i hendes sovegemak, der er forblevet udelt. disse gulve er begge, hvad man kan kalde parketgulve. Det flotteste af dem er det i fyrstindens sovegemak, hvor

De svungne frisebrætter opdeler herregården Hvidkildes salsgulv på smukkeste måde.

Fredensborg slot. Midterpartiet eller »spejlet« i fyrstinden af Ostfrieslands sovegemak.

Udsnit af gulvet, hvor man ser sammensætningen af eg og fyrretræ.

midten optages af en langstrakt kartoucheagtig figur med rette, knækkede og buede forløb. Frisebrættene kalder man i sådanne gulve for rabatter. Disse rabatter er meget brede og sammensat af flere sidestillede brætter fra hvilke udvokser felter, der sammen med centralfeltet danner en stor korsform. Disse sidefelter optages af staver, der krydser hinanden i fortløbende rudemønstre. Hjørnefelterne er med staver i længderetningen, og uden om det hele forløber to frisebrætter. Man kalder også de af rabatterne indrammede felter for fyldinger, og i dette gulv er rabatterne af eg, der endda af spejlskåret, så træet får et moiré-agtigt spil. Fyldingerne er af fyr.

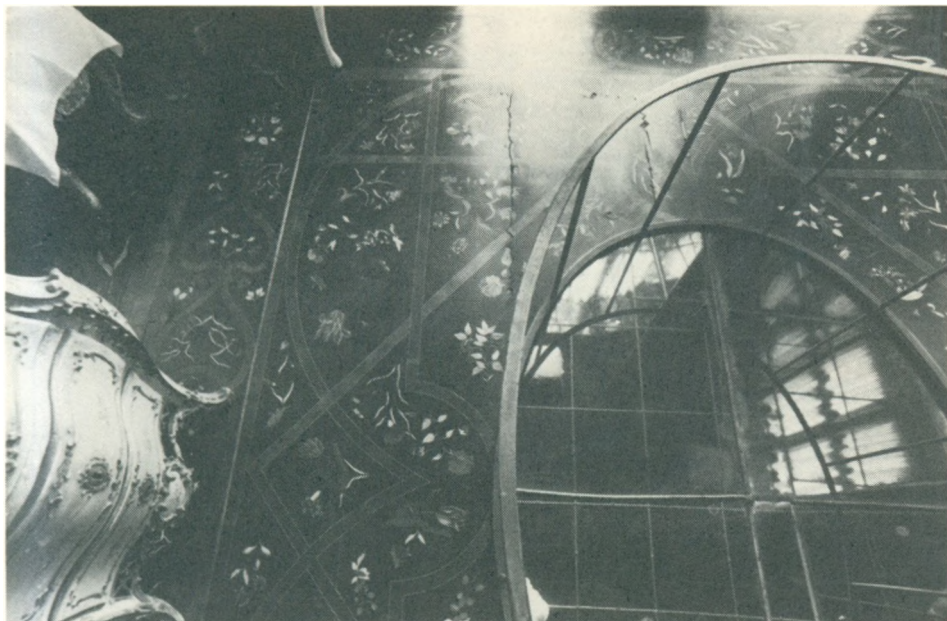
I audiensgemakket er gulvets opbygning med store diagonale kvadrater, som omslutter mindre kvadrater, hvis sider går i rummenes tvær – og længderetning.

At gulvene er fornemme kan ikke undre, efter som det var selveste hofsnedker Didrik Schäffer, der var mester for dem. De

har da også holdt ualmindelig godt, og der har kun måttet foretages enkelte lusninger af gamle, defekte partier.

Der indgik ofte andre træsorter end fyr og eg i parketgulvene: Ahorn, bøg, elm og sortpoppel ses ikke sjældent, men ved virkelig fornemme gulve kunne også importerede ædeltræsarter komme i betragtning, – selv i Danmark. Vi har aldrig haft mange af dem herhjemme: Der lå enkelte på Frederiksberg slot, men de fjernedes, da slottet omdannedes til officersskole og nogle genskabtes på Rosenborg. Også på Hirschholm og Christiansborg havde man dem. Ingen af disse slotte står dog mere: Hirschholm blev revet ned og Christiansborg brændte.

Det er således på Rosenborg, man i dag skal finde de rige gamle parketgulve, og der er de med både geometriske og florale mønstre. Man kan vel med nogen ret betegne dem som marketteri. Dette er ellers en møbeludsmykning til hvilken mønsterdetaljer udsaves eller udskæres af forskelligt farvede og struk-

Det »dristige« gulf på Rosenborg er med marketteri på et blindgulf, og finérbrikkerne er på mellem 5 mm og 1 cm's tykkelse. Materialet er mørkt træ, – antagelig pokkenholt, palisander, lysere træsorter og farvet elfben. Rummets vægge og loftet er med spejlglas, og i midten af gulvet er der et spejlglasplateau, der i dag er omgivet af et gelænder. Det var der ikke oprindelig, og »fidusen« med spejlglasset var at lokke damerne ud på det så man kunne kigge op under skørterne. Deraf navnet. Det er indrettet i den dameglade Fr. IV's tid.

turerede finerer. De limes så op på et blindtræ til mønstre. Her er det tykkere brikker, der er lagt ned i gulvet, og mønstrene er ikke overvældende fine og detaljerede, hvilket skyldes, at efterhånden som træet tørrer ud, skrumpet det, og hvis de ilagte stykker er alt for små, bliver de let ud af mønsteret.

I udlandet har man meget fornemme gulve af denne type: Et såre pompøst eksemplar i renæssancestil ligger i »Salle des Gardes« på Fontainebleau i Frankrig. Det korresponderer med bjælkeloftets overdådige usmykninger og giver det ikke noget efter i rigdom, da der er brugt ikke færre end 15 forskellige ædle træsorter til at danne mønstrene. Gulvet er imidlertid ikke fra renæssancen, men fra forrige århundrede, og man vil se, at hovedparten af de gulve, der findes rundt om i

Europa af denne art, er meget sene. Et af de herligste 1700-tals gulve af denne art, ligger i biblioteket i det italienske palads, Quirinalen. Det er skabt af Pietro Piffetti. Det har korte staver i skiftevis palisander og citrontræ, og disse skæres igen igennem på skrå af quadrillages i lyst træ. I frisebrætterne af palisander langs siderne er indlagt spinkelt *akanthusværk* af *rocaille* karakter. Mere elegant kan et gulf næppe blive. Iøvrigt er det sådan, at variationsmulighederne, som ved flisegulve, er talløse.

Der findes en del ældre parketgulve ofte i ret enkle mønstre, – f.eks. i riddersalen i Fr. VII's palæ på Amalienborg, men sjældent er de rigtig gamle, for når stavene ved udtørring skrumpet ind, bliver der slemme sprækker mellem dem, som man let kan snuble i, lige-

Ældre parketgulv på Lethrborg.

Gammelt parketgulv i Moltkes palæ på Amalienborg.

som det kan være vanskeligt at få staverne til at ligge fast, og derfor skiftes sådanne parketgulve gerne ud.

Der er dog parketgulve – også nyere, der er mere spændende end andre, f.eks. det i riddersalen på Borreby, der blev lagt i 1923. De ret lange staver danner et opus spicatum-sildebensmønster – og de sad førhen i de store fade, hvori Carlsbergbryggeriet opbevarede sit øl. Da man gik over til i stedet at bruge metalbeholdere hertil, købte Borrebys daværende ejer, Holten Castenschiold, fade og lod staverne opsave til gulvstaver, hvilket de egnede sig fortræffeligt til, efter-

som de er af det mest udsøgte egetræ. En smukkere fortid kan intet gulv vel have haft.

Parketgulve skal holdes bonede for at fremtræde smukkeste, og fjælegulve kunne undtagelsesvis få den samme behandling. En gammel opskrift på bonevoks lød i al sin enkelhed på lige dele bivoks og vegetabilsk terpentinolie smeltet sammen. Det bonede fjælegulv på Rosenborg er et smukt eksempel på hvordan behandlingen virker. Det er ret mørkt brunt, og ser, når det er nypoleret, ud som om der er hældt sirup ganske jævnt på overalt, så der ligger et lidt fedtet, skinnende, ligesom halvt flydende lag.

Malede gulve

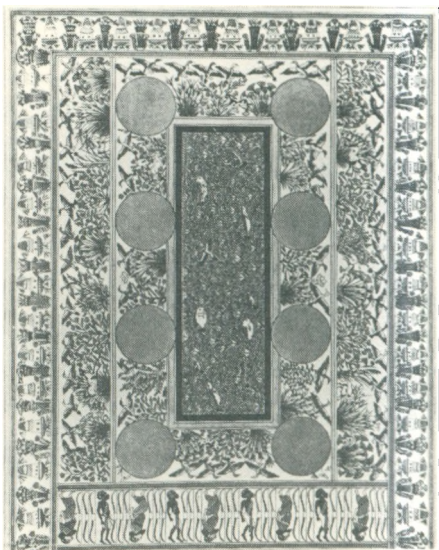
Utrolig meget begynder i det gode gamle Ægypten, også de malede gulve: Der udføres pragtstykker, som næppe har set deres lige, i kulturriget ved Nilen. De malede gulve var tilsyneladende noget, der var forbeholdt offentlige bygninger, templer og paladser, og i paladset i Tell el Amarna, som opførtes af farao Achnaton omkr. 1400 f.Kr., fandt arkæologen Flinders Petrie under udgravninger i 1891-92 nogle overdådige bemalede stukgulve, som afdækkedes. De ødelagdes tildels i 1912, men fragmenter af dem er bevarede, og det var lykkedes at få tegnet billeder af dem, inden de forsvandt som helheder.

Opbygningen af gulvene var foregået på følgende måde: Man var startet med et undergulv af adober, hvilket vil sige sten formet af ler eller mudder hentet op fra bunden af Nilen og tørret i solen. De dækkedes af et lag mørtel eller cementagtigt materiale på omved et par centimeters tykkelse, således at det kunne opfange ujævnhederne i adobergulvet, og man fik en helt jævn overflade. På den igen førtes et lag gips blandet op med fæhår og 3-4 mm tykt. Det glattedes ud, og på det fandt bemalingen sted, medens gipsen endnu var våd og blød, så den kunne påvirkes af penselstrøg. Lange linjer, som f.eks. figureernes omrids blev til ved, at man sværtede en snor og trykkede ned i den endnu våde gips.

Farverne indgår som en del af gipslaget. Indad er der ingen fast grænse mellem dem og gipsen, og derfor havde afskalninger heller ikke været noget problem. Efter at gulvet var tørret, fandt der en polering sted, så det blev helt glat og blankt.

Det gulv, som vi hér beskæftiger os med, lå i en sal med otte bærende søjler, — fire på hver side af midteraksen. Det rektangulære midterparti, som var ubrudt, viste et udsnit af Nilen med fisk og ænder blandt lotusblade og blomster. Uden om dette motiv, som domineredes af grønlig og blålige farver, lå en bort bestående af først en ret bred sort kant, så et smalt hvidt bånd, en bred gul kant og igen et smalt hvidt bånd.

Kanten brødes af søjlerne, og det samme gjorde den efterfølgende brede frise med opflyvende ænder og andet fuglevildt blandt papyri og andre vækster. Denne frise fører hele vejen rundt om centralmotivet. Den afgrænses fra to yderfriser, som kun går i læng-

Malet gulv fra Tell el Amarna i Ægypten. Fra omkring 1400 f.Kr.

deretningen og er med flere opflyvende fugle jaget af hunde. Baggrunden er den hvide gips, og såvel fugle som planter stråler i flere stærke farver. Endnu en bort – blå mellem smalle hvide bånd – adskiller denne del fra yderfriserne, som på de tre sider er med modvendende krukke og papyrusbundter og på den fjerde med skiftevis sorte og hvide mænd, der vender hovedet hver sin vej.

Fem hvide mænd og fire sorte er det blevet til, og mellem hver af dem er der tre flitsbuer, så man tør gå ud fra, at maleriet skal opfattes som et jagtbillede. Yderborten er med blå kant mellem hvide striber og en gul yderkant. Opbygningen har umiskendelig tæppe-karakter, og der er tale om en overlegen kunstnerisk komposition.

Ægypten med dets tørre klima var det ideelle sted at have malede gulve, for man gik højest med et meget blødt fodtøj, og de fleste var barfodede. Der er ellers ikke bevaret mange malede gulve fra så gammel tid, for maling bliver trods alt hurtigt slidt, og man gik derfor i stedet over til at opbygge gulvmotiver med farvede brikker eller stifter af sten, keramik og glas, den såkaldte mosaik, som beskrives i et selvstændigt afsnit. Og medens mosaikgulvene fik en selvstændig udformning, blev senere tiders malede gulve sjældent til andet og mere end en billig efterligning af gulvbelægninger af kostbare materialer, hvilket dog bestemt ikke er ensbetydende med, at malede gulve behøver at være kedsommelige.

På vore breddegrader kan man ikke regne med, at et malet gulv har en levetid på over en snes år. Normalt vil det være meget mindre, hvilket vel også har afholdt de fleste fra de helt store kraftanstrengelser med en mere kunstnerisk præget udsmykning. Det kan meget vel ske, at den første udsmykning, som et gulv har fået, er ganske smuk med mange fine detaljer. Måske er den næste opmaling, der skal råde bod på slid, lige så for-

trinlig, men når de, der oprindeligt har haft med gulvet at gøre, er borte, kniber det som regel svært med at holde standarden, og de senere bemalinger bliver stadig sløjere, for tilsidst måske at ende som en almindelig overstrykning i en enkelt farve.

Det var – når bortses fra Ægypten – næsten altid træ, der maledes på, og træ er et materiale, der fortsætter med at arbejde i mange herrens år efter, at det er fældet og skåret ud. Det udvider sig i fugtig luft og skrumper i tør, og derfor bliver sprækkerne i et gulv skiftevis lidt bredere og lidt smallere. Det er langtfra altid, at et tørt og sprødt malingslag har kunnet følge med til dette, og så er det pletvis sprunget af, hvilket ikke er rart at se på, hvorfor man har måttet male om.

Det almindeligste var, at der eftermaledes ölandssten, marmor, eller hvilke stenarter man nu kunne ønske sig, på gulvet, og man nøjedes gerne med et ganske enkelt mønster, enten med to farver lagt skiftevis i kvadrater eller med kvadrater af forskellige farver ordnet lidt mere spændende, som det bl.a. kunne ses i riddersalen på Rosenborg. Gulvet som lå dér, afløste et på s. 68 omtalt gulv af stukmarmorfliser, som sikkert har taget sig pragtfuldt ud, da det var i dets velmagt. Da det i 1772 skulle erstattes af et andet, fordi det ikke kunne mere, valgte man den billigst tænkelige løsning: Et malet fyrretræsgulv. Det var ganske nyttigt, for netop den kendsgerning, at det skulle fremstå malet, gjorde, at man kunne nøjes med brædder af en ringere sortering. De skulle jo ikke ses. Helt ringe kan de dog ikke have været, al den stund, at de holdt små 200 år, og de var såmænd ikke synderligt medtagne, da man i 1960-erne besluttede, at de skulle vige for det grå marmorgulv, der nu ligger i salen.

Bræddegulvet var malet med mønstre som sorte og hvide fliser, der i en *rudeform* omgav kors af rødåret marmor. Et stilfærdigt bedrag, kan man sige, men eftersom vægge-

nes marmorering også er skabt af malere på træ, passede det ene egentlig ganske godt til det andet og så udmærket ud.

Det er vanskeligt for moderne mennesker at sætte sig ind i barokkens tankegang. Den virker meget kunstlet: Menneskene dengang kunne ikke klare sig med deres eget hår, de lånte hårpragt fra andre mennesker, — eller dyr, og der byggedes vældige allongeparykker op på deres isse. Når ældre herrer maledes i fuld figur, kunne deres egne ben i de stramme strømper ikke gøre det: Enten måtte læggene udstoppes med særlige puder, eller også lånte man en ung, sportstrænet herres muskelsvulmende lår og lægge.

Dragterne var overdådige ud over alle grænser med lange skødesfrakker i kosteligt stof og vest i endnu finere tekstiler, men det var sandelig ikke nok: Der draperedes formidable mængder af fløjel og silke foran og bagved de, der skulle males, og et par antikke

ruiner eller et slag manedes frem i baggrunden. Kontorchefer og fuldmægtige, der aldrig havde lugtet krudt, skildredes i blånende *kyradser*, for det så nu så kækt ud.

Og som menneskene var, fulgte husene efter: Der maledes og stukkeredes på livet løs for at opbygge passende kulisser omkring hele denne livets maskerade. Alt var en leg, et spil med komplimenter og skrabud, med prikne manerer og konversation på alskens sprog — undtagen naturligvis ens eget, med mindre man da repræsenterede en stormagt. Fyrster poserede, som var de Vorherres stedfortrædere, mindst. En herlighed hvori der ikke brugtes vand og sæbe, men så meget mere parfume — og kløpinde.

Det er nok et spørgsmål, om al denne stoffage egentlig var beregnet på at blive taget alvorlig, og om de, der betjente sig af den selv tog den alvorlig. — At den kostelige marmor på væggen var kunstig, at det prægtige flise-

Malet brunt og hvidt «flisegulv» i have salen på Clausholm. Dets brune farve har sin særlige historie.

gulv var malet, at meget af den store arkitektur beroede på drevne maleres leg med lys og skygge på en plan bræddeforskaling, at hovedparten af de glimtende ædelstene var slebet glas, at den løvemandede herre ikke havde eet hår tilbage på hovedet o.s.v. Man ville simpelthen tages ved næsen, og man nød i fulde drag at blive det.

Den maleriske omdannelse af et trægulv til et flisegulv, kunne – og kan – dog også have et mere praktisk sigte, for hvad i alverden skal man stille op med et ældre bræddegulv, der er blevet slidt, skjoldet og trist at se på? Meget bedre er det at trylle det om til et festligt flisegulv, som det var tilfældet i have-salen på Clausholm. Her havde man et brunt, noget traurigt gulv, som bestemt ikke var særlig oplivende at se på, men som på den anden side var så godt, at det ville kunne holde mange år endnu.

Engang – vist i 1920-erne – besluttede lensbaron Hans Berner-Schilden-Holsten, at der skulle gøres noget ved sagen, så han entrerede med en maler om at male sorte og hvide kvadratiske fliser over hele gulvfladen.

Maleren havde taget fat med den hvide farve først og malet ternerne op. Han var netop ved at lægge sidste hånd på den del af værket, da lensbaronessen kom forbi. Hun betragtede arbejdet og udbød: – »Så er vi færdige med det gulv!« Håndværkeren så noget desorienteret ud, for han var jo kun halvt igennem. Alt det sorte manglede. Da han imidlertid havde betragtet gulvet nøjere, måtte han erkende, at lensbaronessen havde ret: Det hvide og brune gulv så overmåde fornemt ud, og sådan gik det til, at Clausholm som vort eneste slot fik et gulv med brune og hvide fliser, som alle mennesker, der kommer ind i salen, tror har ligget der fra slottets opførelse.

Det var ikke så slemt at male et flisegulv, som nogle måske vil tro: Først måtte man finde frem til midten af rummet, hvilket ikke

var noget problem, hvis det var kvadratisk eller rektangulært. Hvis det havde en anden form, måtte man simpelthen finde frem til et hovedafsnit med denne form. Fra det ene hjørne til det modstående udspændtes så en snor stramt og skråt hen over gulvet. Fra det andet hjørne til det modstående fandt det samme sted, så man altså fik et kryds. Hvor snorene skar hinanden var midten. langs den ene af snorene, blev der nu trukket en lige linje, hvorpå midtpunktet afmærkedes, og så kunne man for den sags skyld godt fjerne begge snorene. Fra midtpunktet oprejstes den vinkelrette på linjen, og denne nye linje forlængedes til begge sider, indtil den ramte væggene. Hvis man ønskede »fliserne« diagonalt stillede, afmålte man den størrelse, som de skulle have, – f.eks. 30 cm ud af den oprindelige linje og tilsvarende ud af den vinkelrette. Begge steder oprejstes den vinkelrette, og hvor de derved fremkomne linjer krydsede hinanden, havde man så konstrueret den første flise. Ved således at måle ud, oprejse vinkelrette og forlænge linjer ud til væggene, fik man efterhånden hele gulvfladen dækket og kunne derefter tage stilling til, hvilke farver, man ville sætte i felterne.

Ønskedes fliserne på langs og tværs af stuen, måtte man på den samme måde finde midtpunktet og tegne fire af de skråtstillede fliser op omkring midtpunktet. Hvis man så trak en linje fra spidsen af hver af disse fire »fliser« gennem midtpunktet og forlængede dem ud til væggen, havde man takket være denne hjælpefigur, som så kunne viskes ud, fået et kors, ud fra hvilket man igen ved at måle og oprejse vinkelrette kunne få gulvet flisefyldt.

Al denne konstrueren fandt mange for omstændelig. De nøjedes med at finde midtpunktet og oprejse den første vinkelrette, hvorefter de tegnede videre ved hjælp af en skabelon med flisernes mål. Hvis man imidlertid ikke arbejdede med den allerstørste

omhu, kunne man ude ved væggene få nogle slemme overraskelser med fortegnede fliser, og hvis noget i denne verden er uskønt, er det et gulv med skæve fliser. Det bliver de næsten også uvægerligt, hvis man i stedet for at male fra midten ud mod væggene, prøver at gå fra væggene ind mod midten. Maleren, der konstruerede og målte sig frem, kunne gerne male sine fliser »knas« – altså uden fuger imellem, hvorimod skabelonmaleren for at rette på indtrufne skævheder ofte måtte betjene sig af ret brede »fuger«.

Det var naturligvis pænt, hvis »marmorfliser« og dem, der illuderede ölandssten, blev marmorerede på den rette måde. Dog er det nok tvivlsomt, hvorvidt en virkelig gennemført marmorering nogensinde blev gulve til del. Det almindelige var, at man blot antydede eller skitserede marmorering, for det ville alligevel ikke vare længe, førend fliserne var blevet slidt og skulle males påny, så et meget omhyggeligt arbejde ville være ganske spildt.

Derimod var det sandelig ikke spildt at male fliser på et gulv, hvor mange mennesker færdedes. Gulve slides nemlig i bestemte ganglinjer, under bestemte stole og enkelte andre steder. Hvis man nu havde valgt at male gulvet ensfarvet gråt f.eks., kunne man ikke bare lappe de slidte steder, for det er praktisk talt umuligt at træffe nøjagtig den samme farve igen, og selvom man også skulle have gemt en ekstra portion maling fra den første opmaling af gulvet, ville den maling, der lå på gulvet have ændret sig så meget på grund af lysets påvirkning, at en pletmaling ville sætte nogle slemme skjolder på gulvfladen. Der var simpelthen intet andet at gøre, end at male hele gulvet om.

Med »fliser« kunne der udmærket lappes, blot farven passede nogenlunde. Fliser af samme farve støder nemlig kun sammen spids ved spids, og med gulvets anden eller flere andre farver imellem, var det ikke mu-

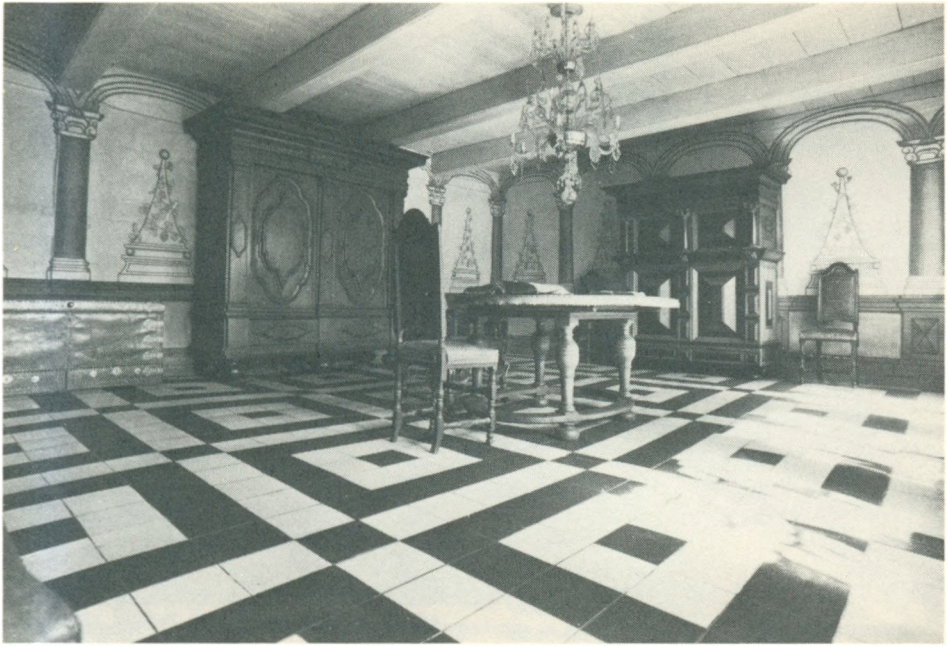
ligt at konstatere mindre spring i kulørerne. Endelig forventes det jo ejheller, at naturfliser opviser helt den samme farve.

At gulvsprækkerne skar sig gennem de malede fliser, spillede ikke den store rolle. Alle vidste jo udmærket, at det var et malet gulv. Dog var det kun pænt, så længe der var tale om brædder, der overalt var lige brede. Hvis det f.eks. drejede sig om brædder, der var bredere i den ene ende end i den anden og lagt skiftevis for at kompensere for skævhederne, duede flisemaling ikke.

Hadde man først kvadreret gulvet op, kunne man let halvere kvadraterne, firdele dem etc. alt efter, hvilket mønster man ønskede at arbejde med. Faktisk er afvekslingsmulighederne udtømmelige. I købstadsmuseet Den gamle By i Aarhus, har man f.eks. i pyramidesalen i borgmestergården et smukt malet flisegulv, hvor man ikke skiftevis har malet fliserne sorte og hvide, men som en hvid og en sort ramme om en sort centralflise og med en sort flise som forbindelsesled mellem hjørnerne og de sorte rammer. Det er naturligvis en rekonstruktion, men udført ganske korrekt.

Det klassiske sort-hvide »flisegulv« kan man opleve i kapellet på Clausholm, som hvad gammel bemaling angår er et fund. Fliserne er da også fuldt i barokkens ånd, men de er næppe ældre end de nys omtalte brunhvide i havesalen, for på fotografier fra begyndelsen af vort århundrede, er der ingen.

De flisemalede gulve behøvede ikke nødvendigvis at være ensbetydende med manglende vilje eller evne til at bekoste et ægte stengulv. Forholdet er nemlig at et sådant gulv er umådelig tungt, og ikke mindst før i tiden, hvor man arbejdede med fliser, hvis bagside var råt tildannet som noget, der kunne minde om en flad pyramide, blev de særlig tykke og tunge. I mange tilfælde har man ligefrem måttet bryde et flisegulv, som havde ligget et sted i mange år, op og fjerne

Flisemalet gulv i den såkaldte »pyramidesal« i Borgmestergården i Den gamle By. Et smukt barok-rum.

det, fordi det overbelastede konstruktionen. Og så var det egentlig ganske naturligt, at man i stedet malede det nye, lettere bræddegulv, så det tog sig ud, som lå der stadig de fliser, man var vant til.

Det var dog ikke alene fliser, man kunne finde på at imitere: Fra og med 1700-årene var det yndet med parketgulve i sindrige mønstre med rosetter, stjerner o.s.v., og godt så den slags ud, men var stenfliser luksus, så var parketgulve det ikke mindre. De kunne lægges op som et helt puslespil med stave og brikker i træsorter med forskellige strukturer og farver. I parketgulvet i Salle des Gardes på Fontainebleau i Frankrig indgår der således ikke færre end 15 forskellige slags træ til opbygningen af de smukke mønstre. Se s. 149.

Mange af disse træsorter var ædeltræ, som måtte hentes hjem fra Asien, Afrika og

Amerika, så de var særdeles pebrede, og det var de færreste steder, folk kunne tillade sig at lægge sådanne pragtgulve, hvilket igen gav malerne chancen for en net ekstrafortjente. De kunne nemlig ådre og på den måde få simpelt fyrretræ til at tage sig ud, som var det palisander, ibenholt, påfugleøjetræ, mahogny, citrontræ og meget andet.

På Nymølle, som hørte under herregården Lykkesholm på Østfyn, og som i 1949 flyttedes til Frilandsmuseet i Sorgenfri, ligger der i den »pæne stue« et ådret gulv, der er udformet som et stjerneparket, og var det ikke for de tydelige gulvsprækker, der skærer sig gennem mønstrene, kunne man såmænd godt for en stund lade sig besnære til at tro, at her lå et parketgulv i virkelig særklasse.

Da gulvet var nyt, sås sprækkerne næppe så meget, og det er sikkert, at mølkerkonens samtidige medsøstre i høj grad har misundt

De gennemgående gulvsprækker afslører, at »parketgulvet« i vandmøllens stadsstue i Frilandsmuseet i Sorgenfri, er en malers værk.

hende pragtstykket, for var det end ikke rigtig parket, som man kunne se det på herregårdene, så »lugtede det dog altid af fugl«.

Det er ikke så forfærdelig mange år siden, at der adskillige steder på større gårde og i pæne borgerhjem i København og i provinseren lå en del af den slags parketmalede gulve. Jeg husker fra min egen barndom, at de lå hos en kaptajn og en postmester, som vi undertiden besøgte, og jeg havde rig lejlighed til at studere mønstrene, når jeg under leg kravlede rundt på dem. De kunne godt bruges som opdelinger til f.eks. tinsoldater.

Nu om stunder ser man aldrig sådanne gulve mere, og de ejede da ejheller de flisemalede gulves gennemslagskraft. Lidt ked-sommelige har mange nok senere fundet dem, og iøvrigt: Hvor finder man i dag en maler, der er istand til at udføre en virkelig gedigen ådring?

Ellers var gulve strøget med en enkelt

farve meget almindelige, nok fortrinsvis i forrige og dette århundrede, for før den tid var hvidskurede gulve mest velanskrevne. Når et gulv imidlertid var ved at blive trist at se på, og det på trods af al skuring ikke længere kunne præstere en smuk overflade, — ja, så var det fristende at slippe maleren løs på det, så det atter blev friskt og kønt at se til.

I vore dage ville næppe nogen forestille sig, at man kunne male gulve med andet end oliemaling eller dennes syntetiske efterkommere, og i gamle dage var oliemaling også meget brugt til formålet. Virkelig kyndige malere påstod imidlertid, at dette var en vildfarelse: De malede i stedet gulvet med limfarver, som binder bedre til træet. De er ganske vist vandopløselige og kan følgelig ikke vaskes, men man løste dette problem ved at fernisere oven på limfarven, når den var tør. Et par omgange med god, fed linoliefernis gjorde simpelthen maleriet uopslideligt.

Ordliste

Akanthus: Det mest anvendte bladornament, som først optræder i tiden mellem 500 og 400 f.Kr. Det er en mere eller mindre stiliseret fremstilling af den sydeuropæiske plante *a. spinosus* blade. En stængel – ofte stående i en vase eller potte, hvorfra udskyder a.blade, ofte suppleret med frugter etc., kaldes en akanthusmontant. Arbejder med a. løv kaldes akanthusværk.

Amphora: Græsk forrådskar med to hanke, nærmest af vase-karakter.

Apside: Apsis, korrunding på koret i kirke.

Berainbånd: Slyngede og knækkede bånd ofte suppleret med anden ornamentik. Ornamentik skabt af den franske ornamentkunstner Jean Berain (1640-1711).

Bislag: Lille udbygning foran en yderdør, kan være et lille lukket korskus eller en åben plads med bænke, oftest under tag.

Blådæmpning: Brænding af jernholdigt ler uden tilgang af ilt. Der opstår på den måde i skærven jernforilte, der er sort, i modsætning til jernilte, der er rødt. Jydepotter er sortbrændte eller blådæmpede.

Buesvikler: Hjørnerne på siden af en bue.

Dukatornament: Ornamentstav opbygget som af mønter, der er lagt, så de næsten halvt overlapper hinanden og i forlængelse af hinanden. Gennem deres huller er der trukket et bånd.

Fleur de lys: Se fransk lilje.

Frammers: Fremmers. Køkken eller bryggers eller fællesbetegnelse for disse.

Fransk lilje: Fleur de lys. Stiliseret planteornament snarest afledt af en iris eller måske af en palmet.

Fusthammer: Stridshammer – ofte med hovedet spidst i den ene ende og stumpt i den anden.

Grif: Fabeldyr med løvekrop, fugleklær på benene og løvepoter på bagbenene, den har ørnehoved og vinger.

Guldlustre: Keramisk glasur, der er brændt uden tilgang af luftens ilt, og som indeholder reducerbare metaliite, hvilket giver et færdigt resultat, hvor glasuren skinner som metal, f.eks. som guld. Kobber og søvlustre er andre eksempler.

Halvrundstav: Rundstav der er delt midt igennem på langs.

Hjertepalmet: Sammenkomponering af hjerteform og palmetform, den sidste gerne indskrevet i den første. Specielt i romansk tid.

Kanneleret: Lodrette riller eller furer, der kan pryde et søjleskaft, en pilaster eller en fylding til døre, paneler etc.

Kassette: Kasseagtig form med profilerede sider og indadvendt fordybning, brugt dekorativt.

Knas: Om to sten, f.eks. teglsten, der ligger så tæt på hinanden, at der ikke er nogen fuge imellem dem.

Kuglestav: Ornamental stav bygget op af side-stillede kugler.

Kvindeherme: Søjle-, eller pilasterunderdel med kvindeoverkrop.

Kyras: Panzer, som dækker bryst og ryg.

Kædestav: Ornamental stav bygget op med kædeled.

Minuskler: Små bogstaver.

Najade: Kildenyumfe.

Palmet: Vifteformet ornament mindende om palme-krone.

Pilaster: Flad retkantet pille på mur eller væg.

Planetarium: Her en fremstilling af vort solsystem's himmellegemer.

Pointilist: Maler der maler med ganske korte, prikagtige penselstrøg.

Putto: Spædbarn uden vinger. Med vinger kaldes det amorin.

Rocaille: Ornament af form som et C, hvoraf stilarten rococo har navn. R. kendes iøvrigt fra såvel sengotik som bruskbarok, men hvor den her gerne optræder i symmetriske sammenhænge, står den i rococoen oftest alene, altså usymmetrisk.

Rosace: Roset af form som en rose.

Roset: Rundt ornament – som et blomsterhoved.

Rudeform: Ornament af form som figuren ruder i kortspil.

Sakral: Vedrørende det hellige.

Tovstav: Ornamentstav af form som et tov med snoninger.

Trifolie: Trebladet ornament gerne som trekløver.

Triton: Havgud af hankøn med menneske overkrop og fiske underkrop.

Trompe l'oeil: Maleri, der ved hjælp af meget gennemført skyggelægning og dreven brug af perspektivet får de viste figurer til at fremtræde, som var de plastiske.

Tøndehjelm: Middelalderlig hjelm af tøndeform hvilende på bærerens skuldre.

Versaler: Store bogstaver (majuskler).

Vesselhorn: Oksehorn eller lurer brugt som hjelmtegn på heraldiske hjelme.

Volut: Spiralrullet ornament på søjlekapitæler, konsoller m.m.

